

VARIA XXI

**Zborník abstraktov z XXI. kolokvia mladých jazykovedcov
(Banská Bystrica – Šachtičky 30. 11. – 2. 12. 2011)**

**Editorky
Katarína Barnová
Alexandra Chomová**

**Banská Bystrica
Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity
Mateja Bela v Banskej Bystrici
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV**

2015

Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja
Bela v Banskej Bystrici
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV

Editorky

Mgr. Katarína Barnová
Mgr. Alexandra Chomová, PhD.

Recenzenti

PaedDr. Ivan Očenáš, PhD.
Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc.
prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.

Technická redaktorka

Mgr. art. Zuzana Ceglédiová

Organizačný výbor konferencie

PhD., Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.,
Mgr. Anna Gálisová, PhD., Mgr. Alexandra Chomová, PhD.,
PaedDr. Andrea Goóťšová, PhD., Mgr. Jozef Jedinák,
Mgr. Marcela Kapičáková

Vydavateľ:

Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
© 2015

ISBN 978-80-557-0879-9

EAN 9788055708799

Obsah

Úvod	7
Katarína Barnová: Publicistický text Pravdy chudoby v rokoch 1920 – 1921	8
Katarzyna Bolbot – Magdalena Kroupová: Řečové chování polské komunity v Praze (ve výsledcích dotazníkového výzkumu)	10
Eva Černáková: Žurnalistický text a pripojené diskusie v tzv. mienkotvornej a bulvárnej tlači (socio-pragmalingvistická analýza)	11
Zuzana Děngeová: Nová pojmenování motivovaná výrokom Václava Havla	13
Radoslav Ďurajka – Miroslava Ďurajková: Komunikácia u nevidiacich žiakov s autizmom	15
Ivana Slivková-Džundová: Lexikálne posuny v preklade zo slovenčiny do bieloruštiny: Bieloruský preklad poézie Jána Ondruša a Ivana Štrpku	16
Simona Fraščíková: Valencia slovesa a jej prínos pre komunikáciu v nemeckom jazyku.....	17
Hana Gabrielová: Disjunktivní spojky a spojovací výrazy v humanistické češtině	19
Jana Galabová: Kognitívna lingvistika a teória nativizmu z pohľadu Noama Chomského	20
Barbora Hanzová: Modul digitalizovaných mluvníc	21
Zuzana Hargašová: Reálna jazyková norma v mladšom predpisovnom období vývinu slovenčiny	22
Juraj Hladký – Andrej Závodný: O náboženskej motivácii v slovenských osadných názvoch	24
Michal Hořejší: Staročeské temné slovo farlej	25
Barbora Chybová: Bagatela na é / K popisu citoslovcí, hranici slovního druhu a významům staročeského é	27
Silvia Ivanidesová: Ranko Marinković a preklady jeho drámy <i>Glorija</i>	28
Martina Ivanová – Miroslava Kyseřová – Stanislava Zajacová: Výskum evidenciality v slovenčine	29
Martina Jamborová: Metajazykové informácie ve středověkém právním sborníku	31
Ladislav Janovec: Dialogická komunikace na internetu	33

Lucia Jasinská: K štruktúrovaniu myšlienok v publicistickom žánri	34
Petra Jesenská: Identifikácia žien s mužskými pomenovaniami?	35
Peter Kačúr – Terézia Slančová: Verbálna komunikácia trénera v sociálnej interakcii s hráčmi volejbalu	36
Miroslav Kazík: Funkčný člen rodinné meno v triede slobodných v Papradi	37
Martína Kloudová: Pojmenování žen v matrice farnosti Horní Branná (1661 – 1666) ...	38
Pavla Kochová: Prefixoidace v češtině (k svěbytnému tvoření nových slov na materiálu neologismů)	39
Ivana Kormancová-Kopásková: Komunikačno-funkčný aspekt živých osobných mien	41
Martína Kopecká: Substantívna deklinácia spisovnej slovenčiny v období od 30. Rokov 20. stor. po súčasnosť	42
Drahoslava Kráčmarová: K jazykové situaci Romů v ČR	44
Anežka Krausová: Fenomén úpadku jazyka v slovenskom kontexte	45
Hana Kreisingerová: K jednomu netradičnému překladu latinského výrazu <i>Jesus</i> ve staročeských biblích	48
Zdenka Kumorová: Jazyková kultura študentov vysokých škôl (možnosti zvyšovania akademickej kultúrnosti vo vyjadrovaní)	50
Jarmila Kušnieriková: Vtip ako druh diskurzu	53
Eva Matejková: Štruktúra internetových textov	54
Matej Meterc: Otázka transformovateľnosti paremiologických jednotiek z konfrontačného hľadiska	56
Zuzana Mikušová: K motivácii názvoslovia chorôb a liečiv v staršej slovenskej lexike	58
Barbora Mochňacká: Faking good – faking bad (poznámky k diskurzu sociálnych sietí)	59
Katarína Muziková: Ustáľovanie normy spisovnej slovenčiny v 60. rokoch 19. storočia	60
Zdeňka Opavská: Synonymie u nových víceslovných pojmenování	62
Šárka Pešková: Status některých slovtvorných prostředků cizího původu na pomezí prefixu a radixu	64

Martin Pukanec: Sémantické pravidlo pejorácie	65
Markéta Pytlíková: Žánr biblických textů jako možný faktor ovlivňující výskyt některých neplnovýznamových lexikálních jednotek	68
Tereza Rábová: O subjektivitě a objektivitě jazyka mediálních textů	71
Katsiaryna Ramasheuskaya: Databáze jazykových chyb v češtině mluvčích s prvním jazykem slovanským – přípravná fáze projektu	72
Albena Rangelova: Zpracování zkratkových slov v lexikální databázi <i>Pralex</i>	73
Dominika Rašová: Nemecká lingvistika v zrkadle pragmaticko-komunikačného obratu	75
Eubomír Rendár: Vplyv vybraných suprasegmentálnych javov na výskyt tvrdého hlasového začiatku a rázu v slovenčine	76
Kateřina Rysová: Slovosled v konstrukcích „odkud – kam“	78
Lucia Satinská: „Keď sme mali Taschengeld, tak sme si kúpili jeden krémes.“ Prešporáčtina ako špecifický mestský sociolekt	80
Gabriela Slezáková: Chotárne názvy obce Hladovka	81
Ivana Slováková: Metafora verzus odborný jazyk	82
Roman Sorger: Prediktabilita tvorenia viacslovných pomenovaní	83
Petra Strnáďová: Jazykové vedomie a kultúra vyjadrovania v internetových denníkoch	86
Marcela Szczerbová: Individuálna charakteristika živých osobných mien v Rabči	88
Štěpán Šimek: <i>Římská kronika</i> aneb <i>Martimiani</i> ve staročeském překladu Beneše z Hořovic	89
Dana Šířoká: Empirické poznatky o xenoslovakistike	91
Dagmar Škvareninová: Pragmatický a nepragmatický přístup v lingvistice	92
Dagmara Špotáková: Odborný jazyk matematiky 15. – 17. storočia	93
Ivan Štancel: Vysokotatranské oronymá – motivácia ich vzniku v minulosti a súčasnosti	94
Marta Štefková: Výzkum hláskosloví v českých praktických příručkách období baroka	96
Pavel Štěpán: <i>Valtická, Radouňova, Na Blanicí</i> (k problematice detoponymických urbanonym)	98

Veronika Štěpánová: Když Slováci mluví česky (analýza výslovnosti)	101
Zdeňka Tichá: Slovo tvorná produktivnost zkratk a značek v češtině	103
Jasna Uhláriková: Záměná v slovenských a srbských frazémach	106
Denisa Vagaská: Adekvátnosť učebných materiálov pre zahraničných študentov z hľadiska rozpracovania segmentálnych a suprasegmentálnych javov slovenského jazyka	109
Lucia Vaľová: Farba hlasu vo formantovej štruktúre vokálu	110
Vojtěch Veselý: Význam a funkce deiktických výrazů s komponenty <i>bůhví-</i> , <i>bůhví a bůh ví</i>	111
Kateřina Voleková: Sýkora koňadra ve staré češtině	112
Ines Voršič: Sufiksoidi <i>-fil</i> , <i>-fob</i> in <i>-holik</i> ter njihove ženskospolske ustreznice v slovenskem jeziku	113
Júlia Vrábľová: Jazyková ideológia aj v slovenskom parlamente	114
Hana Weissová: Mikroštruktúrne vzťahy všeobecne a v onymii (příklady toponým obce Hronec)	115
Eva Záhořová: Není rostlina jako rostlina	118
Tamara Zajacová: Fenomén intertextuality v kontexte súčasnej nemeckej lingvistiky ...	119
Jana Zdeňková: Ke staročeskému <i>vecěti</i>	120
Petra Zrníková: Vplyv textových charakteristík na porozumenie textu	122

Úvod

Cyklus kolokviálnych podujatí VARIA pravidelne organizovaných od začiatku 90. rokov 20. storočia započal svoju tretiu desiatku. XXI. kolokvium mladých jazykovedcov sa konalo v dňoch 30. 11. – 2. 12. 2011 v Banskej Bystrici – Šachtíčkách pod organizačnou záštitou Katedry slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela (od januára 2014 Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty UMB) v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave. Oblúbenosť tohto podujatia potvrdzuje skutočnosť, že má svoje pevné miesto v konferenčnom kalendári, a to nielen u slovenských, ale aj u zahraničných autoriek a autorov zo spriaznených akademických a vedeckovýskumných pracovísk, pričom toto podujatie už tradične presahuje národný rámec – na dvadsiatom prvom kolokviálnom stretnutí sa zúčastnilo vyše sedemdesiat mladých lingvistov zo Slovenska, Česka, Slovinska a Srbska.

Dvadsiaty prvý zväzok zborníka VARIA je pestrým súborom prác zacielených na synchronnú, ale aj diachrónnu lingvistickú problematiku. V štúdiách predstavených v predkladanom zborníku možno badať širší teoreticko-metodologický a kognitívny záber pohybujúci sa v širšom interdisciplinárnom rámci (do popredia sa dostáva napr. teória a kultúra [mediálnej] komunikácie, semiotika či presah na korpusovú lingvistikú).

Výstupy z XXI. kolokvia mladých jazykovedcov vychádzajú tradične v podobe zborníka abstraktov, ale aj v elektronickej verzii plných príspevkov. Na tomto mieste chceme poďakovať recenzentom, PaedDr. Ivanovi Očenášovi, PhD., Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavlovi Odalošovi, CSc., a prof. PaedDr. Vladimírovi Patrášovi, CSc., za dôkladné posúdenie príspevkov. Dúfame, že tento zborník (abstraktov a elektronický zborník plných príspevkov) sa stane platformou pre širšiu odbornú a vedeckú diskusiu a spoluprácu, lebo slovami ostatne menovaného recenzenta na margo zborníkov VARIA: „Zborníky sa tak už od počiatku dostali do povedomia zainteresovanej odbornej verejnosti ako prienik – súlad, ale aj kontrast či konflikt – hlasov na akomsi verejnom zhromaždisku, ktorý poskytuje najmä účinný priestor na výmenu názorov, diskusiu či polemiku.“

Editorky

Publicistický text Pravdy chudoby v rokoch 1920 – 1921

Katarína Barnová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela,
Banská Bystrica

Úlohou publicistického textu vo všeobecnosti je pohotovo, presne a presvedčivo informovať verejnosť o aktuálnych udalostiach spoločenského, politického a kultúrneho a i. života doma i v zahraničí (Findra, 2004; Junková, 2010; Mistrík, 1997). Cieľom je ovplyvniť názory adresátov, presvedčiť ich o správnosti, pravdivosti a adekvátnosti informačnej interpretácie a získať ich pre spoluprácu a podporu predkladaných názorov a postojov (Junková, 2010). Z uvedeného vyplýva, že v publicistickom texte funguje vzájomná koexistencia informačnej a persuzívnej (ovplyvňovacej, presvedčacej, získavacej) funkcie. Z prvotných funkcií publicistického textu sa odvíjajú aj ďalšie, sekundárne (sprievodné), funkcie, napr. propagačná, agitačná, propagandistická, apelatívna, výchovno-vzdelávacia, zábavná, estetická a pod. Prítomnosť konkrétnej funkcie závisí jednak od žánrového a dobového vymedzenia a jednak od komunikačnej sféry, na ktorú sa publicistický text vzťahuje. Funkcie publicistického textu sa diferencujú aj v závislosti od opozitných vlastností mimojazykových faktorov (štýlotvorných činiteľov), ktorými sú podľa J. Findru (2004, s. 162) opozične vymedzené kategórie verejnosť – súkromnosť, oficiálnosť – neoficiálnosť, písomnosť – ústnosť, monologickosť – dialogickosť, prítomnosť – neprítomnosť adresáta, komunikatívna – estetická funkcia. Špecifikum modelovej štruktúry publicistických textov spočíva v tom, že v nej nemožno striktno určiť jednu z uvedených dvojíc (Findra, 2004), pretože v rámci dvojíc bežne dochádza k plynulému prechodu.

V príspevku sa zameriavame na publicistické texty *Pravdy chudoby* v rokoch 1920 – 1921, ktorá vyšla ako „časopis venovaný triednej výchove robotného ľudu“¹ 15. septembra 1920. Predstavovala opozitný tlačový orgán robotníckych novín, ktoré vydával Krajský výkonný výbor Československej sociálnej demokracie na Slovensku v Bratislave, ovládaný pravicovými, reformistickými a oportunistickými funkcionármi. V príspevku sa koncentrujeme predovšetkým na lexikálnu (miestami i syntaktickú) stránku publicistických analytických textov, resp. publicistiky racionálneho typu. Zo žánrového hľadiska sa orientujeme najmä na úvodníky a komentáre. Cieľom príspevku nie je podať komplexný obraz vyjadrovacích prostriedkov stimulujúcich jednotlivé funkcie publicistických analytických textov v danom období, ale poukázať na tie, ktoré sú v texte najnápaditejšie (najvýraznejšie), príp. majú najfrekventovanejší výskyt. Článok reflektuje prevažne tie výrazové prostriedky, ktoré sa spájajú s persuzívnou funkciou a ďalšími od nej odvíjajúcimi funkciami publicistického textu (napr. apelatívna, direktívna, zjednocovacia a pod.). V príspevku sa sústreďujeme aj na obsahovotematickú výstavbu publicistických textov, ktorá sa výrazne podieľa na výbere jazykových prostriedkov. V tejto súvislosti je v textoch prítomná určitá modelovosť, čo je predpokladom vzniku stereotypných (klišéovitých) výrazov, príp. konštrukcií.

¹ Pravda chudoby, 1920, č. 1

Publicistické texty v tomto období sú konštituované tak, aby pôsobili na hodnotovú a postojoú percepciu verejnej mienky. Či už sa autori pridŕžajú osvojených, (miestami očakávaných) opakujúcich sa výrazov, alebo do textu vnášajú vyjadrenie aktívne, neošúchané, pôsobivé, podstatou je, aby texty spĺňali požiadavku zrozumiteľnosti a účinnosti a aby sa nimi dosiahol požadovaný komunikačný efekt.

Řečové chování polské komunity v Praze (ve výsledcích dotazníkového výzkumu)

Katarzyna Bołbot – Magdalena Kroupová

Slovanské filologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Náš příspěvek představuje projekt *Povaha česko-polského jazykového kontaktu v rámci polské komunity v Praze* a některé jeho výsledky. Tento výzkumný záměr byl realizován od března do prosince 2011 s finanční podporou Úřadu vlády České republiky a jeho účelem bylo zmapování jazykových strategií polských mluvčích v Praze. Především se tedy věnoval otázkám vztahu členů pražské polské komunity jak k minoritnímu, tak i k většinovému jazyku, dále poměru užívání obou kódů v každodenním životě a rovněž kompetenci mluvčích v minoritním a v majoritním jazyce. Výstupem projektu je základní jazykový obraz polské komunity v Praze včetně případných jazykově-integračních problémů, důležitých z pohledu jazykového plánování, a problematiky kultivace menšinového jazyka.

Objekt našeho výzkumu, tedy polská komunita, tvoří v národnostním složení České republiky jednu z nejpočetnějších menšin a je také územně nejkompaktnější. Praha je přitom třetím okresem s největším počtem osob polské národnosti, podle výsledků Sčítání lidu, domů a bytů z r. 2001 jich zde bylo evidováno 1486. Problematika polské komunity na tomto území však byla doposud opomíjena vědeckou veřejností, neboť ve středu jejího zájmu se nachází především početnější polské osídlení na Těšínském Slezsku. Náš projekt si kladl za cíl alespoň z části tuto mezeru zaplnit.

V předkládané studii podrobuje analýze postoje polských obyvatel Prahy k českému jazyku a dále také k jazyku minority. Konkrétně jde o strategie kultivace menšinového jazyka, případně o jejich absenci. V rámci analýzy kultivace jazyka minority jsme se zaměřily na tři hlavní problémy, na význam polštiny pro polskou národní identitu, na problematiku národnostního školství a na otázku generačního jazykového transferu.

Žurnalistický text a pripojené diskusie v tzv. mienkotvornej a bulvárnej tlači (socio-pragmatická analýza)

Eva Černáková

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, Košice

V príspevku porovnáваме žurnalistické texty elektronickej verzie dvoch slovenských denníkov, tzv. mienkotvorného denníka SME (SME.sk) a tzv. bulvárneho denníka Plus jeden deň (Pluska.sk) a k nim pripojené diskusie. Aj žurnalistické texty, aj pripojené diskusie sa odohrávajú vo verejnej oficiálnej sfére. Iba žurnalistické texty však reálne vykazujú znaky charakteristické pre tento typ textov. Pripojené diskusie sa v porovnaní so žurnalistickými textami približujú skôr bežnej, spontánnej, ústnej komunikácii. Preto výskum pozostáva z horizontálnej analýzy, v ktorej porovnáваме dve paralelné dvojice tematicky, rozsahovo i časovo korešpondujúcich novinárskych produktov denníkov SME a Plus jeden deň, a vertikálnej analýzy pripojených diskusií. Diskusné bloky denníka Plus jeden deň však neobsahujú čitateľské príspevky, preto vertikálne analyzujeme len diskusné bloky denníka SME. V horizontálnej aj vertikálnej analýze sú predmetom nášho skúmania vzájomne sa podmieňujúce jazykové a mimojazykové špecifiká, ich vplyv na informačnú hodnotu žurnalistických textov a na celkovú kultúru vyjadrovania žurnalistických textov aj pripojených diskusií.

V horizontálnej analýze porovnáваме štyri žurnalistické texty, a to (A1) SME: *Fico vzdal snahu vládnuť po jedenástich dňoch*, (B1) Plus jeden deň: *Robert Fico končil bez úsmevu*, (A2) SME: *Volit' by sa malo dať aj z domu od počítača* a (B2) Plus jeden deň: *Flašíková-Beňová vidí voľby cez internet reálne*. Obe dvojice východiskových textov sa zaoberajú problematikou volieb na Slovensku. Prvá dvojica textov informuje o konkrétnych dôsledkoch parlamentných volieb v roku 2010, druhá sa venuje vízií elektronických volieb. Všetky štyri východiskové texty boli uverejnené 24. júna 2010. V novinárskych produktoch B1 a B2 (Plus jeden deň) možno badať značné trivializovanie problematiky. Prejavuje sa napríklad hodnotením vizuálnej stránky uvedeného politika, nefunkčným opakovaním výrazov, zvyrazňovaním pasáží textu či umiestnením sprievodného obrazového materiálu do poľa textu. Uvedené prvky odpúšťajú čitateľovu pozornosť od chýbajúcich faktov. Autori novinárskych produktov A1 a A2 (SME) poskytujú čitateľovi predovšetkým fakty, obmieňajú výrazy, nezvýrazňujú pasáže v jadre textu a umiestňujú obrazový materiál buď vedľa textu (A1), čo pôsobí prehľadnejšie, resp. nepripájajú obrazový materiál (A2).

Vo vertikálnej analýze porovnáваме dve pripojené diskusie k vyššie uvedeným novinárskym produktom A1 a A2 (SME). K prvému východiskovému novinárskemu produktu denníka SME je v diskusnom bloku pripojených 64 príspevkov, k druhému 41 príspevkov. Špecifickosť komunikačnej situácie internetového diskusného fóra spočíva v tom, že i napriek písomnej forme, verejnemu oficiálnemu prostrediu, v ktorom sa odohráva, a zdanliemu monologickému charakteru, javí skôr znaky ústnosti, súkromnosti, neoficiálnosti a dialogickosti. Pre mnohé repliky je typické úplné ignorovanie, prípadne nedôsledné či nesprávne používanie diakritiky a interpunkcie. Dôvodov je pravdepodobne viac: časová núdza, pohodlnosť, neznalosť, vplyv angličtiny

alebo jednoducho zlozvyk. Aj v rámci lexikálnych prostriedkov možno pozorovať časté narušenie komunikačných noriem. Diskutujúci v mnohých prípadoch volia neprimerané jazykové prostriedky, od hovorových, slangových a subštandardných výrazov cez dysfemizmy a pejoratíva, ktorými sa osočujú navzájom či napádajú iné osoby, až po najnevhodnejšie a expresívne najsilnejšie vulgarizmy. Opakované používanie uvedených výrazov, predovšetkým pejoratív (frekvencia vulgarizmov nie je až taká vysoká), odzrkadľuje kultúru vyjadrovania jednotlivých diskutujúcich, ich postoj k sebe a ostatným diskutujúcim, prípadne iným osobám a znehodnocuje ich príspevky.

Celkové porovnanie všetkých analyzovaných textov (žurnalistických textov aj pripojených diskusií) by sa dalo znázorniť na pomyselnom vektore zobrazujúcom mieru kultúry vyjadrovania. V smere vektora by sa najnižšie nachádzala pripojená diskusia k novinárskemu produktu A1 (SME): *Fico vzdal snahu vládnúť po jedenástich dňoch*. Vyššie by sa nachádzala, vzhľadom na syntakticky i lexikálne kvalitnejšie príspevky, pripojená diskusia k novinárskemu produktu A2 (SME): *Volit' by sa malo dať aj z domu od počítača*. Zo žurnalistických textov by sa na pomyselnom vektore nad druhou pripojenou diskusiou nachádzali novinárske produkty denníka Plus jeden deň. Neobsahujú také expresívne a hrubé výrazy ako diskusné bloky denníka SME, no sklňavajú do roviny, ktorá je pre žurnalistiku neadekvátne (máme na mysli predovšetkým familiárnosť výrazu a trivializovanie obsahu). Najvyššie na pomyselnom vektore by sa umiestnili, a teda najvyššiu mieru kultúry vyjadrovania spomedzi porovnávaných textov by dosiahli novinárske produkty denníka SME. Ich autori sa snažia v rámci porovnávaných žurnalistických textov viac o dodržiavanie znakov písomnosti, verejnosti, oficiálnosti, pripravenosti a monologickosti charakteristických pre žurnalistický štýl. Na kultivovanosť týchto textov poukazuje i pomerne vyvážená lexika, tvorená prevažne neutrálnymi jazykovými prostriedkami, primeraná štruktúrácia a dodržiavanie diaktiky aj interpunkcie.

Nová pojmenování motivovaná výrokem Václava Havla

Zuzana Děngeová

Ústav českého jazyka, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Ve svém příspěvku bych ráda představila lexikální materiál některých nových pojmenování, která se vyskytují v komunikátech politické publicistiky. Jako motivující výrazy vznikajících nových slov, pro něž je charakteristický společný politický komunikační kontext, se uplatňují vlastní jména osob, vlastní názvy politických stran a zajímavou skupinu nových lexémů tvoří pojmenování, která jsou motivována výrokiem politika Václava Havla „*pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí*“.

Pojmenování, která jsou motivovaná vlastními jmény, lze zařazovat do onomaziologicky vymezených skupin, od jednoho motivantu (příjmení politika) se nezářídka vytvářejí celá slovtvorná hnízda a často se naplňují shodné pozice onomaziologicko-slovtvorného paradigmatu (např. pojmenování označující sympatizanty s osobou politika / p. podle příslušnosti k politické straně vedené daným politikem: *čunkovec, havlovec, havlista, topolánkovec*; p. označující odpůrce daného politika (nebo politických názorů jím zastávaných): *antihavlovec, protiklausovec, antitopolánkovec*; vztahová adjektiva: *čunkovský, havlovský, topolánkovský*; adverbia pojmenovávající charakteristický způsob jednání: *čunkovsky, po havlovsku, topolánkovsky*; pojmenování označující vlastnosti, činy nebo negativně hodnocené výroky: *čunkovina, klausovina, topolánkovina* aj.). Pro některé pozice existuje několik synonymních pojmenování, která se liší užitím slovtvorného prostředku (např. *havlovec/havlista, klausovec/klausista, protihavlovský/antihavlovský*).

Jako propriální motivanty se v politické publicistice neuplatňují jen příjmení, ale také vlastní názvy politických stran. Tato nová pojmenování se v jazyce chovají podobným způsobem jako předchozí skupina nových slov – vytvářejí slovtvorná hnízda, naplňují shodné pozice onomaziologicko-slovtvorného paradigmatu, vznikají synonymní výrazy lišící se užitým sufiksem (v některých případech se liší také podobou fundujícího výrazu) např. *topák/topista/topkař, věčkař/vévěčkař, topácký, věčkařský*¹ aj.

Mezi těmito novými výrazy, které se vyskytují v politické publicistice, tvoří zajímavou skupinu nových pojmenování lexémy, jejichž společným motivantem je citát Václava Havla „*pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí*“ – tuto větu Václav Havel pronesl během svého projevu na jedné z demonstrací v listopadu 1989 a právě první dvě slova *pravda a láska* se stala symbolem pro označení humanistické politiky vedené stylem charakteristickým pro V. Havla. Vznikající lexémy se chovají podobně jako předchozí skupiny depropriálních pojmenování, při jejich tvoření se uplatňují shodné slovtvorné prostředky, pro označení jednoho typu se užívá několika synonymních sufiků. Tato nová pojmenování označují příznavce politiky vedené stylem charakteristickým pro Václava Havla: *pravdoláskovec, pravdaláskista, pravdoláskista, pravdoláskař, pravdař*; adjektivní pojmenování: *pravdoláskový, pravdoláskovní*,

¹ Pojmenování jsou motivována názvy českých politických stran TOP09, Věci veřejné.

pravdoláskařský. Je patrné, že uvedené výrazy vznikají podle kategoriálního modelu, ale na rozdíl od depropiálních pojmenování je pro ně příznačné postavení na periférii slovní zásoby a oproti neutrálnímu významu lexémů motivovaných proprii jsou lexémy motivované citátem užívány ironicky.

Na základě představeného lexikálního materiálu lze pozorovat, že v komunikátech politické publicistiky vznikají synonymní pojmenování, která se liší jen užitým slovtvorným prostředkem např. *havlista/havlovec*, *antiklausovský/protiklausovský*; a také sémanticky blízké lexémy, které mají odlišný motivující výraz, ale odkazují ke stejnému referentu: *havlista/pravdaláskařský*, *havlovec/pravdoláskovec*, *havlovský/pravdoláskovský*. Domníváme se, že porovnáváním těchto sémanticky blízkých v systému koexistujících jednotek můžeme směřovat k odhalení některých diferenčních kritérií mezi perspektivními neologismy a lexikálními jednotkami příležitostnými.

Komunikácia u nevidiacich žiakov s autizmom

Radoslav Ďurajka – Miroslava Ďurajková

Ústav cudzích jazykov, Lekárska fakulta Univerzity Komenského, Bratislava,
SZŠ internátna pre žiakov so zrakovým postihnutím, Bratislava

Článok stručne približuje pervazívnu vývinovú poruchu – autizmus a špecifiká komunikácie u nevidiacich s autizmom. Dufauem (in Litvák, 1979, s. 150 – 151) konštatoval: „Jazyk vytvorený nevidiacimi a pre nevidiacich by mal byť málo totožný s našim; mal by sa výhradne opierať o sluchové a hmatové vnemy, a síce by bol chudobný na formy a výrazy, bol by neobyčajne jasný a presný. Jeho prísna logická stavba a jeho zloženie by boli síce málo vhodné pre rečnícku inšpiráciu a poetický pátos, ale veda by v ňom mohla nájsť vhodný prostriedok pre presnú analýzu a systematický výklad.“

Chceme priblížiť naše skúsenosti a myšlienky, poskytnúť informácie, zdroje, východiská i stratégie komunikácie pri vyučovaní. To, čo ponúkame, je akýsi rámec porozumenia tejto jedinečnej skupiny detí a prístup na rozvoj a zlepšenie a realizáciu intervencií, ktoré otvárajú deťom pomyselné dvere k plnohodnotnej komunikácii. Nemáme v úmysle a ani to nie je v našich silách poskytnúť všetky stratégie, prípadne univerzálny návod, ako pracovať s deťmi so slepotou a autizmom, ale pokúsime sa poskytnúť naše „know-how“ ťažko vybojovaných a vyhraných hodín a objavov, ktoré boli získané počas rokov práce s takto jedinečným žiakom.

Lexikálne posuny v preklade zo slovenčiny do bieloruštiny:

Bieloruský preklad poézie Jána Ondruša a Ivana Štrpku

Ivana Slivková-Džundová

Katedra slavistiky IRUS, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

Príspevok analyzuje preklady básní slovenských básnikov Jána Ondruša a Ivana Štrpku do bieloruštiny. Preklady boli uverejnené v bieloruskom časopise ARCHE, ktorého jedno celé číslo (9/2010) bolo venované prezentácii slovenskej kultúry. Kritika prekladu sa okrem kvality prekladov sústreďuje aj na špecifiká prekladu medzi slovanskými jazykmi, ktorých genetická príbuznosť je zdrojom častých omylov a chýb v preklade, predovšetkým na lexikálnej úrovni. Výsledkom analýzy prekladov sú poznatky nielen o kalkovaní medzi slovanskými jazykmi, o tzv. zradných slovách ako aj o ďalších vybraných problémoch umeleckého prekladu medzi príbuznými jazykmi (slovosled, rod, predložky), ale aj o významových nedostatkoch a kostrbatosti básnického jazyka v bieloruskom preklade.

Kľúčové slová: bieloruština, kritika prekladu, umelecký preklad, zradné slová, kalkovanie

Valencia slovesa a jej prínos pre komunikáciu v nemeckom jazyku

Simona Fraščíková

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava

Jedným z predpokladov úspešnej komunikácie je vyjadrovanie sa prostredníctvom gramaticky korektných a obsahovo úplných viet. Ich tvorenie podlieha v každom jazyku určitým pravidlám. Za obzvlášť dôležité možno považovať osvojenie si daných pravidiel v prípade, že je komunikácia realizovaná v cudzom jazyku, ktorý sa v porovnaní s materinským jazykom spravidla vyznačuje určitými odchýlkami v jazykovom systéme.

V súčasnosti existuje niekoľko syntaktických modelov na objasnenie syntaktických vzťahov medzi ich jednotlivými členmi. Jedným z nich je závislostná syntax a v rámci nej teória valencie, ktorej sa venuje predkladaný príspevok. Príspevok pojednáva o valencii slovesa v úzkej spojitosti s verbálnou komunikáciou prebiehajúcou v nemeckom jazyku. Jeho cieľom je poukázať najmä na využitie valenčnej teórie v praxi, konkr. v procese osvojovania si pravidiel pre jazykové stváňovanie myšlienok prostredníctvom obsahovo úplných a gramaticky korektných vetných konštrukcií ako základnej stavebnej jednotky komunikácie.

Prepojenie teoretickej roviny valencie s praktickou nachádzam najmä v tzv. vetných modeloch zostavených na základe valenčných vlastností (určitej) slovesnej lexémy. Ak vychádzame z definície valencie, ktorú uvádzajú napr. autorky *Valenčného slovníka slovenských slovíes* (1998, s. 7), a teda, že valencia je: „[...] schopnosť slovesa viazať na seba istý počet jazykových jednotiek (doplnení, participantov) a určovať ich tvarové a významové vlastnosti“, potom vetné modely reflektujúce valenciu slovesa „poskytujú“ používateľovi základné informácie o potenciálnych kontextových partneroch slovesnej lexémy v jej príslušnom významovom variante potrebné na vytvorenie minimálnej, ale zároveň úplnej vetnej konštrukcie. Pozitíva schematickeho znázornenia vetných štruktúr prostredníctvom vetných modelov (Satzmodellierung) neostalo bez povšimnutia. V súčasnosti možno postrehnúť niekoľko lexikografických príručiek zameraných práve na spomínanú oblasť, úroveň ich spracovania však predpokladá poznatky na úrovni vysokoškolských študentov. Vychádzajúc z toho, že verbálna komunikácia (DaF) vo všeobecnej rovine nie je viazaná na skupinu účastníkov s určitou vymedzenou znalostnou úrovňou, ukazuje sa žiaduce dané lexikografické spracovanie adekvátne prispôbiť potenciálnym „komunikujúcim“, a síce podať v zjednodušenej forme.

V príspevku sa venujem aj uvedenej oblasti. Ako praktickú ukážku využívam lexikografické spracovanie valencie slovesa v najaktuálnejšom nemeckom valenčnom slovníku (Schumacher, 2004). V nadväznosti naň poukazujem na jednoduchšiu formu modelovania vetných konštrukcií, ktorá pozostáva z vetných modelov a príkladových viet získaných z nemeckého jazykového korpusu (<https://cosmas2.ids-mannheim.de>).

Z dôvodu priestorového obmedzenia som zvolila ako praktickú ukážku len slovesnú lexému *leben* (žiť). Daná lexéma je však súčasťou základnej slovnej zásoby, a preto vhodným objektom empirického skúmania.

Disjunktivní spojky a spojovací výrazy v humanistické češtině

Hana Gabrielová

Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy,
Praha

Příspěvek se zabývá lexikálním vyjádřením disjunktivního poměru v humanistické češtině, a to mimo jiné v souvislosti se situací v češtině barokní, pro kterou byl již obdobný výzkum proveden (Kosek, 2003). Soustřeďuje se v první řadě na distribuci konkrétních spojek a spojovacích výrazů. Analýza vychází z úplné excerpcce 17 transkribovaných textů z let 1536 – 1619, zařazených do korpusu vzniklého v rámci grantu Lingvistická analýza českých humanistických textů. (Celkem bylo vy-excerpováno a anotováno 685 výskytů.) V úvahu byla brána úroveň větněčlenská i souvětňá.

Stejně jako v období předchozím a následujícím byly nejčastějšími spojovacími prostředky humanistické češtiny spojka *nebo* a výrazy od ní odvozené. Konkrétně se jednalo o apokopované *neb*, odvozené *anebo*, *aneb* a jejich různé kombinace v rámci spojovacích výrazů složených (*neb – neb*, *aneb – aneb*, *aneb – anebo* aj.). Práce se pokouší odpovědět na některé otázky vztahující se k distribuci těchto prostředků; věnuje se například konkurenci tvarů s apokopou a bez ní, přičemž využívá rovněž konfrontace tehdejší jazykové reality s dobovou gramatografickou praxí a originálem překladového textu.

Při klasifikaci jednotlivých výskytů je částečně uplatňováno rozlišování tří disjunktivních kategorií (kategorické, eventuality a libovolnosti) založených na výrokové logice; nicméně toto dělení se neukázalo jako příliš vyhovující, navíc patrně nemá na distribuci jednotlivých výrazů žádný přímý vliv, a proto bylo využíváno spíše orientačně. Pomohlo však vyčlenit několik specifických skupin (modifikovaná eventualita s výrazy *aspoň* a *raději*; spojovací výrazy s významovým odstínem nespecifikovanosti aj.).

U složených spojovacích výrazů, vyznačujících se co do násobnosti a kombinací vysokou variabilitou, není opomenuta problematika slovosledná, týkající se především tzv. opakovaného užití, kdy je spojka umístěna před prvním spojovaným členem. Zde jsou zřejmé náznaky některých souvislostí s postavením přísudku (a potažmo tedy i s aktuálním členěním větným), negací a rozvitostí souvětí nebo větněčlenské skupiny.

Analýza se dále zaměřuje také na spojovací výraz *bud'* a na pozvolnou změnu jeho funkce, která se plně projevila až v průběhu 18. století. Jednu z řešených otázek představuje rovněž vyjádření disjunkce ve větách tázacích. Ukázalo se, že na větněčlenské úrovni byly k tomuto účelu i nadále vyhrazeny pouze spojky *či* a *čili*; spojka *anebo* do této oblasti pronikla až s dobou barokní. V závěru jsou okrajově nastíněna též hlediska stylistická, otevírající jednu z možností dalšího výzkumu.

Příspěvek vznikl v rámci grantu Lingvistická analýza českých humanistických textů. Do značné míry vychází ze studie Pavla Koska *Spojovací prostředky v češtině období baroka* (Ostrava, 2003).

Kognitívna lingvistika a teória nativizmu z pohľadu Noama Chomského

Jana Galabová

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

Príspevok o kognitívnej lingvistike a teórii nativizmu z pohľadu Noama Chomského sa zaoberá všeobecnou charakteristikou kognitívnej lingvistiky ako jednej z moderných interdisciplinárnych jazykových disciplín, pričom sa naznačujú jej východiská, primárne ciele, predmet a metódy skúmania.

Pojem kognícia sa v texte stáva centrálnym pojmom, pretože úzko súvisí s oblasťou skúmania kognitívnej lingvistiky, preto v príspevku venujeme dostatočný priestor na objasnenie jeho podstaty.

V rámci príspevku sa však dôslednejšie zameriavame na Noama Chomského a jeho myšlienky z oblasti kognitívnej lingvistiky. Do pozornosti dávame najmä jeho mentalistický prístup k skúmaniu jazyka, jeho generatívnu teóriu jazyka a najmä teóriu nativizmu súvisiacu s osvojovaním jazyka.

Myšlienky Noama Chomského o kognitívnej lingvistike môžeme konfrontovať s názormi viacerých lingvistov, a to vzhľadom na to, že v texte zaznievajú názory viacerých jazykovedcov o podstate kognitívnej lingvistiky. Pri chápaní kognitívnej lingvistiky z pohľadu Noama Chomského sa vyzdvihuje najmä fakt, že ju do istej miery dáva do súvisu so psychológiou a vo výskumnom programe sa orientuje na kognitívnu stránku osobnosti človeka, respektíve na skúmanie jazykovej schopnosti jedinca.

Pri problematike generatívnej gramatiky aspoň v stručnosti uvádzame fungovanie mysle v procese používania jazyka a naznačujeme, ako sú mentálne štruktúry vytvárané a reprezentované vo vedomí jedinca.

Neodmysliteľnou súčasťou Chomského koncepcie sú myšlienky o vrodených predispozíciách, ktoré sú v úzkom vzťahu s ideou nativizmu. Vzhľadom na teóriu nativizmu ďalej uvádzame dôkladné rozlíšenie empirizmu a racionalizmu na základe hypotéz, pričom zdôrazňujeme začlenenie Noama Chomského ku smeru racionalistov.

Modul digitalizovaných mluvnic

Barbora Hanzová

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.,
Praha

Modul digitalizovaných mluvnic je dalším z elektronických výstupů oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i. Je součástí Vokabuláře webového <<http://vokabular.ujc.cas.cz/>>, internetových stránek s tematikou starší češtiny, zřízených pro badatelské a didaktické účely. Příspěvek popisuje cíle tohoto projektu, zveřejněný obsah, zdroje a badatelské možnosti.

Náplní tohoto modulu jsou mluvnice češtiny a jazykové příručky o češtině z období 16. – 19. století, převážně v češtině, němčině a latině. Tyto mluvnice prošly digitalizací, popisem a následnou anotací. Oproti dosud zprovozněné testovací verzi s ukázkou deseti mluvnic, v nichž lze jednoduše vyhledávat podle názvu, autora a požadovaného lingvistického termínu, bude v roce 2012 spuštěna plná verze s podrobnou charakteristikou jazykové příručky a s možností rozšířeného vyhledávání; tato verze modulu se bude postupně doplňovat novými příručkami. Záměrem tvůrců je zpřístupnit v elektronické podobě jazykový materiál uchovávaný ve fondu knihovny Ústavu pro jazyk český a v dalších knihovnách, umožnit listování či vyhledávání pomocí novodobých lingvistických termínů a dále shromáždit sekundární literaturu a užitečné odkazy.

Tento příspěvek vznikl v rámci projektu Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálovýchází) GA ČR č. P406/10/1140 a za podpory Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny č. LC 546.

Reálna jazyková norma v mladšom predpisovnom období

vývinu slovenčiny

Zuzana Hargašová

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Pri výskume procesu stabilizácie jazykovej normy v mladšom predpisovnom období vývinu slovenčiny sa stala východiskom ideálna jazyková norma opísaná v dobových rukopisných i tlačенých normatívnych príručkách – *Zpráva Pjsma Slovenského* (1696, Levoča) Tobiáša Masnicia, *Rudimenta Grammaticae Slavicae* (1704) Daniela Krmana a *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746, Bratislava) Pavla Doležala. Prostredníctvom analýzy deklinácie substantív, prezentovanej v troch skúmaných príručkách, bola identifikovaná ideálna norma a v rámci nej stabilné a variabilné tvarotvorné prípony.

Ťažiskom príspevku je reálna jazyková norma, ktorej identifikácia je ďalším dôležitým krokom pre poznanie procesu ustáľovania jazykovej normy v mladšom predpisovnom období vývinu slovenčiny. Cieľom príspevku je teda identifikovať reálnu jazykovú normu, zistiť, aké tvarotvorné prípony v rámci deklinácie substantív sa používali v reálnej jazykovej praxi verejnej komunikácie. Východiskom sa stal korpus rukopisných a tlačéných textov rôznych žánrov verejnej komunikácie z 18. storočia, bez ohľadu na konfesiónalnú príslušnosť autorov.

Následná konfrontácia ideálnej a reálnej normy ukázala, že sa odlišujú. Ide o tie prípady, ktoré poukazujú na tlak domáceho jazyka na český východiskový systém opísaný v skúmaných normatívnych príručkách. V reálnej jazykovej praxi sa v deklinácii životných aj neživotných maskulín vyskytuje napr. v tvaroch genitívu pl. tvarotvorná prípona *-ŭw/-uw* (*králŭw, pánŭw, rokŭw, národŭw, wogakuw, dnuw*), v datíve pl. *-om* (*protiwnjkom, nedostatkom, flekom, wředom*), v lokáli pl. koncovka *-och* (*při pasien-toch, w rodičoch, po wrchoch, w včinkoch*). V deklinácii feminín sa v napr. tvaroch akuzatívu sg. objavuje tvarotvorná prípona *-u* (*swjcu, dussu, holubicu, sskořicu*), v inštrumentáli sg. *-u* (*starostu, pilnostu, radostu; pokoru, korunu, lásku*) či *-ou* (*rascau, lewendulau, hlohozau, čëmericau*), v datíve pl. *-am/-ám* (*hodnostam, nemocám, marnostam*), v lokáli pl. *-ach/-ách* (*při swjčách, po prácach, na plecách, w sklenicách*), a v deklinácii neutier je napr. v tvaroch genitívu sg. prítomná koncovka *-a* (*mora, srdca, pola, pratelstwa*), v datíve pl. *-ám* (*slowám, očám*), v akuzatíve pl. *-a* (*srdca*) či v lokáli pl. tvarotvorná prípona *-ách* (*w srdcích, w nebesách, w kolenách*).

Pri objasňovaní dôvodov procesu prenikania domácich jazykových prvkov do textov písaných v češtine ako nadstavbovom kultúrnom jazyku Slovákov vychádzame z myšlienok J. Dolníka (2000), podľa ktorého nositelia jazyka disponujú citom pre zlučiteľnosť, príp. nezlučiteľnosť nadstavbového jazyka s podstatou vlastného jazyka. Podstatou vlastného jazyka je jeho reálny identifikačný základ, ktorý je súčasťou slovenského jazykového povedomia. Čeština ako nadstavbový jazyk Slovákov nebola z dôvodu absencie typických vlastností materinského jazyka zlučiteľná s reálnym identifikačným základom slovenčiny.

Analýza textov verejnej komunikácie pochádzajúcich z 18. storočia ukázala, že s reálnym identifikačným základom slovenčiny neboli zlučiteľné vyššie spomínané tvarotvorné prípony. Nositelia jazyka si uvedomovali rozdiely medzi češtinou a slovenčinou. Niektoré prvky vnímali ako prirodzené, iné ako príznakové. K tým prvkom nadstavbového jazyka, ktoré neboli kompatibilné s ich jazykovým štandardom, jazykovou prirodzenosťou a citom, bolo potrebné hľadať zrozumiteľné a funkčné domáce náprotivky. Konfrontácia ideálnej a reálnej jazykovej normy je pokusom identifikovať hranicu prirodzenosti jazyka, ktoré prvky považovali jeho nositelia za prirodzené, a teda boli pre nich prijateľné, a ktoré vnímali ako príznakové, neprijateľné s ohľadom na ich používanie vo verejnej komunikácii.

O náboženskej motivácii v slovenských osadných názvoch

Juraj Hladký – Andrej Závodný

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity,
Trnava

Historická slovenská ojkonymia bola okrem iných motivantov v minulosti, prirodzene, motivovaná aj rozličnými náboženskými tradíciami a mnohé osadné a terénne názvy vznikli zo všeobecných aj vlastných mien, vzťahujúcich sa na túto oblasť, či už v predkresťanskom období, alebo v období po prijatí kresťanstva. Náboženskú motiváciu chápeme v širšom poňatí, a preto za náboženské motivanty nepovažujeme len tie, ktoré súvisia s christianizáciou či kresťanskou symbolikou, ale so sakrálnou symbolikou vo všeobecnosti. Za náboženské motivanty teda považujeme aj pohanské náboženské či mytologické symboly. V príspevku sa však analyzuje len odraz kresťanskej a christianizačnej motivácie v ojkonymách a hydronymách z územia západného Slovenska. Uvedená analýza potvrdzuje, že najstaršie slovenské osadné názvy, motivované kresťanskou a christianizačnou tradíciou, sa vzťahujú na osady (obce) najmä v užšom nitrianskom centre. Ojkonymá z tejto oblasti možno považovať za najstaršie aj z toho dôvodu, že v období ich vzniku bola náboženská (kresťanská) motivácia z hľadiska pomenovateľov chápaná ako postačujúci a diferencujúci motív na odlišenie konkrétnej osady od iných osád v okolí.

Staročeské temné slovo farlej

Michal Hořejší

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Príspevek se zabývá cestou k popisu lexikálního významu slova *farlej*, *farlejový*, na které jsme narazili při zpracování ESSČ.¹

Ve staročeském lístkovém archivu, který je pro ESSČ výchozím materiálem, se subst. *farlej* objevuje pouze jednou; adj. *farlejový* čtyřikrát, ve všech případech pak v syntagmatu *farlejové jablko*, přičemž výskyty jsou zaznamenány jen v lékařských knihách.²

O jaké jablko se jedná, jedná-li se vůbec o jablko v dnešním významu?

Samotná slovní forma poukazuje na nedomácí původ lexému a zřejmě i jablka samotného; řídký výskyt vyplývající ze specifického žánru lékařských textů pak svádí k hypotéze, že farlejové jablko bylo spíše vzácné a nesloužilo rozhodně jako prostý zdroj potravy.

Pátrání jsme vedli několika různými směry, a získali tím více možných výkladů:

- Náslovné *f* graficky zachycované jako *f*, *ff*, nebo *f*, *ff* mohlo vést k snadné záměně s hláskou *š*. *Farlej* tedy mohlo vzniknout chybnou písařovou interpretací slova *šarlej*, které nalezneme ve středověkých rostlinářích jako *polskou šarlej*, pravděpodobně druh šalvěže. Adj. **šarlejový* ani *šarlejové jablko* se však nevyskytuje nikde.

Výklad v Jungmannově slovníku, v němž jediném jsme slovo *farlej* našli, zní: *Farlej, -e* (cf. vind. *ferlej*, zaferlik = *Kranz, Rand, Streif*) = *jablko, jinak skřínka nazvané, též farlejové neb farlejské jablko*.

- Tedy *farlej* = *skřínka*. Doklad slova *skřínka* jsme objevili jen jeden – ve výčtu, a jedná se tedy o doklad spíše nedostačující. V současné češtině se slovo *skřínka* a jeho různé potenciální podoby pravděpodobně nevyskytuje. Zbývá pokus o vysvětlení pomocí metafory – jablko *skřínka* by mohlo být plodem, který vypadá jako schránka. Nabízelo by se tak granátové jablko.

- Srovnej vindické *ferlej*, *zaferlik*. Vindičtina – slovanský jazyk z oblasti SV Itálie, dnešního Slovinska. Jungmann při vytváření neologizmů čerpal i z charvátštiny, pod kterou by vindičtina mohla spadat, a to z díla Joakima Stuliće *Lexicon Latino-Italico-Illyricum*. Ačkoli *farlej* rozhodně Jungmannovým neologizmem nemůže být, ve Stulićově slovníku jsme pátrali. *Ferlej* ani *zaferlik* jsme nenalezli, narazili jsme ale pod heslem *pomo* na spojení *jabúke cârljène* – „červená jablka“.

¹ Elektronický slovník staré češtiny

² LékChir, LékJádro, KNM V E 74

- Další stopou je něm. *Pfarrappel, Pfarrling*, „farské jablko“. Odrůda, která se dodnes pěstuje v okolí Mindelheimu v Německu. Toto jablko dnes slouží čistě ke konzumaci.

- Ze Studnice u Náchoda pochází *farliové* neboli studničné jablko. Odrůda, která svou kvalitou poměrně dobře odpovídá něm. *Pfarrappel* – obě odrůdy plodí pozdně a hodí se spíš k vaření. Komplikaci ale způsobuje to, že v publikaci *Jablka*, která je jediným zdrojem informace o farliovém jablku, je uvedeno „studničné, nesprávně farliové“. V celé knize je takto ohodnocen pouze tento ekvivalent. Co tím chtěl autor vyjádřit, je záhadou.

V Bartošově Dialektologii moravské jsme našli ve výčtu odrůd jablko *fadlejové* – alternaci dl – rl považujeme za přirozenou, a tedy přípustnou.

Ve svém pátrání po původu temného slova *farlej, farlejový* jsme dospěli k více potenciálním závěrům. Ukázalo se, že se pravděpodobně jedná o odrůdu, která se v Čechách a na Moravě skutečně pěstovala a dosud pěstuje. Zda se ale jedná o původní odrůdu *Pfarrappel*, která k nám přišla z Německa, zda byl proces opačný = z *farleje* se stalo v Německém prostředí lidovou etymologií *Pfarrling* nebo zda název pochází z charvátského (vindického) „*jabúke cârljène*“, zůstává otázkou.

Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování*.

Bagatela na *é* / *K* popisu citoslovcí, hranici slovního druhu a významům staročeského *é*

Barbora Chybová

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha

Příspěvek se zakládá na lexikografickém zpracování staročeského citoslovce *é* v rámci Elektronického slovníku staré češtiny. Zprostředkovává samotný vznik heslové stati – tedy vystižení významů a funkce tohoto citoslovce prostřednictvím rozboru dokladového materiálu, ale zaměřuje se i na metodologickou reflexi: klade otázky po vymezení slovního druhu citoslovce, po jeho jednotlivých typech, po způsobu popisu sémantiky citoslovcí, po hranici mezi citoslovcí a partikulemi a po použitelnosti současné, strukturální, synchronně orientované lingvistické metodologie při popisu staročeského lexika. Referát taktéž odkazuje k takovým přístupům (např. Ján Chripko), které při popisu citoslovcí kombinují etymologickou a sémiotickou analýzu slovního druhu.

Rozboru staročeského materiálu jsou pro srovnání předřazeny definice ze synchronních slovníků češtiny. Ve staré češtině vystupuje *é* v iniciální pozici ve spojení s kondicionálem: *é bych, é bys* ap. (,kěž, at^č) nebo před vokativem: „*é milý hospodine*“ (,aj, ach, och, ó^č). Setkáváme se s ním též na začátku věty tam, kde v latinské předloze nestojí žádný ekvivalent, nebo alternuje za latinské *et* (v bibli Drážďanské). V tomto případě vystupuje *é* ve funkci tzv. diskurzivní partikule (tj. partikule strukturující text).

Autorka při vyčleňování jednotlivých významů lexému uvažuje o významové vývojové škále, na jejímž jednom konci stojí syntakticky nezapojené, čistě emocionální, neadresné *é* jako symptom (tj. index) určitého negativního pocitu, na druhém konci stojí symbol *é* z Bibli Drážď, blížící se svou funkcí partikuli. Mezistupněm je druhotný význam s funkcí kontaktovou.

Příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování*.

Ranko Marinković a preklady jeho drámy *Glorija*

Silvia Ivanidesová

Katedra slovanských filológií, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Autorka sa zaoberá ďalšími výsledkami výskumu v rámci svojej dizertačnej práce a predstavuje dva preklady drámy *Glorija* (*Glória*) chorvátskeho spisovateľa Ranka Marinkovića. V úvodnej časti príspevku sa stručne vracia k problematike sériových prekladov, ďalej krátko približuje tvorbu Ranka Marinkovića, jeho recepciu na Slovensku, a tiež dej analyzovanej drámy. Jadro príspevku tvorí analýza dvoch prekladov danej drámy: prvý je z roku 1957 od Andreja Vrbackého a druhý z roku 1970 z pera Branislava Chomu. Analýza tvorí súčasť komplexnej kritiky prekladu a na jej základe je možné vyjadriť, aké faktory sú rozhodujúce pre vznik ďalšieho prekladu. Pri prekladoch *Glórie* boli podstatné dve skutočnosti. Po prvé sú to existujúce odlišnosti medzi oboma a po druhé, že dramatický text môže slúžiť aj ako potenciálny podklad pre inscenáciu daného diela. Na základe týchto východísk bolo potom možné sledovať rozdiely medzi oboma slovenskými prekladmi.

Prekladateľská analýza poukazuje na niektoré lexikálne problémy, ktoré sú podložené konkrétnymi príkladmi. Hoci by sme mohli povedať, že v preklade A. Vrbackého sa ich vyskytuje viac, nemôže ísť o mechanický výpočet a je potrebné k prekladom pristupovať komplexne. Obom prekladateľom sa podarilo na vysokej úrovni preniesť do slovenčiny umelecké aspekty, plynulosť replík, zachovali charakter postáv. Pri vzniku druhého prekladu v roku 1970 by sme mohli uvažovať o faktore prekladateľskej interpretácie diela (Bednárová, 1999, s. 163 – 166). Druhým relevantným prvkom, ktorý rozhodol o podobe druhého slovenského prekladu, je skopos: preklad ako predloha divadelnej inscenácie. Tento prvok by objasňoval krátenie textu a jeho ďalšie úpravy. Pre inscenáciu musí preklad spĺňať ďalšie kritériá, nakoľko sa do procesu zapájajú realizátori inscenácie (napr. režisér), ktorí môžu zasahovať do koncepcie prekladu. Vzhľadom na to, že väčšina skúmaných diel v rámci dizertačnej práce sú drámy, môže sa tento faktor ukázať ako rozhodujúci pre sériové preklady z chorvátskeho jazyka.

Výskum evidenciality v slovenčine

Martina Ivanová – Miroslava Kyseľová – Stanislava Zajacová

Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, Filozofická fakulta
Prešovskej univerzity, Prešov

Evidencialita sa v teoretickej literatúre definuje ako osobitná sémanticko-funkčná doména, ktorej funkciou je indikovať vo výpovedi evidenčný základ propozície – zdroj informácie, ktorým hovoriaci podopiera svoje tvrdenie (Aikhenvald, 2003, s. 1).

Evidenčným zdrojom tvrdenia hovoriaceho môže byť:

- cudzia mienka alebo tvrdenie (reportívna evidencialita): *Vraj to urobil Peter.*

- priama percepcia situácie: *V súčasnosti viditeľne veľmi kráva.*

- inferencia (inferenčná evidencialita), a to percepčne založená inferencia (úsudok o platnosti propozície P_1 sa vyjadruje na základe percepcie situácie vyjadrenej propozíciou P_2 : P_2 *Peter je úplne zelený*, P_1 *očividne mu je zle.*), a nepercepčne založená inferencia (úsudok o platnosti propozície P_1 sa opiera o predpokladaný logický vzťah k situácii vyjadrenej propozíciou P_2 : P_2 *Kde tiekla voda*, P_1 *bol logicky spád.*).

V štúdiu predstavujeme projekt zameraný na výskum evidenciality v rámci 9 slovanských jazykov (poľština, čeština, ruština, bulharčina, macedónčina, chorvátčina, srbčina, slovinčina, slovenčina), ktorý sa realizoval v rokoch 2011 – 2012. Vedúcim projektu bol prof. B. Wiemer z Univerzity J. Guttenberga v Mainzi. Pre každý z uvedených jazykov sa určil jeden zástupca (pre slovenčinu M. Ivanová), ktorý bol zodpovedný za prípravu „národného“ testu, jeho realizáciu a vyhodnotenie. Výstupom projektu bude súbor štúdií založených na komparatívnej analýze výsledkov získaných prieskumom v jednotlivých slovanských jazykoch.

Výskumnú vzorku v rámci slovenského jazyka tvorilo 42 respondentov slovenskej národnosti vo veku 18 – 69 rokov. Výskum prebiehal formou riadeného dialógu medzi informátorom a respondentom a bol zaznamenávaný prostredníctvom nahrávacieho zariadenia. Audiozáznam obsahuje celkovo asi 80 hodín.

Základný variant testu pozostával zo siedmich úloh (obrázky s ježkom, heterosémia, obrázky s chlapcom a jedovatou hubou, reportívne a inferenčné operátory, reportáž, Squartiniho test, korpusové doklady) s podúlohami, ktoré boli počas testovania respondentom distribuované priebežne. Testy boli rozdelené do troch skupín A, B, C s odlišným poradím úloh. Poradie úloh bolo ďalej vnútorne varíované aj v rámci každej skupiny. Výsledkom bolo 16 subvariantov s usporiadaním úloh v rozličných variáciách, ktorého cieľom bolo redukovať automatizmus odpovedí na základe predchádzajúcich úloh, a tak eliminovať možnosť znehodnotenia štatistických údajov o frekvencii a použití príslušnej evidenčnej jednotky v konkrétnom type úlohy.

Výber jednotiek určených na testovanie v slovenskom variante bol koncentrovaný na evidenčné partikuly a adverbá. Vo výslednom zozname tak figurovali reportívne operátory *údajne*, *vraj*, percepčné operátory *počuteľne*, *citeľne*, *viditeľne*, percepčne založené inferenčné operátory *očividne*, *evidentne*, *zjavne* a operátory s inferenčnou

hodnotou *logicky, zákonite*. Okrem spomenutých jednotiek boli súčasťou testovania tiež operátory, ktoré tradične klasifikujeme ako epistemické: *zrejme a pravdepodobne*. Ich zaradenie do testu bolo intencné a sledovalo sa ním skúmanie dôležitých aspektov súvisiacich s problémami, ktoré sa s kategóriou evidenciality spájajú.

Testy vo všetkých národných jazykoch spájajú jednotný metodologický základ (metódy testovania, počet úloh), na úrovni konkretizácie operátorov v podobe jednotlivých lexém sa testy národných jazykov vzhľadom na špecifický fond evidenčných operátorov v každom z daných jazykov odlišovali. Vetné kontexty v zadávaných úlohách boli priradené prispôbené povahe operátorov testovaných v konkrétnom jazyku.

V štúdiu analyzujeme jednotlivé typy úloh a spôsob ich testovania s respondentmi. Druhú časť štúdie predstavuje detailná analýza výsledkov jednej zvolenej úlohy. Cieľom tejto analýzy je poukázať na fungovanie evidenčných operátorov v slovenčine z morfosyntaktického, logicko-sémantického a komunikačno-pragmatického hľadiska.

Metajazykové informace ve středověkém právním sborníku

Martina Jamborová

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

1.1. Lze metajazykové jevy hledat a zkoumat ve středověkém rukopisu? Obecně se jako meta- vymezují takové jevy, jejichž denotátem není vnější skutečnost, ale znakový jev sám. Vycházíme-li z výstavby jediného textu (nikoli ze vztahu dvou textů), můžeme mluvit o metatextovém vyjádření, o úseku textu, který vypovídá o textu (srov. Mareš, 1983). V našem případě budeme věnovat pozornost jazykovým prvkům, které záměrně vypovídají o jiných jazykových prvcích textu rukopisu.

1.2. Jazykovým materiálem, který podrobíme zkoumání z hlediska výpovědi textu o sobě samotném, je nejstarší český překlad sbírky nálezů brněnsko-jihlavských (dále PrávJihlA). Tento překlad je dochován v rukopise datovaném k r. 1468 a je součástí tzv. Kutnohorského právního sborníku Víta Tasovského z Lipolitic, jenž je považován za původce překladu.

1.3. V rukopise PrávJihlA nacházíme řadu takových prvků textu, jejichž formální signalizace nás nenechává na pochybách, že vypovídají o jazyce samotném. V rukopise jsou uvozeny např. zkratkami *t.* (totiž), *i.* (item). Velmi početnou skupinou prvků na úrovni druhotného textu, které vypovídají o jazyce na úrovni textu základního, jsou glosy, mezi něž bychom zahrnuli i korektury v rukopisu, doplňování rukopisu aj. Glosy jsou vlastně tematizováním těch jazykových jevů, které se z hlediska pozdějších uživatelů textu z různých důvodů jevíly jako problematické. Jaké metajazykové informace v rukopise nacházíme?

2.1. Jde o informace na úrovni hláskoslovné: pravopis odrážející hláskový vývoj *ie – i*, kdy je opravován digraf *ie* na digraf *ij*, popř. *ij*; náznaky snah o zaznamenání kvantity, vepisování protetického *v*.

2.2. Dále jsou to informace na úrovni tvaroslovné: preferování tvrdého skloňování před měkkým (*v obecnie při – obecně*), nahrazování jmenných tvarů adjektivními (*opatren – opatrný*); okrajově zde uvedme doložení určité potřeby pohodlné recepce textu a požadavku na jeho jednoznačnost a plynulé čtení, kterým je dodatečné roze-psání písařských zkratek.

2.3. Glosy v rukopisu nám poskytují cenné informace na úrovni lexikální: prostřednictvím výkladu slov můžeme sledovat posouvající se význam slov (*pořádný – zahájený*), nebo naopak doklady synonymie ve starém jazyce (*měšešníci – řezoměšci*), v rukopise se objevují lexikální výpůjčky, citátová slova atd.

2.4. Specifickou informací, vyplývající ze studia glosovaných míst, je zjištění, že některé glosované lexikální jednotky jsou doloženy pouze rukopise PrávJihlA (např. *othánka, pohořalý*). Přestože jsou podobné lexikální jednotky doloženy jen v PrávJihlA, konstituují tyto lexikální jednotky samostatný a jedinečný význam a jako takové vstupují do diachronního slovníku.

3. Zdá se nám nesporné, že glosy jako dodatečné jazykové prvky, vázané ke konkrétním prvkům původního textu, nesou zajímavé metajazykové informace, které vypovídají o různých jazykových rovinách výchozího textu a přirozeně korespondují s našimi dosavadními poznatky o vývoji jazyka. Studium jazyka sbírky nálezů brněnsko-jihlavských přináší navíc zjištění, že některé glosované lexikální jednotky jsou doloženy pouze v rukopise PrávJihlA, a že je třeba na tento rukopis nahlížet jako na specifickou staročeskou právní památku.

Tento příspěvek vznikl v rámci projektu *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování* GA ČR P406/10/1153 a projektu *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálůvých bází)* GA ČR P406/10/1140 a za podpory *Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav)* LC546.

Dialogická komunikace na internetu

Ladislav Janovec

Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

V příspěvku, který navazuje na některé naše dřívější práce, se věnujeme veřejné dialogické komunikaci na internetu – na diskusních fórech (beremese.cz, jež je určeno pro uživatele, především ženy, plánující svatbu, a turisticke-znamky.cz, určené pro turisty a sběratele turistických suvenýrů a debatám v jedné chatovací místnosti – babičky a dědečkové na lide.cz). I když první dva uvedené zdroje se nechápou jako chaty, diskuse na nich mají ve většině případů charakter spíše chatu než internetové diskuse. Je to dáno tím, že se na nich často objevují uživatelé, kteří se po dlouhé době přispívání do diskusí již znají a často spolu vedou veřejnou komunikaci o velice soukromých tématech. Stranou ponecháváme dialogickou komunikaci jiného typu zprostředkovanou internetem (např. e-mailovou).

Internetová komunikace na chatu byla charakterizována v lingvistické literatuře již dříve, nicméně podle našeho názoru dochází k přehodnocení některých zjištění, komunikace na chatu například, jak je vidět i z názvu jednoho z analyzovaných webů, není již doménou dětí a mladých lidí.

V příspěvku se zaměřujeme především na charakteristiku kontaktních prostředků užívaných v dialogické komunikaci, dále upozorňujeme na některé (nové) zajímavé lexikální jednotky, o nichž jsme ještě nepojednávali v dřívějších analýzách.

K štruktúrovaniu myšlienok v publicistickom žánri

Lucia Jasinská

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie, Filozofická fakulta
Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, Košice

Primárnou úlohou predkladaného príspevku je analýza a následná interpretácia jazykových – predovšetkým syntaktických – osobitostí textov publicistického štýlu. Predmetom rozboru je vybraný súbor komentárov P. Schutza, uverejňovaných v printovom médiu. Popri formálnom usporiadaní sémantického zacielenia v konkrétnom žánri si všimame aj individuálny autorský štýl a jeho atribúty.

Syntaktická rovina ponúka väčší priestor na varíovanie ako rovina morfológická (vyt'áženosť a zastúpenie jednotlivých slovných druhov v texte vyplývajú z ich podstaty – štylistickej príslušnosti – a jednotlivé texty sa tak od seba výrazne nelíšia). Stavba základnej komunikačnej jednotky – výpovede – pri dodržaní záväzných parametrov jej modelu – vety – je diferencovaná a závisí od obsahových a tematických požiadaviek. Vzhľadom na rôznorodosť syntaktických jednotiek používame strešný pojem syntaktická konštrukcia. K syntaktickým konštrukciám patria všetky vetné a súvetné jednotky, pravdaže, s ohľadom na ich ďalšie delenie. Okrem „záväzných“ štruktúr sa v textoch – a to predovšetkým v článkoch subjektívneho charakteru, akým komentár je – častejšie vyskytujú syntaktické konštrukcie hodnotené ako expresívne, teda tvarovo nápadné a vzhľadom na ostatné jednotky príznakové. Analýzou súboru vybraných komentárov preskúmame ich využitie a „životaschopnosť“ pri štruktúrovaní autorových myšlienok v procese produkovania vlastného textu.

Pri riešení nastolenej problematiky vychádzame z základného terminologického inštrumentária syntaxe, konkrétne syntaktických konštrukcií, predovšetkým však teóriem týkajúcich sa expresívnych syntaktických konštrukcií. Osobitnú pozornosť venujeme aj jednočlenným menným vetám nadobúdajúcim význam v určitej komunikačnej situácii. Snažíme sa o prepojenie zistení systémovej lingvistickej analýzy s pragmatickým využitím jazykových prostriedkov predmetnej roviny.

Podnetom na rozpracovanie a analýzu nastoleného problému sú komentáre konkrétneho autora uverejňované v dennej tlači, venujúce sa vždy aktuálnej spoločenskej, kultúrnej, politickej či ekonomickej téme, prípadne udalosti zo spravodajstva, ako aj miera ich percepčnej náročnosti. Pri bežnej čitateľskej percepcii vnímame diferencovaný prístup autorov k tvorbe textu totožného žánru, ako aj k výberu a usporadúvaniu textových jednotiek. Uvoľnenosť noriem a požiadaviek na výrazovú podobu textu v mediálnej sfére umožňuje analyzovať pestrú paletu štruktúrovania (obsahu a formy) jednotlivých typov textov/žánrov.

Identifikácia žien s mužskými pomenovaniami?

Petra Jesenská

Katedra anglistiky a amerikanistiky s oddelením prekladateľstva a tlmočníctva,
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Príspevok treba chápať v kontexte rodovo citlivého prístupu k jazyku s cieľom zviditeľňovať ženy v jazyku všade tam, kde je to možné, a to najmä v konkrétnych situáciách. Opakom tohto úsilia je zneviditeľňovanie (príp. časté ignorovanie) žien v jazyku.

Príspevok predstavuje analýzu nadmerného a nefunkčného používania generického maskulína v slovenskom jazyku na mieste, kde sa žiada použiť femininum. Autorka nespochybňuje generické maskulínium ako také, uvádza konkrétne prípady použitia tohto javu vo verejnej sfére, presnejšie demonštruje nadmerné používanie mužských (apelatívnych) názvov povolání (príp. iných aktivít) pri odkaze na osoby ženského pohlavia. Ide o prípady „Môže byť žena prezidentom?“ alebo pri odkaze na ženu ako „sčítacieho komisára“. Autorka analyzuje príčiny tohto fenoménu a navrhuje možné riešenie v prípadoch, kde je vhodnejšie použiť tvar feminína. Spomínaná veta „Môže byť žena prezidentom?“ je položená značne sugestívnym spôsobom, ak si uvedomíme, že žena sa môže stať prezidentkou, ale nie prezidentom, a preto je v tejto súvislosti vhodné použiť ženský prechýlený výraz *prezidentka* namiesto generického maskulína *prezident*.

Autorka príspevku ako angličtinárka porovnáva situáciu slovenčiny s angličtinou. Oba jazyky predstavujú dva rozdielne systémy. Slovenčina sa prejavuje ako značne rodový jazyk (napr. *prezident – prezidentka*), kým angličtina už len zo svojej podstaty zakrýva príslušnosť rodu využívaním tzv. duálneho rodu, ktorý odkazuje rovnako na osoby ženského, ako aj mužského pohlavia (napr. anglické apelatívum *president* odkazuje na *prezidentku* rovnako ako aj na *prezidenta*).

Kritika rodovo citlivého prístupu spočíva v tvrdení, že maskulínium odkazuje na osoby mužského i ženského pohlavia súčasne. S týmto tvrdením možno súhlasiť len do určitej miery a len za istých podmienok, najmä však vo všeobecnosti (napr. keď hovoríme o slovenských prezidentoch). Avšak cieľom príspevku bolo dokázať nevhodnosť aplikovania generického maskulína v konkrétnych situáciách, kedy sa odkazuje na konkrétnu osobu (porov. premiér SR a premiérka SR v dobe premiérovania prof. Ivety Radičovej). Ako argument na podporu tohto tvrdenia bola použitá metóda komponentovej analýzy.

Autorkine problematizujúce vnímanie generického maskulína je otvorené všetkým podnetom a aj kritickým argumentom na mailovej adrese Petra.Jesenska@umb.sk.

Verbálna komunikácia trénera v sociálnej interakcii s hráčmi volejbalu

Peter Kačúr – Terézia Slančová

Katedra edukológie hier a Katedra športovej humanistiky a kinantropológie,
Fakulta športu Prešovskej univerzity, Prešov

Komunikácia slúži ako významný element v rámci sociálnej interakcie medzi trénerom a hráčmi. Priame diagnostikovanie komunikácie v športovom kontexte je v súčasnosti málo prebádanou oblasťou. Úroveň komunikačných schopností trénera zastáva dôležitú úlohu v posilňovaní vzťahov medzi trénerom a hráčmi a pôsobí ako sprostredkovateľ výkonu športovca v tímových športoch.

V tejto štúdii sme sa zamerali na analýzu verbálnej komunikácie trénera v sociálnej interakcii s hráčmi volejbalu v priebehu volejbalových zápasov.

Video- a audionahrávky verbálneho a neverbálneho prejavu trénera boli vytvorené počas volejbalových zápasov. Následne sme nahrávky pretranskribovali v programe CLAN (Computerized Language Analysis) systému CHAT (Codes for the Human Analysis of Transcript). Pretranskribovaný materiál bol okódovaný podľa komunikačnej typológie vytvorenej Bowers et al. (1998). Pomocou softvéru DAT Discussion Analysis Tool (Jeong, 2003) sme vypočítali sekvenčnú a frekvenčnú analýzu okódovaných verbálnych formulácií.

Výsledky poukazujú, že najfrekvencovanejšie verbálne formulácie vo verbálnom prejave trénera boli emocionálne, inštrukčné a faktické bez ohľadu na výsledok zápasu. Verbálny prejav trénera a jeho komunikačný štýl vyplýval z charakteru špecifického pre volejbal. Vo verbálnom prejave trénera sa preukázala vyššia homogenita komunikačných vzorcov v priebehu víťazných setov v porovnaní s prehranými setmi. Frekvencia výskytu samostatných aj nesamostatných negatívnych emocionálnych formulácií bola vyššia v priebehu prehraných setov v porovnaní s víťaznými setmi, kde dominovali pozitívne emocionálne verbálne formulácie.

Kľúčové slová: verbálna komunikácia, komunikačný softvér, volejbal, interakcia

Funkčný člen rodinné meno v triede slobodných v Papradi

Miroslav Kazík

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava

V príspevku sa analyzuje jeden z funkčných členov živého osobného mena, ktorým je rodinné meno, v najväčšej staroturianskej osade Paprad, tento raz u slobodných osôb.

S FČ RM je jednočlenných 5 modelov a 7 živých mien, dvojčlenných 20 modelov a 32 živých mien, trojčlenných 30 modelov a 38 živých mien, štvorčlenných 10 modelov a 12 živých mien, päťčlenné 4 modely a 5 živých mien. Najviac sa FČ RM objavuje v trojčlenných živých osobných menách.

S príbuzenskou motiváciou podľa otca je 65,3 % funkčných členov rodinné meno, podľa matky 17,3 %, podľa starého otca 14,3 %, podľa starej mamy 3,1 %.

Funkčné členy rodinné meno s antropobázou priezviska tvoria 33,67 %. Funkčné členy rodinné meno, ktorého antropobáza nie je v mene domu a nie je zhodná s antropobázou priezviska, tvoria 24,49 % FČ RM. Funkčných členov rodinné meno s antropobázou mena domu je 41,84 %.

Funkčný člen rodinné meno je tvorený antropoformantom *-éč* (*-íč* od priezvisk adjektívneho pôvodu), antropoformantom *-ka* (resp. *-ki* v pluráli) a antropoformantmi *-ov*, *-ova*. Antropoformanty *-éč* a *-íč* poukazujú na vzťah k rodine, antropoformant *-ka* na patronymický vzťah, antropoformant *-ov* na patronymický vzťah a vzťah k starému otcovi, antropoformant *-ova* na vzťah k starému otcovi.

Časť príspevku je zameraná na stručnú morfológickú charakteristiku rodinných mien. V závere príspevku sa autor pokúša o etymológiu používaných rodinných mien a usiluje sa odhaliť ich pôvodnú motiváciu.

V živých menách slobodných osôb v Papradi je rodinné meno pomerne frekvencované (17,98 %) a väčšinou má antropobázu nezhodnú s antropobázou priezviska (funkčných členov rodinné meno s antropobázou mena domu je 41,84 % a funkčných členov rodinné meno, ktorého antropobáza nie je v mene domu a nie je zhodná s antropobázou priezviska, je 24,49 %), čo svedčí o menšej závislosti neúradného pomenovania v Papradi u slobodných na úradnom pomenovaní.

Pojmenování žen v matrice farnosti Horní Branná (1661 – 1666)

Martina Kloudová

Ústav českého jazyka, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Studie vznikla v rámci specifického výzkumu MUNI/A/0882/2010 a vychází z autorčiny diplomové práce, obhájené v červnu 2011 na Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Zaměřuje se na problematiku pojmenování žen ve druhé polovině 17. století. Tomuto tématu nebyla dosud věnována dostatečná pozornost, což je jistě způsobeno nevelkým výskytem ženských jmen v soudobých materiálech. Jelikož jsou nejbohatším zdrojem antroponym spisy vzniklé z úřední činnosti, nesetkáváme se zde s ženami příliš často. Veřejná činnost byla od středověku přisuzována mužům, ti ve svých rukách drželi majetek a mohli s ním nakládat. Proto je také ve většině případů nacházíme v urbářích, berních seznamech atd.

Pokud se však chceme zabývat pojmenováním žen, jeví se jako bohatší zdroj materiálu matriky. Jedna z nich, konkrétně z farnosti Horní Branná z let 1661 – 1666, se stala opěrným bodem studie, která si všímá, jakým způsobem byly ženy zapisovány a jak se tyto záznamy měnily podle příležitosti i podle písaře, který je vyhotovoval. Pozornost bude věnována také změnám, k nimž docházelo v průběhu života ženy. Pro potřebu rozřídění značně proměnlivých podob ženských příjmí byla vytvořena kategorizace obsahující šest různých typů, jeden se dále dělí na jednotlivé podtypy. Zvolený přístup dává možnost zorientovat se na složitém poli ženských pojmenování.

Prefixoidace v češtině (k svébytnému tvoření nových slov na materiálu neologismů)¹

Pavla Kochová

Oddělení současné lexikologie a lexikografie, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.,
Praha

Prefixoidace je dominantní slovtvorný způsob v rámci kompozice i jeden z nejproduktivnějších slovtvorných způsobů v rámci novotvoření vůbec. Při afixoidním tvoření je jednou částí složeniny funkčně a sémanticky nevyhraněný morfém. Nevyhraněné slovtvorné morfémy lze podle toho, zda mají blíže k afixům, označovat jako afixoidy (a rozlišovat na prefixoidy a sufixoidy), nebo jako radixoidy, mají-li blíže k radixům. V této práci dáváme přednost termínu prefixoid pro všechny nevyhraněné části stojící na prvním místě v kompozitu, bez jejich podrobnějšího funkčně-sémantického rozlišování.

Svým charakterem se toto tvoření v rámci kompozice vyčleňuje jako svébytný, samostatný slovtvorný způsob. Kompozita s prefixoidy mají po stránce formální, tím, že vznikají mechanickým předřazováním první části před část druhou, velmi blízko k prefixování. S kompozicí spojuje tento způsob tvoření nových slov fundace dvěma slovy. V některých případech, kdy dochází k vyprazdňování významu opakujícího se prvního komponentu, se však tento způsob tvoření přibližuje prefixaci i po stránce významové.

Základ souboru prefixoidů tvoří prvky cizího původu, přidružují se k nim komponenty domácí (v této studii zůstávají stranou). Z hlediska významového tvoří velkou část prefixoidy s věcným významem (*eko-*, *euro-*, *kyber-*, *tele-* aj.), druhou velkou skupinu představují prefixoidy, které vyjadřují počet, kvantitu a intenzifikaci nebo zeslabování významu druhé části (*mini-*, *mega-*, *super-*, *pseudo-* aj.).

Ve studii vycházíme z materiálového souboru zejména kompozit s prefixoidy cizího původu, která se při neologizaci uplatňují nejvýrazněji. Cílem studie je postihnout dynamiku v oblasti prefixoidace, t. j. dynamické jevy, které jsou s prefixoidací spojeny. V oblasti prefixoidního tvoření se projevují následující neologizační tendence: sériové tvoření nových slov s prefixoidními prvky; rozšiřování spojitelnosti prefixoidního prvku na domácí základy; rozšiřování spojitelnosti prefixoidního prvku z hlediska sémantického: spojování s názvy osob, s abstrakty, expresivy; sémantické změny prefixoidního prvku; formování nových prefixoidů; ztráta produktivnosti některých prefixoidů; zvyšování různorodosti souboru prefixoidních prvků z hlediska jejich formy (vedle prefixoidů zakončených na samohlásky zjišťujeme prefixoidy zakončené souhláskou, dále prefixoidy jednopísmenné – e-, i-, m- – a jiné); zvyšování různorodosti souboru prefixoidních prvků z hlediska jejich původu; dynamizace slovní zásoby prostřednictvím dotváření/usouvztažňování výrazů s prefixoidními prvky na základě sé-

¹ Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru ÚJČ AV ČR, v. v. i., *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století* (AV0Z90610821).

mantických vztahů synonymie, antonymie, gradace, hyponymie, ko-hyponymie; dynamizace slovní zásoby prostřednictvím dotváření výrazů s prefixoidními prvky na základě protikladu domácí :: cizí.

Komunikačno-funkčný aspekt živých osobných mien

Ivana Kormancová-Kopásková

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela,
Banská Bystrica

Antroponymický systém sa ako zložka onymického systému manifestuje v priestorových, časových a frekvenčných dimenziách.

Používanie neúradných antroponým je spojené s istým geograficky vymedzeným priestorom vzhľadom na nárečie, ktoré sa v danej lokalite používa.

Na neúradných antroponýmoch taktiež pozorujeme, ako ich autori reagujú na zmenu v spoločenských i rodinných štruktúrach, na zmenu politickej, kultúrnej, náboženskej situácie.

Fungovanie antroponým sa navonok prejavuje ako generačná premena pomenovaných osôb v triede mužov, žien a detí. Pri osobnom pomenovaní sme svedkami dynamiky, ktorá je dôsledkom potreby pomenovať nových jedincov pri zmene generácií. V každej novej generácii sa uskutočňuje reprodukcia rodných/krstných mien. V širšom zmysle ide o vývin smerujúci od jednomennej sústavy v období stredoveku cez prírodná označujúce zamestnanie alebo bydlisko až po kodifikáciu fakultatívne vystupujúcich prímen na dnešné priezviská v novoveku. Frekvenciu antroponým výrazne ovplyvňuje aj sociálny priestor. Osoby získavajú živé osobné mená v rodinnom kruhu, v kruhu priateľov, na ulici, na pracovisku, v škole atď.

Integrálnou súčasťou problematiky onymického systému z hľadiska komunikačno-pragmatického aspektu je rozlíšenie jeho úradnej a neúradnej podoby. V tejto súvislosti používame pojem nominačná prítomnosť. Najintenzívnejšími činiteľmi ovplyvňujúcimi prvky nominačnej prítomnosti sú mimojazykové okolnosti. Úradná podoba rodného/krstného mena a priezviska má stále rovnakú podobu, t. j. nikdy sa nestane minulosťou. Časová dimenzia sa najzreteľnejšie prejavuje pri používaní prezývok. Nominačná prítomnosť sa tak rýchlo stane nominačnou minulosťou, ako rýchlo sa používatelia danej prezývky rozhodnú rozšíriť jej použitie aj na označenie iných rodinných príslušníkov.

Živé osobné mená sú výpovednými svedkami medziľudských vzťahov, dávajú možnosť nahliadnuť do živého fungovania jazyka a jeho pomenovacích procesov, preto je pri skúmaní neúradných mien nutné brať do úvahy nielen poznatky lingvistické, ale rovnako aj sociologické a psychologické.

Rozlišovanie úradného a živého pomenovania signalizuje socioonomastický prístup. Základnými kritériami socioonomastickej analýzy živého pomenovania sa pre nás stali tri aspekty – aspekt generačný, aspekt sociálny a aspekt teritoriálny.

Substantívna deklinácia spisovnej slovenčiny v období od 30. rokov

20. stor. po súčasnosť

Martina Kopecká

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Bratislava

Spisovná slovenčina v 30. rokoch 20. stor. sa vyznačovala dvomi protichodnými tendenciami. Tento stav bol spôsobený na jednej strane snahami, ktorých cieľom bolo zámerne zblížovanie slovenčiny s češtinou. Oficiálne boli tieto snahy demonštrované v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931. Na druhej strane stáli snahy odmietajúce umelé zblížovanie slovenčiny a češtiny. Tieto obranné reakcie vyústili v r. 1939 do Pravidiel slovenského pravopisu, ktorých prístup k spisovnej slovenčine spočíval v nadviazaní na martinický úzus kodifikovaný v Rukoväti spisovnej reči slovenskej z r. 1919. Tieto Pravidlá však nevyšli. O rok neskôr boli publikované nové Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré čiastočne prevzali zásady z návrhu Pravidiel z r. 1939 a čiastočne aj z Pravidiel z r. 1931. Nasledujúci vývin jazyka a stav v spoločnosti umožnili v Pravidlách z r. 1953 prijať zmeny navrhované v príručke z r. 1939, ktoré sa nedostali do Pravidiel z r. 1940. Ďalšie čiastkové úpravy reagujúce na spoločenský a jazykový vývin reflektovali nasledujúce vydania Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953. V r. 1991 vyšli nové Pravidlá upravujúce pravopis viacerých javov, v ich 3. vydaní z r. 2000 je kodifikovaný súčasný stav pravopisu (ďalšie kodifikačné príručky, zachytávajúce súčasný stav viacerých jazykových rovín, sú: *Morfológia slovenského jazyka* (1966), *Krátky slovník slovenského jazyka* (2003), *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (2009)).

Cieľom nášho príspevku bolo poukázať na vývin spisovnej normy slovenského jazyka v období od 30. rokov 20. storočia po súčasnosť v oblasti substantívnej deklinácie. Sledovali sme prístupy kodifikátorov k spisovnej slovenčine, či kritériá spisovnosti, ktoré si pri kodifikačnej činnosti zvolili, boli funkčné, či sa nimi norma jazyka stabilizovala, alebo rozkolísala. Dôraz sme kladli na neschválené Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1939, na ich porovnanie v retrospektíve – s predchádzajúcou kodifikáciou, ktorá bola poplatná ideí čechoslovakizmu a v perspektíve – s ďalším vývinom jazyka, ktorý zachytili nasledujúce kodifikačné príručky (Pravidlá z r. 1953, 1. vyd. z r. 1991 a 3. vyd. z r. 2000).

Analýza jazykových javov vybraných z oblasti substantívnej deklinácie poukázala na skutočnosť, že pri výbere hodnotiacich kritérií a tým aj jazykových prostriedkov, ktoré majú byť záväzné v čase platnosti kodifikácie, treba prihliadať na reálny stav v jazyku. Takýto prístup v 30. rokoch minulého storočia zaujal k spisovnej slovenčiny H. Bartek, ktorý v návrhu z r. 1939 kladol dôraz na také jazykové prostriedky, ktoré sa vyznačovali ustálenosťou, systémovosťou a funkčnosťou. Jeho prístup bol v opozícii k prístupu, ktorý si zvolila pravopisná komisia pri vypracúvaní Pravidiel z r. 1931. Preferovanie nespohľadliwego kritéria slovensko-českého paralelizmu v tejto kodifikačnej príručke predstavoval nárast variantov, pričom primárnym bol český a sekundárnym slovenský tvar, napr. N sg. *vetev/vetva*, G sg. *vetvi/vetvy*, príp. boli spi-

sovnými iba české podoby, napr. N sg. *gazdina, kráľovna*, G sg. *gazdiny, kráľovny*. Takéto české tvary pôsobili v slovenskom jazyku neprirodzene a umelo a nemali šancu sa v ňom udomáčniť. H. Bartek pri koncipovaní návrhu sa snažil o to, aby spisovná slovenčina bola ekvivalentná so stavom, ktorý v jazyku reálne jestvoval. Pre spisovnú normu sa snažil vybrať také jazykové prostriedky, ktoré pre ňu boli prirodzené a v bežnej jazykovej praxi boli zaužívané a akceptované (napr. N a A pl. zvieracích maskulín, G sg. deklinačného typu *dlaň*). Prihliadanie na zhodu medzi spisovnou normou a aktuálnou jazykovou praxou pri vypracúvaní novej pravopisnej príručky si vyžiadalo neskoršie korekcie niektorých Bartkových návrhov, napr. deklinácia neutier *nebo, oko, ucho*. Potvrďuje sa tým skutočnosť, že kodifikácia a jazyková prax sú vo vzájomnom vzťahu. Kodifikácia je adekvátna, keď zodpovedá jazykovej praxi, no zároveň jej funkčnosť a správnosť potvrdzujú práve používatelia jazyka a to vtedy, keď ju akceptujú a v komunikácii sa jej pridŕžavajú.

K jazykové situaci Romů v ČR

Drahlavoslava Kráčmarová

Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Jazyková situace Romů v České republice je v porovnání s majoritní společností rozdílná a vykazuje určitá specifika. Tato jazyková odlišnost se pak významně spolupodílí na postavení Romů na trhu práce i jejich působení ve společnosti. Důležitou roli v eliminaci tohoto stavu sehrává vzdělávací systém. Příspěvek se věnuje jednomu z klíčových aspektů školní neúspěšnosti romských žáků a podává informace o romském etnolektu češtiny, jeho znacích a okolnostech vzniku. Zároveň se zabývá rolí učitele ve vzdělávacím procesu romských studentů a vhodnými přístupy, které by vedly k eliminaci nežádoucích jevů a k postupnému dosažení požadované úrovně osvojení českého jazyka.

Fenomén úpadku jazyka v slovenskom kontexte

Anežka Krausová

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava

V príspevku sa zaoberáme pomerne frekventovaným úkazom opakovane sa vyskytujúcim u súčasných (ale aj minulých) používateľov jazyka, ktorý sme pracovne pomenovali fenomén úpadku jazyka. Ide o všeobecnú mienku ľudí z radov bežných používateľov jazyka, ako aj z radov profesionálnych alebo amatérskych jazykovedcov, že súčasný jazyk neustále upadá, laicky povedané, „ide dolu kopcom“. V krátkom facebookovom prieskume nás zaujímalo, koľko respondentov je presvedčených o úpadku jazyka a na akých kritériách stavajú svoj názor.

Hovoríme o fenoméne, lebo ide o jav, ktorý je akosi univerzáliou jazykového vedomia viacerých jazykových spoločností. Nie je typický len pre krajiny s relatívne krátkou jazykovou históriou často poznačenou výraznou črtou jazykovedného preskriptivizmu, jazykového elitárstva a pocitom potreby ochranných intervencií, ale aj pre krajiny, kde vzhľadom na dlhú históriu jazyka používatelia nepociťovali potrebu jeho ochrany a vyhraňovania voči inému jazyku. Oba typy jazykových spoločností opakovane pociťujú úpadok svojho jazyka, ktorý sa generačne šíri a vykazuje isté styčné body s procesom ideologizácie.

Fenomén úpadku jazyka má aj svoju históriu, ktorá siaha až do obdobia starovekého Grécka, ktorého obyvatelia boli už v tom čase presvedčení o zhoršujúcom sa stave ich komunikačného nástroja. Teofrastos v jednom zo svojich spisov uvádza, že grécky jazyk má svoj zlatý vek už dávno za sebou a v súčasnosti ho nemožno hodnotiť ináč ako pokazený a zbarbarizovaný. Podobné pocity by sme určite našli vo vyspelých kultúrach v každom období ľudských dejín. Napríklad v období vzniku Orwellových románov bola vtedajšia staršia generácia čitateľskej verejnosti presvedčená, že „najlepšia angličtina“ bola v období literárneho pôsobenia Shakespeara, zatiaľ čo dnes by sme našli ľudí, ktorí by nám jednoznačne potvrdili, že anglický jazyk dosiahol svoj rozkvet za čias Georga Orwella. V slovenskom kontexte je bohatým zdrojom informácií o úpadku slovenského jazyka napríklad aj Literárny týždenník, ktorý pravidelne uverejňuje „náreky“ nad klesajúcou úrovňou slovenčiny, o ktorej vypovedajú už len tituly samotných článkov: *Krach jazykového vedomia* (F. Kočiš, 4/2001), *Skaza jazyka alebo Kam sa ísť požaľovať* (A. Kret, 10/2001), *Súmrak kultúry, Ako sa zbaviť slovakistov* atď.

Kritériá, ktoré vystupujú ako rozhodujúce ukazovatele úpadku jazyka, sa v rôznych jazykových spoločnostiach líšia. Pokiaľ za úpadok anglického jazyka sa väčšinou pokladá istá neschopnosť alebo oslabená schopnosť jazyka plniť komunikačné potreby jeho používateľov, na Slovensku sa meria úpadok viacerými stereotypnými kritériami:

a) Prívál nefunkčných cudzích slov (anglicizmov, bohemizmov), ktoré sa pokladajú za hlavnú príčinu postupnej straty jazykovej identity;

b) Nárast používania nespisovných výrazov v sfére mediálnej komunikácie a ľahostajnosť verejnosti voči takémuto javu;

c) Enormný nárast využívania mobilnej a internetovej komunikácie na sociálnych sieťach, diskusných fórach, ktoré sa stávajú hniezdiskom absolútnej nespisovnosti.

Prejavy zdanlivého úpadku slovenčiny nájdeme na všetkých jazykových rovinách. Zatiaľ čo v televíznych a rozhlasových médiách vystupujú do pozornosti najmä chyby na morfologickej (uvádzanie nespisovných koncoviek, narp. *Soni/e*), fonetickej rovine (nesprávna výslovnosť hlások *l*, *ä*, nedostatočné mäkčenie, nedôslednosť pri výslovení spoluhláskových skupín) a lexikálnej rovine (využívanie subštandardných, slangových lexikálnych jednotiek, čechizmov, anglicizmov), v printových médiách si pozorní čitatelia všimajú aj chyby syntaktické a štylistické (absencia čiarok, emfatický spôsob výstavby správ, inverzný slovosled, štylémy nezapadajúce do daného štýlu komunikácie a spôsobujúce násilnú a nevkusnú príznakovosť, nápadnosť).

Za médium sociolingvistického minidotazníka, v ktorom sme zisťovali počet respondentov presvedčených o úpadku jazyka, sme si zvolili na Slovensku najnavštevovanejšiu sociálnu sieť Facebook, ktorá nám poskytla hneď niekoľko výhod: získali sme obraz o verejnej mienke na danú tému počas krátkeho časového úseku, umožnila nám priamu interakciu s respondentmi, okamžitú spätnú väzbu a hlavne znižovala tlak na respondenta, ktorý odpovedal z pohodlia svojho domova (takmer v „prirodzenom prostredí“), nezaťažený formálne vyzeraúcim dotazníkom, ktorý môže spôsobiť, že sa respondent štylizuje do pomyslených názorov odborníka v tej ktorej oblasti. Nevýhodou dotazníka je snáď len jeho neanonymita, keďže otázku sme položili všetkým našim kamarátom na uvedenej sociálnej sieti, ktorí predstavovali rôznorodú vekovú, záujmovú aj národnostnú skupinu. Prevažná skupina však spadá do vekovej kategórie 15 – 30 rokov. Pre respondentov inej národnosti sme zhotovili anglickú verziu dotazníka a k spracovaniu výsledkov sme pristupovali osobitne. Podrobné výsledky spracovaného dotazníka si čitateľ môže prečítať v neskrátenej elektronickej verzii príspevku.

Kladne odpovedajúci respondenti uvádzajú ako zdôvodnenia jedno alebo viac z už spomínaných kritérií. Kritériá rozhodujúce o neúpadku jazyka na seba výrazne nadväzujú a dajú sa zhrnúť do nasledovných bodov:

a) Upadajú používatelia, nie jazyk;

b) Jazyk sa vyvíja, neupadá;

c) Jazyk sa prispôsobuje sa aktuálnym komunikačným potrebám jeho používateľom.

V závere našej štúdie sa zamýšľame, či je *pocit jazykového úpadku potrebnou súčasťou jazykového vedomia, ktorá poháňa jazykovú evolúciu, alebo ide len o nežiaduci jav, ktorý je možné v spoločnosti odstrániť šírením osvetu o fungovaní jazyka ako systému s pružnou stabilitou.*

Z dotazníka vyplýva, že ľudia spadajúci do vekovej kategórie 15 – 30 rokov pocit úpadku jazyka nemajú. Reakcie staršej vekovej kategórie znejú oveľa konzervatívnejšie, akoby pri hodnotení jazyka používali odlišný meter. Pokiaľ u mladšej generácii je kvalita jazyka častejšie určovaná jeho schopnosťami spĺňať nároky kladené na doro-

zumievanie a náležité naplnenie potrieb, u starších sú meradlom kodifikačné príručky, drilom korigované školské jazykové vedomie porovnávané so súčasným diskurzom, ktorý vzhľadom na výrazné vzájomné odchýlky hodnotia ako upadajúci.

Nazdávame sa, že za rigidnejším pridržaním sa pravidiel staršej generácie sa skrýva strach z neporozumenia si. Pocit úpadku jazyka môže byť taktiež prirodzenou súčasťou evolúcie. Jazyk jednej generácie umiera s príslušnou generáciou, zároveň však, už počas života staršej generácie, nastupuje jazyk generácie novej, ktorý reaguje na niektoré jazykové stereotypy predchádzajúcej generácie odmietavo, čím sa staršia generácia cíti byť ohrozená. Ide však pritom len o prirodzenú dynamiku jazyka s jej prirodzenými prejavmi ekonomizácie, kreatívnej inovácie, postupnej straty prestížneho postavenia spisovnej variety alebo výpožičkami z iných jazykov.

Nazdávame sa, že je dobré poznať túto zvláštnu črtu jazykového vedomia používateľov daného jazyka. Jej uvedomenie si môže výrazne prispieť k bezprekážkovému (apolitickému, nepuristickému, neapelatívnemu) rozvoju jazyka.

K jednomu netradičnímu překladu latinského výrazu *Jesus* ve staročeských biblích¹

Hana Kreisingerová

Oddělení vývoje jazyka, ÚJČ AV ČR, Praha

Téma příspěvku souvisí s přípravou elektronické edice památky s názvem *Klementinský Nový zákon*², která je v současnosti připravována v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR. Konkrétním podnětem pro jeho přípravu pak byl jeden neobvyklý překlad latinského výrazu *Jesus*, který se v této památce opakovaně objevuje v Evangelii podle Marka – a v omezené míře i v některých Pavlových listech – a jehož transliterovaný přepis nominativního tvaru zní „Spařa“. Článek se zabývá interpretací a významem tohoto výrazu, který se objevuje v zpracovávané památce v těchto pádech: nom. *Spasa*; gen. *Spasa*; dat. *Spasovi*; ak. *Spasu*; vok. *Spaso* a je v českém prostředí coby překlad latinského *Jesus* velmi neobvyklý.

V první části se příspěvek věnuje vybranému vzorku šestnácti staročeských biblí, které obsahují překlad druhé redakce, a konstatuje, že tento překlad byl jedinečný i v celém sledovaném vzorku. Možné vysvětlení a vhodný způsob transkripce tohoto výrazu se dále snaží nalézt v lexikálním archivu oddělení vývoje jazyka, který obsahuje reprezentativní vzorek staročeské slovní zásoby až do roku 1500. Věnuje se zejména dvěma možným způsobům interpretace, výrazům *spása* a *spas*. Oba výrazy nejsou v lexikálním archivu příliš hojně doloženy.

Na prvním místě se článek věnuje výrazu *spása*. Tento výraz se ve sledované databázi objevuje veskrze s významem ‚spása, spasení‘ (doklady viz plná verze), ve spojení s osobou Ježíše Krista však jen v dokladu jediném a ani v tom případě se nejedná o přímé pojmenování Kristovy osoby. Význam ‚spasitel, kdo přináší spásu‘ je možné připustit pouze v dokladu jediném. Je tedy zřejmé, že pokud by byl výraz „Spařa“ interpretován jako subst. *spása* (s významem ‚spasitel, kdo přináší spásu‘), jednalo by se o užití v českém prostředí velmi ojedinělé.

Jako druhý v řadě je bližšímu rozboru podroben výraz *spas*. Také v tomto případě se jedná o výraz poměrně slabě doložený. Běžněji je tento výraz užíván pouze ve významu ‚spása, spasení‘ (v těch případech však veskrze jako překlad latinského *salus*). Velmi omezeně je naopak doložen tento výraz ve významu ‚spasitel‘ coby relikv sl. a stsl. subst. *спасъ*. Článek se věnuje rozboru jednotlivých dochovaných dokladů a dospívá k závěru, že přes jisté sporné doklady, nabízející více možných interpretací, zůstává jediným skutečně nesporným dokladem pro existenci toho významu pro staročeské období raně česká píseň *Hospodine, pomiluj ny*.

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálovýchází)* a GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování*.

² Více o této památce viz H. Kreisingerová (2011).

V závěrečné části článku shrnuje jednotlivá zjištění a zvažuje jednotlivé možné interpretace užitého výrazu „Spařa“. Vzhledem k neprůkaznosti jednotlivých hypotéz nedospívá prozatím k jednoznačnému řešení, upozorňuje však na jednu možnou spojovací linii mezi písní *Hospodine pomiluj ny* a *Klementinským Novým zákonem*, která by mohla podpořit hypotézu, že zde bylo užito výrazu *spas* ve významu ‚spasitel, kdo přináší spásu‘. Píseň *Hospodine, pomiluj ny* se dochovala v několika opisech, z nichž jeden vznikl v podstatě ve stejné době, kdy byl sepsán i *Klementinský Nový zákon*. Jednalo se o opis obsažený v Husových *Betlémských kázáních* a výraz *spas* zde byl dokonce opatřený nadepsanou vysvětlivkou ‚spasitel‘. Povědomí o této písni a významu slova tak nepochybně v dané době žilo přinejmenším v učeneckém prostředí vzdělané elity, do jejíhož okruhu bude nepochybně nutné situovat i autora *Klementinského Nového zákona*. Svědčí proto i další indicie včetně doplněných biblických výkladů Mikuláše Lyry a formálně vysoce propracovaného odkazového systému známého vedle *Klementinského Nového zákona* především právě z děl Husových.

Jazyková kultúra študentov vysokých škôl (možnosti zvyšovania akademickej kultúrnosti vo vyjadrovaní)

Zdenka Kumorová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila
a Metoda, Trnava

Text, jazyk textu nehovorí totiž len o sebe, ale veľa prezrádza aj o tvorcovi jazykovej prejavu. (Ján Findra)

Úvod

Pod pojmom akademická kultúrnosť možno rozumieť schopnosť študentov sa zmysluplne a správne vyjadrovať (písomne a ústne) vzhľadom na danú komunikačnú situáciu a prostredie (na pôde univerzity). Korektné prejavy, adekvátne vysokoškolskému prostrediu, by mali byť prirodzenou súčasťou každého študenta z nasledujúcich pohľadov (keďže mnohých z nich bude práve jazyk pracovným nástrojom v rôznych oficiálnych sférach):

1. spisovný jazyk je jedinou záväznou formou jazyka u používateľov v oficiálnej sfére (tu patrí aj školstvo: školské dokumenty, kvalifikačné práce, odborné práce, štátne skúšky a pod.),

2. verejné prejavy sú zároveň formujúcou zložkou pre ostatných používateľov jazyka, sú vzorom pre všetkých tých, ktorých národným jazykom je slovenčina,

3. prijatá *Koncepcia starostlivosti o štátny jazyk*, ktorá by mala smerovať k zlepšeniu súčasného stavu v používaní slovenského jazyka vo verejnej komunikácii, v jazykovom vyučovaní, vo výskume jazyka či v kultúre jazyka.

Za ideálny stav jazykovej kultúry vo vysokoškolskom prostredí sa predpokladá, že uvedené pohľadky si študenti osvojovali a neustále osvojujú postupne, v dlhodobom časovom slede. Systematické precvičovanie problematických javov vedie k prirodzenému osvojeniu si jazyka s jeho zákonitosťami a výnimočnými vlastnosťami, ktoré akoby v niektorých prípadoch práve tú dokonalosť, pravidelnosť v jazyku popierali. Jediný možný spôsob, ako sa s nimi popasovať, je poznať pravidlá a výnimky z nich. Takýto prístup k jazyku korešponduje s naplnením pojmu jazyková kultúra, ktorá sa definuje ako cieľavedomá činnosť, smerujúca k zveľadeniu (kultivovaniu) spisovného jazyka a jazykových prejavov realizovaných v spisovnom jazyku. Tým, že kultivujeme svoj jazykový prejav, vplývame aj na jazykový prejav a celkovo na kultúru vo vyjadrovaní iných. Stávame sa tak aktívnymi v zveľadení jazyka a v odstraňovaní chýb v jazykovej komunikácii v národnom jazyku. Tak prejavujeme o národný jazyk záujem, ako aj o jeho korektné používanie, šírenie a zveľadenie, aby mohol úspešne odolávať tlakom iných jazykov. Zachováva sa pre ďalšie generácie.

Súčasný stav jazykovej kultúry

Na jazyk vplýva mnoho faktorov, ktoré ho ovplyvňujú, modifikujú, ale aj zdokonaľujú a obohacujú. Používatelia slovenského jazyka si ho prispôbujú následne tak, aby vyhovoval vlastným komunikačným potrebám (keďže práve jazyk je prostriedkom myslenia a dorozumievania sa) a pohotovo reagujú na zmeny v národnom jazyku vzhľadom na existenciu a spolunažívanie s ostatnými jazykmi. Tieto zmeny sa dajú zreteľne postrehnúť na jazykovej kultúre používateľov jazyka. Jazyková kultúra najvšeobecnejšie predstavuje cieľavedomú spoločenskú činnosť, ktorá smeruje ku kultivovaniu spisovného jazyka. Užšie výklady definícií jazykovej kultúry zobrazujú jazykovú kultúru z rôznych uhlov pohľadu. Možno poukázať na Findrove (1998, s. 30) zobrazenie tejto problematiky: na jednej strane možno na jazykovú kultúru nazerať ako na celkový stav jazyka, resp. zisťovanie schopnosti jazyk plniť spoločenské a individuálne komunikačné úlohy. Na druhej strane možno jazykovú kultúru vnímať ako posudzovanie úrovne jazykovej praxe, resp. hodnotenie jazykovej úrovne konkrétnych jazykových prejavov vzhľadom na potreby jazykovej a slohovej normy (Findra, 1998, s. 31). Prvé ponímanie jazykovej kultúry predstavuje vzťah norma – úzus, pričom si možno jazykovú normu osvojovať v normatívnych príručkách. T. z., že toto ponímanie odráža stupeň poznania jazyka a závisí od kvality a rozsahu vedeckého preskúmania jazyka s normatívnymi výstupmi (príručky, slovníky).

Súčasný stav jazykovej kultúry v prostredí vysokej školy

Jazykový prejav študenta vysokej školy sa (vyspelejšie) formuje už od nástupu do školy vôbec, pričom sa neustále zdokonaľuje, kultivuje. Poslednou jeho výraznou školou jazyka bola stredná škola, kde mal možnosť rozvíjať svoj prejav v otvorených plnohodnotných diskusiách so svojimi učiteľmi a spolužiakmi, pretože jeho poznatková báza bola už na vysokej úrovni, rovnako ako jeho jazykové predpoklady, ktoré možno posudzovať na pomyslenej osi jazykovej vyspelosti v jeho dobre zvládnutej lexikálnej, gramatickej, štylistickej či štyľovej bázy.

Regulovanie spisovnej slovenčiny zvonka verus činnosti smerujúce k odstráneniu nedostatkov v jazykovej kultúre používateľov jazyka

Na kultivovaní jazykovej kultúry sa podieľa inštitúcia Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, ktorú poveruje a zastrešuje štát. Kultivovaniu a starostlivosti však predchádza ťažká a dôležitá úloha jazykovedcov, ktorí musia danú situáciu a rozšírený jazykový úzus odborne posúdiť, s prihliadnutím na potreby tých, ktorí jazyk dennodenne využívajú a podieľajú sa na formovaní a vývine jazyka. Úvahy o správnosti zmien sa premietnu do normy, ktorá je kodifikovaná a prostredníctvom kodifikačných príručiek sprostredkovaná ďalej, resp. sprístupnená verejnosti.

Možnosť zvyšovania jazykového povedomia študentov je viac, a sú opodstatnené, keďže ide o budúcich profesionálov v rôznych pracovných oblastiach, avšak najzreteľnejší je vplyv vedeckovýskumných a popularizačných textov (odborné a náučné texty, výskumné štúdie a správy, učebnice a pod.) a prejavov, s ktorými by mali študenti najčastejšie prichádzať do styku (počas svojho štúdia). Okrem profesijného za-

cielenia by si mal študent pestovať aj svoje záujmové a kultúrne povedomie. Tie rovnako majú významný podiel na upevňovaní jazykovej kultúry študentov, ukazujú sa mu možnosti využívania jazyka v rozmanitých komunikačných situáciách. J. Kačala (2001, s. 77) zdôrazňuje, že „*osobitný význam pre spisovný jazyk si stále zachováva sféra umeleckého vyjadrovania, oblasť krásnej literatúry (prózy, poézie a dramatickej spisby), keďže najmä v nej sa zisťujú a preverujú (niekedy priam experimentálne) možnosti rozvoja a kultivovania jazyka a saturovania estetických potrieb človeka v oblasti slovesnej kultúry*“. Znamená to, že veľký podiel na stabilizovaní normy spisovného jazyka majú tvoriví používatelia jazyka, ktorí sú tvorcami týchto diel (spisovatelia, prekladatelia, scenáristi a pod.). Rovnako významnú úlohu majú aj moderátori, publicisti, redaktori v publicistickej sfére, a taktiež politici, právnici, odborníci, ktorí modelujú odbornú terminológiu, odborný jazyk v spisovnej, celospoločensky najrozšírenejšej forme dorozumievania národného jazyka.

Záver

Jazykové povedomie študentov je možné zvyšovať niekoľkými spôsobmi, ale aby sa vedomosti o jazyku odrazili na ich jazykovej kultúre je potrebné, aby študenti mali sami potrebu zvyšovať si vedomosti o spisovnom jazyku a o jeho používaní v praxi.

Vtip ako druh diskurzu

Jarmila Kušnieriková

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Príspevok sa zaoberá vtipom ako druhom diskurzu. Skúma jeho charakteristiky, ktorými sa takýto typ diskurzu vyznačuje a možnosti, ktorými disponuje ako zúžený druh diskurzu. Táto charakteristika by mala slúžiť ako základ diskurznej analýzy, ktorá sa uskutočňuje prostriedkami kognitívnej lingvistiky.

Článok je súčasťou práce na dizertačnom projekte, ktorý sa zaoberá vtipmi z pohľadu kognitívnej sémantiky. Bližšie sa zaoberá otázkou, či možno vtip považovať za typ diskurzu, či disponuje potrebnými charakteristikami a či by bol vhodnou výskumnou jednotkou pre diskurznu analýzu.

Cieľom príspevku je poukázať práve na vlastnosti vtipu, ktoré ho vyznačujú ako ideálny typ diskurzu pre analýzu a načrtnúť spôsoby, ako by mohla táto analýza prebiehať.

V úvode príspevok definuje a predstavuje pojem diskurz, pričom vychádza zo základného lingvistického chápania, približuje známe definície a hovorí o kritériách, ktoré diskurz určujú.

V nasledujúcej časti autorka článku prechádza k téme vtipu, pričom postupuje induktívne a od konkrétneho príkladu vtipu prechádza k jeho vymedzeniu. Po uplatnení kritérií a vlastností diskurzu na vtip sa podarilo potvrdiť, že vtip je typom diskurzu a bola zostavená jeho nová definícia. Vtip je druh diskurzu, ktorý je obmedzený svojím rozsahom, má za cieľ vyvolať efekt komickosti a snaží sa to dosiahnuť pomocou zvratu či momentu prekvapenia v jeho sémantickej štruktúre. Na základe týchto zistení článok v závere uvádza zásady a príklad kognitívnej analýzy vtipu.

Štruktúra internetových textov

Eva Matejková

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela,
Banská Bystrica

Cieľom nášho príspevku je poukázať na štruktúru textu v prostredí internetovej žurnalistiky, konkrétne v online časopisoch. Všímame si potenciálny text v zovšeobecnenej rovine a zaujíma nás štruktúra a pravidlá, ktoré sú základom na výstavbu konkrétnych internetových textov. Štruktúra a funkcia textu v online žurnalistike je totiž značne odlišná v porovnaní s klasickou printovou publicistikou.

Text v internetových časopisoch sa prezentuje pomocou hypertextu, ktorý sprostredkúva informácie vo forme blokov. Hypertextovým systémom sa možno pohybovať po rôznych trasách a internetová žurnalistika preto podporuje aktívnu rolu príjemcu. Na internete teda žurnalista ponúka používateľom rôzne cesty a každý si z nich zostaví vlastnú postupnosť, vlastný text podľa individuálnych tematických okruhov.

Pozrieme sa, ako funguje hypertext po aktivovaní internetového časopisu, teda po pripojení sa na základnú stránku konkrétneho online magazínu. Náš záujem sa sústreďuje na e-magazíny, ktoré podávajú informácie o aktuálnom dianí doma a vo svete a konkrétne sme si vybrali časopisy Changenet a Aktuality.

Používatelia internetových časopisov len zriedka čítajú internetovú stránku slovo za slovom. Namiesto toho ju len skenujú a vyberajú jednotlivé slová a vety. Používateľ sa po pripojení na internetovú stránku orientuje na mená a pojmy, podľa toho, čo práve hľadá alebo čo sa snaží nájsť. Z toho dôvodu by mali byť hneď na domovskej stránke zvýraznené dôležité pojmy, ktoré uľahčia čitateľovi ľahšie nájsť hľadané informácie. Najväčší význam majú informácie, nachádzajúce sa na začiatku internetovej stránky, pretože sa čítajú ako prvé.

Prvý pohľad používateľa teda smeruje do ľavého horného rohu, preto sa tam najčastejšie nachádzajú základné rubriky internetového časopisu, tak je tomu aj v pozorovaných e-magazínoch. Pri dlhých textoch je vhodné ponúknuť na začiatku stránky zhrnutie, ktoré sprostredkuje prehľad o obsahu informácií, poskytnutých v texte. Používateľ sa tak môže rozhodnúť, či sú pre neho nasledujúce informácie podstatné. V e-magazíne „Changenet“ sú na úvodnej stránke uvedené krátke zhrnutia článkov a aktuálnych správ, ktoré uľahčia čitateľovi výber tematiky z jeho záujmovej oblasti.

Všetky dôležité informácie sa objavujú na domovskej stránke, teda na prvej stránke internetového časopisu. Ďalšie informácie postupujú do hlbších vrstiev. Začína sa so všeobecnými a postupuje sa k zvláštnym alebo konkrétnym informáciám. K takýmto informáciám sa používateľ dostane cez hlavné menu alebo cez linky, ktoré sú zakomponované do textu. Prepájajú jednotlivé webové stránky a lákajú používateľov opustiť text a presunúť sa k ďalším dôležitým informáciám. Linky najčastejšie poskytujú prehľad informácií.

V e-magazíne Aktuality sú linky zaraďované na koniec textov a umožňujú prepojenie k informáciám, ktoré sú tematicky príbuzné s prečítanou správou. Lineárnymi linkami môžu byť okrem toho aj nadpisy na hlavnej stránke internetového časopisu, ktoré posunú používateľa k celému článku. V e-zíne Aktuality sa na konci takmer každého textu nachádzajú odkazy, ktoré sú označené pojmom „súvisiace články“. Dané linky teda prehľbujú informácie k prečítanému článku a vedú k tematicky podobným textom. Okrem toho má čitateľ možnosť dostať sa k podrobným informáciám o osobnosti, ktorá je v texte spomenutá, a to kliknutím na zvýraznené meno danej osobnosti, ktoré je uvedené slovným spojením „čítajte viac“.

Hypertext teda tvorí základ internetových textov a na základe spomenutého možno konštatovať, že sa vyznačuje nelineárnosťou, fragmentárnosťou a otvorenosťou. Skladá sa z viacerých častí, ktoré netvoria jednotný celok a to je príčinou jeho otvorenosti. Hypertext možno ďalej prepojsť a rozširovať a hypertextovým systémom sa možno pohybovať po rôznych trasách. Práve tieto charakteristiky svedčia o nesúdržnosti internetových textov.

Pre efektívne využitie internetového časopisu a linkov je práve preto dôležité pri koncipovaní textov dbať na to, aby spojenie linkov poskytovalo zmysluplné a úplné informácie, a to aj pri ľubovoľnom výbere. Treba sa vyhýbať veľkému hromadeniu linkov v rámci jedného textu, ktoré čitateľa mátie a navádza ho k rozhodnutiu opustiť danú internetovú stránku či text. Vhodné je tiež zaraďovať odkazy na koniec odsekov alebo stránky, inak rušia plynulosť čítania a nútia používateľa k rozhodnutiu, či bude pokračovať v čítaní alebo využije odkazy okamžite.

Stránky majú teda obsahovať precízne odkazy na pramene a autorov. Vo väčšine článkov internetových časopisov možno ale pozorovať zvýraznené odkazy, ktoré čitateľa lákajú k ďalším informáciám a k prerušeniu čítania. Niektoré odkazy dokonca priamo nabádajú prejsť na inú stránku, napr. slovným spojením „klikni sem“. Linky sú však kvalitné, keď obsahujú pojem, ktorý zastupuje prelinkovanú stránku. Mali by obsahovať jasné a významové označenia. Je to jednoznačnejšie ako len spojenie „kliknúť sem“.

Pre efektívnu komunikáciu v prostredí internetovej žurnalistiky je teda potrebné využiť aj vhodné koncipovanie hypertextu, dbať na vonkajší vzhľad stránky, adekvátne prepojenie k podstatným informáciám a správnu kombináciu ostatných mimojazykových elementov.

Otázka transformovateľnosti paremiologických jednotiek z konfrontačného hľadiska

Matej Meterc

Katedra slovenského jazyka a literatúry Inštitútu slavistiky, Filozofická fakulta
Univerzity v Lubľane

Cieľom príspevku bolo preveriť, aká je transformovateľnosť rovnako motivovaných paremiologických jednotiek na frazeologické jednotky (ďalej len FJ) inej štruktúrnej povahy (vlastné frazémy) v slovinčine a slovenčine. Zameriavame sa na formálne kritériá určenia hranice medzi paremiologickou jednotkou a vlastnou frazémou a tým určujeme proces transformácie z jednej do druhej.

Výskyt transformovaných foriem v jednom jazyku napovedá aj veľkú pravdepodobnosť tohto procesu v geneticky blízkom jazyku. Zisťujeme, do akej miery sa transformovateľnosť vybraných FJ odráža v zdrojoch (slovníkoch KSSJ a SSKJ, Paremiologickej databáze a slovinskej zbierke E. Bojca) a ako tento obraz dopĺňuje výskyt v korpusoch slovenčiny (SNK) a slovinčiny (FidaPLUS). Rozmýšľame, o aké teoretické východiská môžeme oprieť takýto prieskum. Vychádzame z toho, ako slovenský frazeológ Jozef Mlacek chápe dištinkcie medzi štruktúrnou úrovňou frazém a parémii ruského paremiológa G. L. Permiakova. Predstavíme aj staršie chápanie tejto hranice u Jana Mukařovského v súvislosti s iným dôležitým činiteľom – kontextom. Okrem toho sústredíme svoju pozornosť na Mlacekov pohľad na neustálené, potenciálne transformácie. Kritérium ustálenosti, o ktorom hovorí Mlacek, porovnávame s úvahami paremiológa Wolfganga Miedera.

Zisťujeme, o aké formy transformácie ide v našich 14 prípadoch. Prevažne sú to verbalizácie (v 12 zo 14-tich FJ), nasledujú nominalizácia (5 FJ), komparativizácia (1 FJ) a adverbializácia (1 FJ). Vo viacerých prípadoch sa v jednej FJ vyskytuje viacej než jeden typ. Vo veľkej väčšine vybraných FJ prebiehajú v oboch jazykoch skoro identické transformácie, čo potvrdzujú aj korpusy, v mnohých prípadoch sa však ukazuje rozdiel v ich lexikografickom zachytení. V každom jazyku sme našli aj formy, ktoré sa v druhom nevytvorili alebo už sa aj potenciálne vytvorili, ale prostredníctvom písomných zdrojov a korpusov sa nám ich (ešte) nepodarilo zaregistrovať. Všímame si niekoľko konštrukčných typov parémii, ktoré majú rovnako motivovaný ekvivalent inej štruktúrnej povahy, napr. príkaz, vyjadrený imperatívom (*Nepchaj prsty do osieho hniezda!*) alebo konštrukcia s vymedzovacími zámenami *každý* alebo *všetko*, ktoré vnášajú do parémie sémantiku všeobecnej platnosti (*Každý vie, kde ho topánka tlačí; Všetko je na jedno kopyto*). Zistili sme, že sa u týchto konštrukčných typov v korpusoch slovenčiny a slovinčiny ukazujú podobné tendencie; transformovaním na frazémy sa strácajú ich didaktickosť a „absolútna platnosť“, ktoré sú v prípade menovaných typov explicitne vyjadrené.

V príspevku predstavujeme výsledky krátkej ankety. Prostredníctvom dotazníka sme zistili, že slovenskí respondenti slovinské jednotky a slovinskí respondenti slovenské jednotky rozpoznávajú pomerne dobre. Veľká väčšina slovinských responden-

tov rozpoznala aspoň polovicu FJ, v priemere 10 FJ zo 14. 5 FJ rozpoznali všetci slovinskí respondenti. Polovica slovenských rodených hovoriacich bez znalosti slovinčiny rozpoznala polovicu jednotiek alebo viac. Slovenský respondent rozpoznal v priemere 7 jednotiek zo 14. Všetci rozpoznali dve slovinské FJ. Pozoruhodné sú ťažkosti pri identifikácii FJ, o čom svedčia aj pozoruhodné prípady chýb kvôli zvukovej blízkosti, avšak sémantickej odlišnosti komponentov FJ jazykov južnoslovanskej a západoslovanskej skupiny. Veľmi zaujímavé sú aj odpovede, pri ktorých kvôli sugestívnosti cudzojazyčných FJ vznikali frazeologické kalky alebo aj potenciálne transformácie.

K motivácii názvoslovia chorôb a liečiv v staršej slovenskej lexike

Zuzana Mikušová

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Príspevok sa zaoberá spôsobmi motivácie lexikálnych jednotiek viažucich sa k oblasti ľudového liečenia. Predovšetkým ide o názvy chorôb. V práci sa vysvetľuje sémantická a slovtvorná motivácia vybraných jednotiek.

Cieľom príspevku je poukázať na fakt, že skúsenosti určitého kolektívu sa uchovali i jazykovo, najmä tak, že výsledky ľudského poznania sa odrazili v názvoch samotných chorôb, ako aj ich liečiv. Niektoré názvy ostali zachované, iné v dôsledku zmien životných podmienok zanikli. Zmena vo vedeckom poznaní zapríčinila nové postupy liečenia chorôb. Ľudia postupne upúšťali od pôvodných spôsobov liečenia, čo sa v jazyku odrazilo postupným nahrádzaním lexikálne motivovaných názvov liečivých rastlín novými názvami (prevažne terminologickými), ako aj ich vytrácanie z kolektívnej pamäti národa.

Faking good – faking bad (poznámky k diskurzu sociálnych sietí)

Barbora Mochňacká

Katedra komunikačných a mediálnych štúdií Inštitútu slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

Príspevok charakterizuje elektronický diskurz, konkrétne diskurz sociálnych sietí, v kontexte počítačom sprostredkovanej komunikácie (CMC). V úvodnej schéme opisuje prvky skutočnosti, ktoré ovplyvňujú prvky virtuality (a naopak), potom sa bližšie zameriava na problematiku javov „faking good“ a „faking bad“, teda pozitívnej a negatívnej sebareprezentácie ako dvoch základných tendencií sociálneho správania sa na internete – prítomné sú pri voľbe profilovej fotografie, nicku a, samozrejme, aj v statusoch a chatových replikách. Na vybraných príkladoch replík a statusov (pri ktorých bola dominantná emotívna a fatická funkcia) analyzujeme subjektívnu jazykovú (re)konštrukciu identity skrz lingvistické charakteristiky, pozorovateľné teóriou pozicioningu. Jedným z výsledkov je i poznanie, že online identita a gender sú mnohokrát modifikované a narúšajú sociálne stereotypy. Nemožno ich teda brať ako relevantné údaje pri interpretácii počítačom sprostredkovaných textov. Existenciu a spôsob fungovania základných pozícií „faking good“ – „faking bad“ ako spôsobov sebareprezentácie prostredníctvom jazyka odhaľujeme analýzou statusov a chatových replík – skúmané subjekty sa v menšej miere prezentovali reflexívne (umiestňovaním samých seba do určitej pozície), a to prevažne situovaním sa do pozície „faking good“, čo súviselo s fatickou funkciou výpovede, so snahou zaujať opačné/rovnaké pohlavie najmä opisom sociálne preferovaných, pozitívne hodnotených vlastností. V statusoch a replikách však dominovalo hlavne interakčné pozicionovanie objektov – potenciálnych partnerov/-iek, opäť vymenúvaním pozitívnych vlastností (umiestňovanie do pozície „faking good“), ktoré sú v dnešnej spoločnosti preferované.

Prezentácia subjektu v počítačom sprostredkovanej komunikácii sledovaná teóriou pozicioningu tak prináša čiastkové výsledky, ktoré možno chápať ako východisko ďalších, komplexnejších štúdií.

Ustaľovanie normy spisovnej slovenčiny v 60. rokoch 19. storočia

Katarína Muziková

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Príspevok sa zaoberá ustaľovaním normy spisovnej slovenčiny v 60. rokoch 19. storočia (v období, ktoré bolo dôležité z hľadiska formovania východísk a perspektív ďalších kodifikačných úprav). V úvode sa stručne načrtáva existujúca historicko-spoločenská a jazyková situácia, ktorá determinovala vývin spisovnej slovenčiny a ustaľovanie jej noriem v tomto období. V popredí bola potreba stabilizovať reformovaných spisovnú slovenčinu v čase rozširovania sféry jej používania. Nástrojom kultivovania spisovného jazyka je kodifikácia, ktorá funguje ako stabilizátor normy. Podľa J. Dolníka (2010, s. 165) je úlohou kodifikácie podporiť optimálnu mieru stability a pružnosti normy. Konštituovanie spisovnej slovenčiny i jej rozvíjanie v sledovanom období v daných historicko-spoločenských podmienkach bolo späté s pripisovaním normotvornej funkcie kodifikátorovi, ktorý sa chápal ako autorita. Jednotlivé kodifikácie v rôznej miere reflektovali dynamický charakter normy. Okrem kodifikátorov významnú úlohu pri kultivovaní normy spisovnej slovenčiny zohrávali redaktori posudzovaním rukopisov a ich redigovaním.

Jadrom príspevku je analýza ustaľovania normy spisovnej slovenčiny (na príklade vybraných javov zo substantívnej deklinácie) na základe konfrontácie dobových kodifikačných príručiek a gramatík s jazykovou praxou, pričom sa poukazuje na vzájomné vzťahy jazykovej normy a kodifikácie v sledovanom období a na to, kde a ako sa prejavovala synchrónna dynamika, ktorá je zároveň východiskom a predpokladom ďalšieho vývinu jazyka. V 60. rokoch 19. storočia boli vzorovými kodifikačnými príručkami Hattalove gramatiky – *Krátka mluvnica slovenská* (1852) a *Mluvnica slovenského jazyka* (1864). Ustaľovanie normy spisovnej slovenčiny ovplyvnili aj gramatiky určené predovšetkým na didaktické účely – po nemecky písaná gramatika J. K. Viktorina *Grammatik der slowakischen Sprache* (1860, 1862, 1865) a gramatika F. Mráza *Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenie hlavných škôl* (1864, 1872). Východiskom pre poznanie jazykovej praxe (úzu) v šesťdesiatych rokoch 19. storočia boli dobové periodiká (*Sokol*, *Domová pokladnica*, *Letopis Matice slovenskej*), z ktorých boli vyexcerpované vybrané tvary substantív.

Pre jazykovú prax v tomto období bola charakteristická dynamickosť a neustálenosť jazykovej normy prejavujúca sa koexistenciou rôznych variantných tvarov a istým odklonom jazykovej praxe od platnej kodifikácie. Súviselo to s procesom „hľadania“ adekvátnej podoby spisovnej slovenčiny vzhľadom na dané historicko-spoločenské podmienky, jazykovú situáciu a potreby používateľov jazyka. Rozkolísanosť normy spisovnej slovenčiny i nerešpektovanie kodifikácie okrem iného (neúplnosť kodifikácie, nejednotnosť uvádzania pravidiel v jednotlivých gramatikách, nedostatočná znalosť spisovnej normy, porov. Blanár – Jóna – Ružička, 1974, s. 42 – 44) možno vysvetliť aj rozporom medzi ideálnou normou opísanou v kodifikačných príručkách a dobových gramatikách a reálnou normou, ktorá sa sformovala prirodzeným vývinom rešpektujúc reálnu rozmanitosť používania jazyka. Rozpor medzi kodi-

fikáciou a jazykovou praxou (úžom) viedol na konci 19. storočia v čiastočne zmenených spoločenských podmienkach k modifikácii kodifikácie, ktorej východiská možno hľadať (nielen) v matičnom období.

Synonymie u nových víceslovných pojmenování

Zdeňka Opavská

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

K jednomu z tradičních způsobů obohacování české slovní zásoby náleží vedle vzniku nových jednoslovných lexikálních jednotek i vznik lexikálních jednotek víceslovných. Pro neologické víceslovné lexémy (stejně jako pro jednoslovné neologismy) je charakteristické, že vstupují do synonymních, antonymních, hyperonymních/hyponymních významových vztahů, a to s jinými neologickými lexikálními jednotkami nebo i se staršími, tj. nikoli neologickými lexémy.

V tomto příspěvku nebudeme zkoumat tuto neologickou a obecněji lexikologickou problematiku v celé její šíři, ale soustředíme na otázku synonymie u jednoho ze dvou základních typů víceslovných lexémů, totiž u nových neofrazeologických víceslovných lexikálních jednotek. Pro tyto jednotky volíme shodně s O. Martinovou (2005) označení víceslovná pojmenování a charakterizujeme je v souladu s J. Macháčem (1967) a O. Martinovou (2005) jako komplex dvou nebo více slov, s primární nominativní funkcí, reprodukovatelný a reprodukovaný v konkrétních promluvách jako celek. Z komplexní studie O. Martinové o neologických víceslovných pojmenováních (2005) vycházíme rovněž při charakteristice synonymních vztahů, do kterých víceslovná pojmenování vstupují. Materiálovými zdroji pro tento příspěvek jsou neologické slovníky *Nová slova v češtině 1, 2* (1998, 2004) a nejnovější – lexikograficky dosud nezpracovaná – excerpce z let 2005 – 2011, uložená v interním elektronickém neologickém archivu Neomat oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ AV ČR, v. v. i.

Nová víceslovná pojmenování mohou vstupovat do synonymních vztahů s jinými neologickými víceslovnými pojmenováními (*investigativní žurnalistika – pátrací žurnalistika; dianetická církev – scientologická církev; zelená elektřina – zelená energie*) nebo mohou vytvářet synonymní vztahy s novými pojmenováními jednoslovnými, včetně zkratk a zkratkových slov (*kreditní karta – kreditka; mobilní telefon – mobil; elektronická kniha – e-book; digitální videodisk – DVD – děvéděčko, dývidýčko; (krátká) textová zpráva – SMS – esemeska – textovka*). Stimulační roli pro vznik synonymních dvojic nebo delších synonymních řad mají často přejímky (*e-book – elektronická kniha; homebanking – domácí bankovníctví; direct banking – přímé bankovníctví – bezkontaktní bankovníctví*). Členy synonymních řad mohou být víceslovná i jednoslovná pojmenování (viz též výše), lexikální neologismy i neosémantismy (*elektronické bankovníctví – elektronický banking – e-bankovníctví – e-banking; investigativní žurnalista – pátrací žurnalista – investigativec – pátrač* (neosém.); *dárcovská SMS – DMS – děemeska*). Dvojice a n-tice neologických synonymních výrazů nemusejí být vždy stálé; významnou roli zde hraje zejména v první fázi existence neologismů hledání vhodného pojmenování pro daný nový jev, novou skutečnost, srov. např. poměrně krátkou existenci synonymních dvojic *antikonfliktní tým :: protikonfliktní tým, superhrubá mzda :: velehrubá mzda* (v úzu velmi brzy převládlo užívání jednoho z dvojice výrazů, a to *antikonfliktní tým, superhrubá mzda*). Pro neologické synonymní prostředky bývá

rovněž typické, že u nich záhy může dojít k diferenciaci z hlediska komunikačních sfér, srov. např. *chřipka A/H1N1* (terminologické pojmenování) :: *prasečí chřipka*, *mexická chřipka*, *nová chřipka* (pojmenování užívaná zejména v publicistice) nebo *bluetooth* (přejaté terminologické pojmenování) :: *modrý zub*, *modrozub* (pojmenování užívaná zejména v profesním vyjadřování v oblasti informačních technologií a v počítačové publicistice).

Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru ÚJČ AV ČR, v. v. i., *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století* (AV0Z90610521).

Status některých slootovorných prostředků cizího původu na pomezí prefixu a radixu

Šárka Pešková

Katedra bohemistiky, Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně,
Ústí nad Labem

Příspěvek je věnován slootovorným prostředkům cizího původu, které stojí na pomezí prefixu a radixu. Zabývá se problematikou statusu těchto nevyhraněných morfémů ve vybraných slovnících a mluvnických popisech češtiny, proto byly rámci práce vyhledávány jednotlivé morfémy (či komponenty) a byl zjišťován status, který jim je v těchto popisech přisuzován. Bylo potvrzeno, že vnímání pomezních morfémů vykazuje rozdíly jak ve slovnících, tak i v mluvnických popisech.

Sémantické pravidlo pejorácie

Martin Pukanec

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

Úvod

Cieľom tohto článku je zamyslieť sa nad určitou tendenciou pejorácie (t. j. zhoršovania významu) istej skupiny slov v slovanských jazykoch a jej príčinou a nepriamo poukázať na jej relatívnosť.

Pravidlo pejorácie ako jedno z pravidiel sémantických zmien nie je, na čo upozornil už otec modernej sémantiky M. Bréal, pravidlom, s akými sa v diachrónej jazykovede stretávame v oblasti fonetiky (Bréal, 1897, s. 6: „Ce ne sont pas non plus de ces lois sans exception, de ces lois aveugles, comme sont, s'il faut en croire quelques-uns de nos confrères, les lois de la phonétique”). Pravidlá sémantických zmien nemôžu existovať, pretože sú spojené s neopakovateľnými historickými udalosťami. Tu potom spočíva problém v tom, či má štúdium sémantiky nejakú vedeckú hodnotu alebo je disciplínou, akými sú história, etika a podobne, ktoré, ako je všeobecne známe, z prísne pozitivistického hľadiska vedeckú hodnotu nemajú žiadnu. Z pohľadu života je to však prísne pozitivistické hľadisko, ktoré nemá žiadnu hodnotu (porov. Wittgenstein, 1922, s. 161: „Wir fühlen, dass selbst, wenn alle möglich en wissenschaftlichen Fragen beantwortet sind, unsere Lebensprobleme noch gar nicht berührt sind“), a úlohou diachrónej jazykovedy, teda tej, čo skúma zmeny jazyka v čase, nie je stavať vedecky dokonalé sklenené paláce bez života (porov. J. Grimm, 1868, s. xi: „...ich wollte nicht bloss häuser bauen, sondern auch darin wohnen“), lež rozumieť životu.

Hranice jazyka človeka sú hranicami jeho života. Čo je zrejmé, život mocného je iný ako život nemocného. Potom je zrejmé, že jazyk mocného je iný ako jazyk nemocného. Na toto poukazuje tento článok.

Materiál

Ak jazykovedec skúma zmeny významu v slovách slovanských jazykov, musí si všimnúť jednu očividnú tendenciu, a to že výrazy, ktoré kedysi súviseli so svetom vládnucej triedy a bojovníkov a ich cnosťami, sú vo veľkom množstve prípadov zasiahnuté zásadnými sémantickými zmenami; nezriedka sa menia na svoje sémantické protiklady. Môžeme uviesť niekoľko príkladov (pozri viac Pukanec, 2013):

- **brъъ*: ‘odvážny, smelý’ > ‘drzý, bezočivý’
- **dobrъ*: ‘odvážny’ > ‘milý, vľúdny, láskavý’
- **norvъ(nъ)*: ‘svojhlavý’ > ‘vyhovujúci požiadavkám mravnosti, bezúhonný’
- **divъ*: ‘boží, divý’ > ‘divý, zúrivý, krutý, nemilosrdný’
- **ěrъ*: ‘prostý, bujný’ > ‘krutý, zúrivý, surový, násilný’
- **durънь*: ‘divý’ > ‘špatný, zlý, hnusný, hlúpy’

- *naglb: ‘náhly, prudký’ > ‘drzý, opovážlivý’
- *bujь(nь): ‘bujarý, silný’ > ‘bláznivý, hlúpy’
- *čbrstvъ ‘pevný, silný’ > ‘bezcitný’
- *prismъ: ‘skutočný’ > ‘neúprosný, tvrdý’
- *bridьkbъ: ‘ostrý’ > ‘odporný, hnusný’
- *xorbrъ: ‘smelý’ > ‘márny’
- *krqtbъ: ‘silný, tvrdý’ > ‘krutý’
- *krěpъ: ‘silný’ > ‘nedôvtipný, nasprostastý’
- *grqbbъ, *grubъ: ‘drsny, veľký’ > ‘nevedomý, nevzdelaný, hrubý, odporný’
- *gьrdь: ‘hrdý, hrdinský’ > ‘odporný’
- *svętbъ: ‘slávny, mocný’ > ‘svätý’
- *vitędzь: ‘hrdina, udatný bojovník’ > ‘lénnik, vazal’
- *kьmetь: ‘predák’ > ‘poddaný roľník, nevoľník’
- *xolpъ: ‘silný muž’ > ‘poddaný, nevoľník, hlupák, sprosták’
- *paxolę: ‘vznešené dieťa’ > ‘čeľadník, sluha, darebák’
- *čędo: ‘vznešené dieťa’ > ‘zlé dieťa’
- *lutostь: ‘drsnosť, divokosť’ > ‘ľútosť, sústrast’, súcit’
- *starati: ‘usilovať sa’ > ‘prosiť’
- *będiti: ‘nútiť’ > ‘žiť v chudobe’
- *nuditi, *nqđiti: ‘nútiť’ > ‘nudiť, otravovať’
- *naviti: ‘zabíjať’ > ‘unavíť’

Záver

Azda sa podarilo ukázať, že jazyk mocného môže byť iný ako jazyk nemocného. Vysvetliť uvedené sémantické zmeny jednoznačne nemožno. Dá sa predpokladať, že slovanská spoločnosť sa delila na dve viac-menej opozičné skupiny: bojovníkov a hospodárov (porov. ruskobyzantskú zmluvu k roku 907: „(Oleg) и мужи его по рускому закону кляшася оружьемъ своимъ, и Перуномъ, богомъ своимъ, и Волосомъ, скотьемъ богомъ, и утвердиша миръ“ (Vyprávění o dávných dobách 1989, s. 65); navyše Volos nie je uvedený vo Vladimírovom panteóne v Kyjeve, pretože je zrejme zlým bohom, t. j. bohom roľníkov – завивать, завязать Волосу бороду = zaviazať prvé useknuté obilie). Ak slabí hospodári nechceli byť utláčaní silnými bojovníkmi a títo silní kvôli bohatstvu či pohodliu stratili svoju silu, hospodári sa mohli stať silnými a začať presadzovať zmeny, a to v spoločnosti, ako aj v jazyku. A takto to možno bolo (a večne bude) dokola. Pravdepodobne dualistické slovanské náboženstvo (Perún proti Volosovi, porov. opozíciu ahurov a daěvov u susedných Iráncov či ásov

a kozmogónii) a potom kresťanstvo so svojim súcitom so slabými mohli byť tiež výraznými faktormi týchto zmien. Zohrávať rolu tu mohla tiež skutočnosť, že aristokracia sa stala neskôr rodovou, čo u Slovanov nie je nič pôvodné (porov. výraz *šľachta*, ktorý je výpožičkou zo strhn. *slahte*, (*ge*)*slēhte* 'rod, pôvod, kmeň').

Žánr biblických textů jako možný faktor ovlivňující výskyt některých neplnovýznamových lexikálních jednotek

Markéta Pytlíková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

První staročeský úplný biblický překlad, vzniklý v půli 14. století, je kolektivním překladovým dílem. Vladimír Kyas, který jako první text této rozsáhlé památky skutečně důkladně prozkoumal, předpokládal, že se překladu účastnilo asi deset až jedenaáct odborníků, které lze podle některých ekvivalentů dále rozdělit do dvou skupin – skupinu K (podle překladu *sacerdos* – *kněz*) a skupinu P (podle překladu *sacerdos* – *pop*).

Prorocké knihy nejstaršího biblického překladu jsou V. Kyasem pokládány za dílo individuálního překladatele, jeho přístup však pokládal v určitých ohledech za blízký překladům Knih královských a Knih Makabejských (všechny tyto knihy spadají do skupiny K). Několik překladatelských znaků však podle něj ukazuje na osobitost překladatele Knih prorockých, mimo jiné malá míra užívání tzv. *navazovacích výrazů časových* (dále NVČ). Jedná se o uvozovací spojení typu *v ta doba*, *v ten čas*, *v tu hodinu* dosazovaná za různé latinské spojovací výrazy.

Při zevrubném průzkumu charakteru prorockých textů jsme zjistili, že rozdíl v užívání tohoto překladatelského řešení by mohl mít i jiné příčiny, než je odlišný překladatelský idiolekt – mohl by pramenit z výrazně rozdílné žánrové charakteristiky sledovaných textů.

Zatímco většina doposud zkoumaných textů skupiny K (Tobiáš, Skutky apoštolské, Knihy královské a Knihy Makabejské) i textů ze skupiny P, které byly v našich průzkumech z let 2002 a 2010 užity jako srovnávací (Knihy Paralipomenon, Matouš, Lukáš) je žánrově velmi podobná, jde víceméně o historická vyprávění, kde se přímé řeči střídají s řečí vypravěče, je situace v prorockých knihách značně odlišná. Většina jejich obsahu je vyplněna specifickými útvary prorockých promluv, výroků, případně popisů vidění apod.

Zjišťovali jsme, zda skutečnost, že se prorocké texty a další texty skupiny K s ohledem na žánrovou charakteristiku značně liší, může ovlivnit i výskyt NVČ. Výrazně nižší počet užití výrazu *v ta doba* (a potažmo všech NVČ) v prorockých knihách pokládal V. Kyas za překladatelský znak odlišující překladatelský idiolekt prorockých knih (7 NVČ) od Knih královských (129 NVČ), a z této skutečnosti vyvozoval, že tyto texty překládali dva různí překladatelé. Podle nás lze však tento rozdíl interpretovat i následujícím způsobem:

1. Odlišný výskyt NVČ může být zapříčiněn odlišným výskytem latinských předloh v různých textech skupiny K

Když jsme zkoumali typy latinských spojovacích výrazů, za které jsou NVČ ve skupině K dosazovány, a jejich celkový počet v daných textech, zjistili jsme, že zejména v některých prorockých textech se některé druhy těchto spojovacích výrazů

objevovaly ve výrazně nižší míře. Jednalo se o lexémy *autem* (v slučovacím a navazovacím významu) a *vero*.

Netvrdíme, že právě nízký výskyt těchto latinských lexikálních jednotek je jedinou příčinou nízkého výskytu NVČ v textech, domníváme se však, že nízká míra těchto dvou latinských lexikálních jednotek v týchž textech, kde se vyskytuje jen malé množství NVČ (tedy v textech prorockých) by mohla ukazovat na jistou závislost těchto lexikálních jednotek na sdělovaném obsahu a především na žánrovém charakteru textu.

2. Odlišný výskyt NVČ může být zapříčiněn odlišným žánrovým typem textů v rámci skupiny K

Předchozí zjištění nás dovedlo k hypotéze, že nízký výskyt NVČ by mohl být ovlivněn odlišným žánrovým typem textů. Vedl nás k tomu předpoklad, že NVČ, jako spojovací výrazy, které slouží v první řadě jako signály navazování jednoho děje na druhý, budou pravděpodobně více užívány v textech, kde se takové navazování často objevuje, tedy v textech vyprávěcích.

V rámci velmi jednoduchého průzkumu jsme porovnali vztah míry výskytu NVČ s celkovým počtem kapitol (tedy rozsahem textu) a dále s počtem narativních kapitol (tedy rozsahem narativních částí v textu). Výsledky tohoto hrubého porovnání nám v první řadě ukázaly, že zkoumané texty se, nikoli překvapivě, rozpadají na dva celky – na celek s vysokým počtem NVČ a zároveň vysokým počtem narativních kapitol (Knihy královské, Tobiaáš, Skutky apoštolské) a na celek s nižším počtem narativních kapitol a s nižším počtem NVČ (prorocké knihy). Zatímco mezi počtem kapitol a počtem NVČ neexistoval v prorockých knihách prakticky žádný vztah, mezi počtem kapitol a počtem narativních kapitol můžeme jistý vztah vysledovat. Zdá se tedy, že mezi mírou narativity textu (která úzce souvisí s jeho žánrem) a mezi užitím NVČ by mohla existovat souvislost.

Vzhledem k tomu, že ne všechny texty se shodným počtem narativních kapitol vykazovaly podobný počet NVČ, lze uvažovat o tom, že zde kromě míry narativity textů hraje roli ještě nějaký další faktor. Tím by mohl být vývoj překladatelského idiolektu v rámci skupiny K. Předpokládáme totiž, že překladatelský idiolekt a preference určitých řešení se mohou v průběhu času postupně vyvíjet s tím, jak roste zkušenost překladatele.

Přestože náš průzkum jednoznačně neprokázal, jaká je příčina odlišné míry užívání NVČ v jednotlivých textech skupiny K, poukázal na to, že zde pravděpodobně hrají roli i jiné faktory než případný odlišný překladatelský idiolekt. V první řadě se jedná o odlišný žánr sledovaných textů a také o možný vývoj překladatelského idiolektu jediné překladatelské osobnosti. Rozdílný výskyt NVČ v prorockých textech tedy nevylučuje, že překladatel prorockých knih byl totožný s překladatelem některého z dalších textů skupiny K, a nepopírá ani možnost, že všechny zkoumané texty skupiny K jsou hypoteticky dílem jediné překladatelské osobnosti.

Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování* a projektu GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*.

O subjektivitě a objektivitě jazyka mediálních textů

Tereza Rábová

Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy,
Praha

Jazyk a jazyková komunikace jsou ze své podstaty vágní a nejednoznačné a jím přenášené významy do jisté míry neurčité. (Nejen) v případě mediálních obsahů je pak na místě mluvit také o subjektivitě jazykových prostředků, která s naznačenými jevy úzce souvisí. Prostředky, jimiž se subjektivita v mediálních textech manifestuje, mohou mít různou povahu a sahat od nejnižších jazykových plánů přes prostředky syntaktické a stylové až k otázkám žánrovým. Souvisejícím jevem, který ovlivňuje subjektivitu textu, je pak tzv. modalizace výpovědi.

V našem příspěvku představíme vybrané prostředky, prostřednictvím nichž je vyjadřována (explicitně či implicitně/skrytě či záměrně) objektivita a subjektivita produktora v žurnalistických a publicistických textech, ať už jeho záměr spočíval ve snaze o dodržení objektivity, či nikoliv. Důležitými elementy, prostřednictvím kterých je konstituována a dekodována komunikační subjektivita, jsou tzv. modalizátory a textové orientátory. Vybrané prostředky tohoto typu popíšeme na konkrétních příkladech.

Zároveň se ve výkladu dotkneme zajímavého fenoménu aktuálního jazyka médií, a sice sblížení podoby vyjadřování tištěné publicistiky a internetového zpravodajství, a to opět zejména z hlediska modalizace jednotlivých výpovědí i celku komunikátu.

Databáze jazykových chyb v češtině mluvčích s prvním jazykem slovan- ským – přípravná fáze projektu

Katsiaryna Ramasheuskaya

Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy,
Praha

Příspěvek si klade za cíl stručně představit grantový projekt *Databáze jazykových chyb v češtině s prvním jazykem slovan-
ským*, konkrétně popsat stanovené cíle výzkumu, zvolené výzkumné strategie a dosavadní výsledky. Pozornost bude věnována poznatkům získaným v přípravné fázi projektu a zhodnocení pozitivní a negativní zkušenosti z přípravné etapy řešení, zejména pokud jde o chybovou taxonomii a chybové značkování textů.

Zpracování zkratkových slov v lexikální databázi *Pralex*¹

Albena Rangelova

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Lexikální databáze (dále LDB) *Pralex* je budována v Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., jako hlavní výstup výzkumného záměru AV0Z90610521 *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století (2005 – 2011)*, jehož vedoucím a zadavatelem koncepčního rámce databáze je doc. RNDr. K. Oliva, Dr. Je to centrální úkol oddělení současné lexikologie a lexikografie, v jehož rámci je ve spolupráci s Centrem zpracování přirozeného jazyka FI MU v Brně vyvíjen program *Praled* (lexikografická pracovní stanice). Tento program představuje softwarový nástroj pro lexikografický popis, pro třídění záznamů dle různých kritérií a pro administrování činností. Zároveň se vytváří obsahová stránka databáze s názvem *Pralex (Databáze slov, slovních tvarů a slovních spojení češtiny počátku 21. století)*, vedoucí tohoto úkolu je Mgr. J. Světlá, Ph.D. (viz též Světlá, 2011a, 2011b). Tato lexikografická, popisná databáze (obsahová část *Praledu*) je budována jako široká materiálová příprava budoucího výkladového slovníku a zároveň jako východisko pro nový komplexní popis slovní zásoby současné češtiny. Jejím cílovým uživatelem je lexikograf, příp. jiný odborník-lingvista. Rozsah *Pralexu* je dnes více než 210 000 položek a jeho informační rozpětí odpovídá cílům databáze – má sloužit jako materiálová základna pro střední až velký výkladový slovník (podrobnější výklad viz Světlá, 2011a, 2011b). Zpracování vzorových hesel je k vidění na adrese <http://lexiko.ujc.cas.cz> → *Pralex* (Demoverze).

Zkratková slova jsou v databázi *Pralex* zpracovávána v jejich přímé souvislosti se zkratkami a značkami – dále poukážeme na příslušná softwarová řešení použitá v lexikografické pracovní stanici *Praled* a na zvolené lexikografické řešení pro LDB *Pralex*.

Zkratková slova patří do širší kategorie zkratek/značek, představují tedy jeden z dílčích typů abreviačních útvarů, který sdílí rysy zkratek (fragmentárnost, motivovanost jiným výrazem, jejich plným zněním) a rysy slov (zejm. schopnost vyjadřovat morfologické kategorie). Pro jejich vymezení jsou důležité opozice zkratka vs. značka, zkratka vs. zkratkové slovo a zkrácené slovo vs. zkratkové slovo (podrobněji viz Rangelova, 2011).

Zkratková slova jsou definována dnes již tradičně (viz MČ 1 1986, Dolník, 2003, Ološtiak, 2005) jako specifický typ zkratek, tzv. fónické zkratky – (u Hrbáčka 1979 původně lexikální zkratky). Při práci na lexikální databázi *Pralex* jsme uplatnili podrobnější typologii, rozlišujeme tedy zkratková slova:

- původní – *alobal, Čedok, Spofa*;

- s přehodnocenou slovnědruhovou platností – *ičo, dik, aids* (subst. i adj.), pouze funkční zeslovnění v textu;

¹ Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru AV0Z90610521 *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století (2005 – 2011)*.

- modifikovaná – *jipka/JIPka, esemeska / smska* (se stejným denotátem jako zkratka i nezkrácený výraz, formální zeslovnění flektivizační příponou (Furdík, 2004, s. 42, Ološtiak, 2005, s. 45), tj. slovtvorně modifikovaná zkratka;

- odvozená – *ičovník, socdemácký, DJovat/dýdžejovat* (jiný denotát než mají zkratka i nezkrácený výraz, tj. slova od zkratky odvozená, zkratkou motivována);

- zkrácená slova – *krimi, limo*.

Různá řešení pro zpracování jednotlivých typů abreviačních útvarů byla zvolena v návaznosti na modelové řešení v programu *Praled*, kde zkratka/značka je jeden z typů zpracovávaných jednotek s vlastním formulářem (s vlastní mikrostrukturou zpracování), odpovídajícím specifickým rysům této skupině výrazů. Oproti jiným typům databázových položek (např. podstatným jménům, srov. Koutová, 2011) je struktura exemplifikace značně zjednodušena: počítá se s třemi bloky exemplifikace: E1 Upravené doklady, E2 Větné doklady k užití, E3 Větné doklady k definici, viz obrázky 2 a 4 v plném textu tohoto příspěvku, srov. též Rangelova, 2011, Tichá, 2011). Vzájemná provázanost zkratky/značky a nezkráceného výrazu, kterým je jednotka motivována, je provedena na úrovni textu i na úrovni programu (plné znění zkratky je umístěno v záhlaví a jeho uvedení je povinné), viz obrázky 1, 2 a 3.

Za pomoci tohoto formuláře se zpracovávají zkratky a značky (apelativní i propriální). Zkratková slova se zpracovávají v návaznosti na vnitřní typologii, a to: zkratková slova přehodnocená (*IČO/ičo, AIDS/aids* atp.) jsou zařazována do typu zkratka/značka (tj. na tom samém formuláři jako výchozí zkratka) a zpracovávána jako varianty zkratky samotné (viz obrázky 1 a 4). Zkratková slova všech ostatních typů (souhrnné označení zahrnuje též značková slova typu *áčko, embéčko*) jsou zařazována a zpracovávána jako apelativní substantiva, obdobně *radar, umprum, esemeska, ičovník* (viz obrázky 6 a 7), kdežto pro zkratková jména, tj. zkratková slova propriální (*Četka, Čedok* atp.), byl využíván formulář pro vlastní jména (viz obrázky 8 a 9). Propriální ráz zkratky/značky je signalizován v „Poznámce k celému heslu“ označením „propr.“ (viz obrázky 2 a 5).

S ohledem na zvolené téma nebylo zde možné podrobně popsat zásady zpracování širší kategorie zkratk/značek jako zvláštního typu databázové jednotky, ale soustředili jsme se na zkratková slova, která sice patří k abreviačním útvarům, ale svým chováním v textech představují jiné popisované kategoriální typy (podstatná jména, přídavná jména ap.). Jak již bylo řečeno, nástroje pro zpracování abreviačních útvarů v LDB *Praled* představují jistý model, který umožňuje adekvátně zachytit kterýkoliv prvek patřící do široké skupiny abreviačních útvarů. Při budování LDB *Pralex* v rámci stávajícího výzkumného záměru neaspírujeme na plné zpracování tohoto typu lexikálních jednotek, neboť je databáze zamýšlena jako příprava a materiálový podklad pro slovníkové zpracování, další práce budou tedy určeny typem a rozsahem budoucího lexikografického výstupu.

Nemecká lingvistika v zrkadle pragmaticko-komunikačného obratu

Dominika Rašová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela,
Banská Bystrica

Príspevok kladie dôraz na relevantné etapy vývinu pragmalingvistiky v Nemecku od obdobia tzv. pragmaticko-komunikačného obratu až po súčasnosť. Zámerom je poukázať na to, že proces jej etablovania ústiaci do rešpektovania ako samostatnej lingvistickej disciplíny neprebieha priamočiario a nadobúda v závislosti od konkrétnych historických udalostí rozličné podoby.

Integrácia pragmalingvistiky do systému lingvistických disciplín v NDR, ako aj jej metodologická špecifikácia, je oveľa náročnejšia v porovnaní s NSR, a to najmä kvôli jej koexistencii s marxisticko-leninskou ideológiou. V priebehu demokratizácie politickej komunikácie dochádza k zmenám v komunikačných princípoch a v repertoári textových žánrov, ktoré prinášajú do politickej komunikácie „nový komunikačno-pragmatický začiatok“ (Jörg, 2010, s. 241). Pod vplyvom pragmalingvistických a sociolingvistických teórií sa začiatkom 70. rokov prenáša ťažisko výskumu z písaného jazyka na hovorený jazyk, a tak dochádza k revízii jazykových noriem. Rytmus tejto zmeny určuje najmä komunikačná teória rakúskeho komunikológa P. Watzlawicka.

Nemeckú lingvistiku vedie k pragmaticko-komunikačnému obratu najmä pluralizmus v lingvistických vedách. Pre rozvoj pragmalingvistiky je osobitne dôležitá sociálnovedná hermeneutická koncepcia. Na základe fenoménu medziľudskej komunikácie zjednocuje pragmalingvistiku so sociolingvistikou, psycholingvistikou a teóriou rečových aktov, čím podporuje historický, dialektologický a sociologický výskum jazyka. V tomto období začína pragmalingvistika prekonávať svoju metodologickú nejednotnosť. Programovo sa orientuje na analýzu a opis jazyka ako formu sociálneho správania s ohľadom na kontext, jazykovú situáciu a používateľov.

Nemecká lingvistika prežíva v posledných troch dekádach 20. storočia revíziu teoretickej bázy a výskumnej paradigmy, ktorá vrcholí pragmatizáciou lingvistiky. Fixácia na pokrok neobmedzuje jazykový výskum na systémové skúmanie morfológie, syntaxe a fonológie. Uznáním pragmalingvistiky ako samostatnej disciplíny sa vymedzuje nový repertoár výskumných problémov. Začína sa riešiť otázka performatívnych slovies a kooperačného princípu. Zisťujú sa dôsledky zavedenia komunikačných technológií na jazykovú normu a v podstatnej miere sa výskum zameriava na modálne častice, systém pozdravov a oslovení.

Po zjednotení Nemecka sa pragmalingvistika výrazne inštitucionalizuje. Okrem toho, že sa zaraďuje do učebných osnov mnohých univerzít, stáva sa predmetom výskumu lingvistických inštitútov a témou viacerých vedeckých konferencií. Dôkazom silnejúceho zázemia pragmalingvistiky v Nemecku je množstvo uznávaných knižných publikácií, ktoré významným spôsobom dopĺňajú profesionálny profil tejto disciplíny.

Vplyv vybraných suprasegmentálnych javov na výskyt tvrdého hlasového začiatku a rázu v slovenčine

Ľubomír Rendár

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava

V príspevku synteticky predstavujeme výsledky pozorovaní a výskumov hlasových začiatkov, ktorými sme sa intenzívne zaoberali počas niekoľkých rokov. Skúmaný zvukový materiál tvorili nahrávky pripravených aj nepripravených rečových prejavov bežných používateľov slovenčiny, ale aj profesionálov, ktorí pracujú v audiovizuálnych médiách (moderátorov, hlásateľov a pod.).

Tvrдый hlasový začiatok je v slovenčine pomerne častý jav v bežnej reči pri výslovnosti vokálov. Ide o tvrdé nasadenie hlasu na začiatku artikulácie vokálu (nielen) po pauze, ktorá sa zriedkavo vyskytuje aj na morfematických hraniciach pri neviazanej (nesplývavej) výslovnosti. Najčastejšie sa vyskytuje pri hiáte, napríklad: *mama a otec, cesta autom, auto odstavil, v Kórei a Indii, severoamerický* a pod.

Ráz treba chápať oproti tvrdému hlasovému začiatku ako samostatný segment, ktorý môže v daktorých jazykoch fungovať ako samostatná hláska, prípadne ako náhrada za iný konsonant – v tomto prípade sa prejavuje ako neznelá hlasivková explozíva s výbuchovým šumom. V slovenčine sa vyskytuje ojedinele: na hranici slov – na konci slova po samohláske, výnimočne pred slovom, ktoré sa začína samohláskou. Pretože ráz má v slovenčine oproti tvrdému hlasovému začiatku veľmi nízku frekvenciu, v kontakte s daktorými suprasegmentálnymi javmi ho nemožno analyzovať, prípadne vylučujeme vplyv suprasegmentov na prítomnosť rázu.

Treba pripomenúť, že tvrdý hlasový začiatok a ráz sa nevyskytujú pri *mäkkom hlasovom začiatku* (neutrálnej fonácii), ktorý sa pokladá v slovenčine za štandardný a spisovný.

Tvrдый hlasový začiatok, ráz a pauza

Výskumy ukázali výrazný vplyv pauzy na zvýšený výskyt tvrdého hlasového začiatku. Súvisí to s energiou hlasu, ktorá je na začiatku výpovede (po pauze) štandardne. Avšak ukázalo sa, že maximálna energia pri vyslovení tvrdých hlasových začiatkov nemusí byť vždy v prvej časti vokálu (na prvom hlasivkovom kmite). V konečnom dôsledku možno vysloviť záver, že pauza sa na výslovnosti tvrdého hlasového začiatku a rázu zúčastňuje nepriamo – nespôsobuje ich výskyt, ale tvrdý hlasový začiatok alebo ráz sa vyskytujú zvyčajne po pauze rozličného trvania.

Tvrдый hlasový začiatok, ráz a tempo reči

V príspevku uvádzame podrobnosti, na základe ktorých sme zistili, že na výslovnosť tvrdého hlasového začiatku a rázu je determinovaná aj tempom reči. Konkrétne

záverom tohto čiastkového výskumu je, že čím je rečové tempo nižšie, tým sa zvyšuje pravdepodobnosť výskytu tvrdého hlasového začiatku a rázu. Uvedený fakt bezprostredne súvisí s viazanou výslovnosťou – bez nej by bola reč nesúvislá, rozkúskovaná a nemohli by vzniknúť podmienky na realizáciu znelostnej asimilácie na hranici slov.

Tvrдый hlasový začiatok a trvanie vokálu

Iným potenciálnym determinantom výskytu tvrdého hlasového začiatku v bežnej reči je trvanie vokálu. Vychádzame z predpokladu nevyhnutnosti produkcie expedientovej výraznejšej akustickej energie pri dlhšom vokáli než pri kratšom. V tomto aspektove ráz ako samostatný segment výslovnosti nemožno skúmať rovnakou metódou ako tvrdý hlasový začiatok, navyše výskyt tohto javu je veľmi nízky, preto sme na systematickejší výskum rázu nemali dostatočné množstvo výskumných vzoriek. Súhrnne možno konštatovať, že trvanie vokálu, pri ktorom hovoriaci vyslovili tvrdý hlasový začiatok, neovplyvňuje výskyt tvrdého hlasového začiatku. Rovnaký záver treba uplatniť aj vo vzťahu kvantity vokálu s počtom jeho hlasivkových kmitov. Medzi trvaním vokálu a tvrdým hlasovým začiatkom teda nie je priama závislosť – tvrdý hlasový začiatok sa môže vyskytovať rovnako v rámci krátkeho aj dlhého vokálu.

Tvrдый hlasový začiatok a dôraz, prízvuk

Akustická energia v reči je zvyčajne maximálna pri uplatnení dôrazu na určitom slove alebo slabika vo výpovedi. Ak sa použije **dôraz** na slove alebo slabike začínajúcej sa vokálom, pravdepodobnosť tvrdého hlasového začiatku výrazne stúpa. Podobne aj **prízvuk** môže pri výslovnosti tvrdého hlasového začiatku plniť dôležitú funkciu – uplatňuje sa len na prízvučných slabikách.

V konečnom dôsledku možno tvrdiť, že tvrdý hlasový začiatok a ráz sú závislé skôr od silovej modulácie hlasu.

Slovosled v konstrukcích „odkud – kam“¹

Kateřina Rysov

stav eskho jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy,
Praha

Cílem prspvku bylo zjistit, zda v češtině existuje urit slovosledn tendence v postaven slovesných dopln vyjadřujících směr odkud a kam. Podle výzkumů generativních lingvist P. Sgalla, E. Hajičová a E. Burov (1980) existuje v hloubkovm slovosledu češtiny (stejn jako v jiných jazycích) tzv. systmov uspořádání. To znamená, že v části věty, kter není ovlivněna kontextem, zaujímají jednotliv prvky urit pozice, kter jsou dan gramatikou jazyka. Podle této teorie je zkladn uspořádání výrazů vyjadřujících směr odkud – kam.

Cílem našeho prspvku bylo tuto část jejich teorie przkoumat na datech Pražského závislostního korpusu a ověřit, zda na zkladn pořd směrových dopln m nebo nemá vliv valence slovesa, kter rozvíjejí. Valennost slovesných dopln prtom byla posuzována podle valennho slovníku PDT-ValLex, kter je založen na valenční teorii funknho generativního popisu. Obligatorn a fakultativn participanty se zde rozlišují podle tzv. dialogového testu (srov. J. Panevová, 1974).

Nejprve byly v Pražskm závislostním korpusu vyhledány věty, v nichž ob dopln vystupovala jako fakultativn, tj. nebyla součastí valennho rámce slovesa, na němž závisela. V Pražskm závislostním korpusu (PDT) byla vyhledávána pouze smrov doplnn, kter byla prtomn i v povrchov rovině výpovědi, nejen v hloubkov (tektogramatick). Zároveň musela být kontextov nezapojen, zvisl na slovese a vyjdřen vtnelensky (ne vtn). Z analýzy byla vyloučena dopln vyjdřen lemmaty „odkud“ a „kam“, protože tyto výrazy mohou uvozovat vztažn věty typu *Nevím, odkud/kam jde*, kter maj slovosled ustlen. Vzjemn pořd směrových dopln bylo zároveň zkoumáno pouze ve větách oznamovacích.

Kontextov zapojenost členů věty byla hodnocena v souladu s anotací aktuálního lenn v PDT. Podle ní je za kontextov nezapojen považován výraz, který „reprezentuje v textu dosud neznm, nov fakta, nebo uvádí znm fakta do nových souvislostí, tj. vyjadřuje informace, které nejsou odvoditeln z kontextu“ (Mikulov a kol., 2008, s. 143).

Na základě omezeného vzorku vt získaných z Pražského závislostního korpusu se zdá, že za zkladn (systmov) pořd směrových slovesných dopln lze považovat pořd odkud – kam, a to v prpad, kdy jsou obě dopln (z pohledu funknho generativního popisu) fakultativn. Stejn pořd však zaujímají tato dopln i v prpad, že dopln směru kam je obligatorn, dopln směru odkud fakultativn. V tomto ohledu tedy slovesn valence jako slovosledn faktor psob zřejmě v souladu

¹ Prspvek byl napsán s podporou grantu Grantov agentury Univerzity Karlovy v Praze 331611 *Valence jako slovosledn faktor* řešeného na Filozofická fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

se sémantikou. Je však třeba vzít v úvahu, že počty výpovědí, které korpus poskytl, jsou omezené.

Pro zhodnocení postavení obligatorního doplnění vyjadřujícího směr odkud a fakultativního doplnění kam korpus neposkytl dostatek materiálu.

„Keď sme mali Taschengeld, tak sme si kúpili jeden krémes.“

Prešporáčtina ako špecifický mestský sociolekt

Lucia Satinská

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Príspevok približuje špecifický fenomén reči mesta Bratislavy ako dôsledok jazykových kontaktov. V prvej polovici 20. storočia bola Bratislava viacjazyčným a viackultúrnym mestom, ustálila sa tu predstava o trojjazyčnosti, hoci skutočnosť bola ešte pestrejšia (okrem nemčiny, maďarčiny a slovenčiny v meste fungovali vo väčšej miere aj napr. čeština a jidiš). V komunikácii obyvateľov mesta sa jazyky miešali a vznikol z toho nový jazykový kód – prešporáčtina. Príspevok mapuje rôzne definície a východiská tohto pojmu a zároveň ponúka návrh, ako ho uchopiť zo sociolingvistického hľadiska. Zdrojom pre analýzu je okrem písomných a publikovaných prameňov aj výskum reči trojjazyčných Bratislavčaniek realizovaný metódou naratívneho interview a konverzačnej analýzy.

Chotárne názvy obce Hladovka

Gabriela Slezáková

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela,
Banská Bystrica

Cieľom nášho príspevku je predstaviť chotárne názvy hornooravskej obce Hladovka, vysvetliť ich hlavné motivačné činitele, ako aj priblížiť špecifický nárečový charakter týchto toponým (spracovanie tejto témy je súčasťou dizertačnej práce). V chotárnych názvoch obce sa zreteľne odrážajú hospodárske a spoločenské podmienky, v ktorých žil oravský ľud. Na toponymiu vplývali aj sociálne činitele.

Chotárne názvy oravských obcí nie sú doposiaľ spracované ako celok. Určité čiastkové materiály možno nájsť v publikácii A. Kavuljaka, W. Semkowicza, najpodrobnejšie sa im však doteraz venovali A. Habovštiak a na poľskom území T. Gołębiowska (Habovštiak však nespracoval goralské obce a Gołębiowska spracováva iba goralské obce na poľskej strane hraníc).

Zobierané chotárne názvy Hladovky členíme podľa M. Majtána (1973, s. 22) na priame a nepriame. Chotárne názvy sú spomedzi vlastných mien najviac späté s apelatívami a najčastejšie vznikajú onymizáciou príslušného apelatíva (Krško, 1995, s. 20). Ako príklad môžeme uviesť názvy *Bor*, *Háj*, *Polana*, *Noviny* (novo skultivovaná pôda, obrobené pole, ktoré predtým ležalo úhorom. Túto spätosť však môže narušiť zánik reálie, podľa ktorej dostal objekt názov, napr. názov *Ogrody*, ktoré už v súčasnosti neslúžia ako záhrady, ale sú to pozemky zastavané obytnými domami).

Motivácia chotárnych názvov býva skutočne rozmanitá, ako o tom svedčia aj chotárne názvy obce Hladovka. Nachádzame medzi nimi motiváciu podľa druhu lesného porastu (*Bucinka*), charakteru vody či podložia potoka (*Cervony potuk*), objektu alebo budovy (*Za mlynem*), spôsobu obhospodarovania poľa, prípadne plodiny, ktorá sa na ňom pestovala (*Kapuščiska*), majiteľa (*Gratkofske*).

Chotárne názvy Hladovky sa tak, ako chotárne názvy iných oravských obcí, tvorili na základe hláskoslovného a gramatického systému oravských nárečí (Habovštiak 1970, s. 9). Nárečie Hladovky, spolu s nárečím Suchej Hory, tvorí enklávu v slovenskom jazykom prostredí. M. Malecki (1935, s. 49) zaradil nárečie Hladovky medzi prechodné slovensko-poľské nárečia. Z toho vyplýva, že pri terénnych názvoch tejto obce možno sledovať v podstate takú istú nárečovú diferenciaciu, ako sa pri ostatných apelatívach. Zaznamenali sme taktiež v mikrotoponymii charakteristické znaky hladovského nárečia, napr. zánik nosoviek pozorujeme v chotárnych názvoch *Nad Grapom*. V zhromaždenom materiáli nachádzame aj názvy, ktoré sa rozšírili prostredníctvom tzv. valaskej kolonizácie. Patria k nim napr. albánske *grapa* (chotárny názov *Grapa*).

Výskum chotárnych názvov tejto goralskej časti Oravy v súčasnosti nie je ukončený, bude pokračovať ďalším zhromažďovaním toponymického materiálu na poľskej strane Oravy.

Metafora verzus odborný jazyk

Ivana Slovákova

Ústav cudzích jazykov, Technická univerzita, Zvolen

Jazyk je nevyhnutný nástroj komunikácie, či už v bežnej reči, alebo v odbornej komunikácii, čítaní a pri prekladoch rôznych odborných článkov, časopisov a iných publikácií. Jazykový prejav má isté typické jazykové prostriedky, ktoré pokrývajú všetky roviny – foneticko-fonologickú rovinu, morfológickú, syntaktickú, lexikálnu a štylistickú rovinu. Ako uvádza J. Horecký, A. Rácová (1979), jazykoveda patrí u nás k tým vedným odborom, ktoré sa začali rozvíjať hneď na začiatku kultúrneho a vedeckého života. Preto aj slovenská jazyková terminológia prešla pestrým vývinom. Rozvíjala sa zväčša živelne, jednotliví autori síce preberali terminológiu od svojich predchodcov, ale pridávali k nej v rozličnej miere aj svoje termíny, ktoré pokladali za nevyhnutné. Pritom staršie obdobie, ako vidieť aj z niekoľkých štúdií o slovenskej jazykovednej terminológii, bolo pestrejšie, terminológia bola menej ustálená, v novšom období už nebadat' väčšie výkyvy: slovenská jazykovedná terminológia sa rozvíja skôr do šírky, paralelne so širšími zábermi slovenskej jazykovedy. Každý odborný jazyk má svoju špecifickú terminológiu a frazeológiu. Termíny tvoria jadro odbornej slovnej zásoby. V našom príspevku sa budeme venovať metafore, jej významu v odbornom texte, ako sa správa a ako súvisí s termínmi v odbornom štýle. Ako uvádzajú viacerí autori, terminologický aspekt odborného štýlu znamená aj využívanie metafory, metonymie a synekdochy, ktoré neporušujú jednoznačnosť výpovede odborného textu. Ide totiž o spôsoby sémantického tvorenia termínov, ktoré sú známe azda vo všetkých novodobých terminológiách. Hlavným súborom nášho výskumu budú metafory a obrazné pomenovania v Business English. V našom výskume sa zameriame na spomínané metafory, ktoré budeme hľadať a analyzovať ich frekvenciu v ekonomických textoch, novinách, časopisoch. Naším cieľom bude porovnanie nájdených metafor so slovenskými ekvivalentmi, to znamená, či nájdené metafory budú jednoznačné, priame, presné bez iných konotácií a skrytých metaforických významov. Budeme skúmať, ako sa spomínané metafory správajú ako termíny, čiže termíny verzus metafory. Jednotlivé metafory budeme analyzovať z hľadiska morfológického, syntaktického, lexikálneho. Určíme, či pôjde o jednoslovné, viac-slovné metafory, alebo vety. Hlavný prínos nášho výskumu vidíme predovšetkým v rozširovaní slovnej zásoby v odborných textoch, náučnom štýle v oblasti manažmentu nielen u študentov, ale aj u širokej verejnosti. Chceme predložiť študentom, ale aj pracovníkom Technickej univerzity možnosť si rozšíriť slovnú zásobu z oblasti manažmentu pri odborných textoch, a to predovšetkým pri tvorbe viacjazyčných slovníkov, ale aj pri písaní do rôznych karentovaných zahraničných časopisov, pri výučbe cudzieho jazyka, ale aj v rámci štúdia cudzieho jazyka, pri rôznych prekladoch. Chceme priblížiť a rozšíriť obzor z odbornej terminológie z tejto oblasti, ktorá pomôže predovšetkým študentom pri štúdiu cudzojazyčnej literatúry, pri písaní odborných článkov, prekladov a iných cudzojazyčných materiálov.

Prediktabilita tvorenia viacslovných pomenovaní

Roman Sorger

Katedra jazykov, Technická univerzita v Košiciach, Košice

V príspevku vychádzame z toho, že ako najvhodnejší predmet terminologického výskumu sa javia viacslovné adjektívno-substantívne pomenovania, v ktorých je určujúcim členom vzťahové desubstantívne a deverbatívne adjektívum. Ďalej sú to aj modely s genitívnou a inštrumentálovou /aj zloženou/ substantívno-substantívnu a substantívno-adjektívnu syntagmou.

Pre účely tohto príspevku sme vyčlenili skupinu jednoslovných termínov deverbatívnych názvov prostriedkov činnosti (odlučovač) i nederivačne utvorených (cyklón, filter, skruber). Tieto názvy sú najproduktívnejšie (192) zastúpené ako druhé komponenty pri tvorení viacslovných /združených/ pomenovaní, ktoré sú súčasťou dvojjazyčného materiálu (904 nemeckých a slovenských pomenovaní) z environmentálnej technickej oblasti mechanického odlučovania prachu.

Požiadavka systémovosti a vzťahov medzi termínmi – aj na základe odporúčanií v technických normách – predurčuje, akým spôsobom sa môže alebo má prejaviť štruktúrna motivácia novotvoreného termínu. V príspevku poukazujeme na zistené pravidelnosti v štruktúrnej motivácii nových termínov. V uvedenom korpuse vychádzame z toho, že existuje niekoľko slovotvorných typov, pri ktorých by sme mohli predpokladať štruktúrnú motiváciu pri tvorení viacslovných terminologických pomenovaní vo vybranej technickej oblasti.

1. Najprv však v skúmanom mikrosystéme vyčleňujeme hyperonymické, lexikálne a slovotvorné dominanty. V skúmanom materiáli určujeme hyperonymické, ale aj slovotvorné dominanty, ktoré sú súčasťou ďalších termínov zastúpených v onomaziologických kategóriách substancie a deja. Dominantné termíny utvárajú slovotvorné hniezda, v ktorých sú zastúpené termíny z kategórie substancie aj deja; avšak len na vyšších, t. j. hyperonymických úrovniach klasifikačného systému. Predpokladáme, že práve tieto termíny sú lexikálno-sémantickými, slovotvornými a paradigmatickými dominantami. Potvrďuje sa tak aj slovotvorná dominantnosť slovesnej lexémy z hyperonymickej úrovne, čo poukazuje nielen na potrebu slovotvornej slovnodruhovej produktivity dominantných lexém, ale aj na ich slovotvornú kombinovateľnosť. Zisťovanie motivanta v slovotvorných hniezdach ukazuje previazanosť onomaziologickej bázy ako komponentu viacslovného pomenovania s jednotlivými kategóriami (odlučovanie; odlučovač) a s inými lexémami v synonymných (odlučovať – separovať) i hypero-hyponymických vzťahoch (odlučovať – filtrovať – striasať – oklepávať – preplachovať, atď.).

Zoskupovaním slovesných lexém, ktoré sú motivantmi pri substantívnej a adjektívnej sufixálnej derivácii, môžeme utvoriť súbor, v ktorom pozorujeme koloakačné a hypero-hyponymické vzťahy v tejto lexikálnej paradigme. Zároveň získame v mikrosystéme prehľad aj o slovesnej derivácii a jej zastúpení v štruktúrnej motivácii

termínov (odstrániť: prach, častice; odlučovať: prach;/oddeliť: častice; separovať;/ uvoľniť: pevné látky;/ očistiť: filtračný koláč; čistiť: plyn).

2. Po vyčlenení uvedených dominánt vymedzujeme v skúmaných termínoch inherentné (tvar, materiál, poloha, nástroj) a adherentné vlastnosti termínov (spôsob de- ja, časť celku, zasahovaný objekt činnosti) a tak k nim priradujeme desubstantívne a deverbatívne komponenty s príslušnými slovotvornými typmi.

Najpravidelnejšie onomaziologické štruktúry – aj vzhľadom na komparatívny aspekt nemeckých a slovenských termínov – sú zastúpené v tých termínoch, v ktorých prvý adjektívny komponent označuje tvar, materiál, polohu a objekt. V príspevku sme sa zamerali na výskyt niektorých javov: konkurujúce dvojtvary, využívanie ekonomizácie pri tvorení termínov pomocou kondenzácie, na zisťovanie blízkosti lexikálnej motivácie pri výbere onomaziologického príznaku a na jeho explicitnejšie formy vyjadrenia.

Niektoré pomenovacie modely – na pozadí komparatívneho aspektu – poukazujú na konkurujúce dvojtvary v slovenčine, napr. pri význame objektu (Z_{VERB} [SUB] + -ač /odkaľovač/ // SUB_{NOM} [VERB + -ač] + SUB_{GEN} [SIMPLEX] /odlučovač kalu/), pri význame miesta (Z [VERB prefix] + -ač /predodlučovač/ // ADJ [VERB prefix] + -ný + SUB_{NOM} [VERB] + -ač /predradený odlučovač/). Pri význame prostriedku vystupujú termíny, kde je zjavná konkurencia medzi deverbatívami (fluidizov-aný) a desubstantívami (fluid-ný) alebo medzi kompozičným slovotvorným postupom (*elektro-filter*, *elektro-odlučovač*) a viacslovným pomenovaním (*elektrický filter*, *elektrický odlučovač*) v pomenovaniach so štruktúrou VP: ADJ + SUB // KOMP: SUB [PREFIXOID+SUB] ↔ ADJ+ -ký + SUB. Zároveň sa v slovenčine pri význame miesta vyskytujú adjektívno-substantívne viacslovné pomenovania (ADJ [SIMPLEX + -ny] + SUB_{NOM} [VERB+ -ač] Nachabscheider /sekundárny odlučovač/) so zhodným adjektívom (primárny, predradený, sekundárny odlučovač). Tieto adjektíva konkurujú deverbatívnym slovesám so slovotvorným významom „lokalizovanosť; temporálnosť: prvý alebo druhý v poradí vzhľadom na polohu alebo časovú následnosť“. Tie sa potom stávajú slovesnými motivantmi pre deverbatívne deriváty (predodlučovač, predhrievač) v prípade, že slovesné motivanty sú už aj lexikalizované.

Pri partitívnom význame je zisteným javom prenášanie logického vzťahu medzi komponentmi viacslovného pomenovania (SUB_{NOM} + VP PREPOZ INSTRUM [ADJ+SUB] /odlučovač s vodorovnými priehradkami/) a tak ustálenie vzťahu „časť – celok“ v slovenčine oproti vzťahu „nástroj – celok“ v nemčine, ale aj v rámci kondenzácie prenášanie významu na iné členy syntagmy (vodorovne tečúci prúd → vodorovné priehradky; zvisle tečúci prúd → zvislé priehradky).

Zároveň je pri význame prostriedku a spôsobe najčastejšie doložený výskyt kondenzácie: východiskové združené pomenovanie (membránová vrstva, keramická vrstva) sa redukuje na označenie materiálu (Keramik /keramika/) alebo na časť celku (Membrane /membrána). Pri sémantickej skupine fyzikálnych veličín vyčleňujeme v slovenčine pri spôsobovom význame jeho prostriedkovú modifikáciu „pomocou gravitačnej, zotrvačnej, odstredivej sily“ ako dôsledok kondenzačných javov (odstredivá sila → odstredivý odlučovač). Takmer vo všetkých nemeckých termínoch SUB₁ [SUB+SUB] + SUB₂ je v onomaziologickej štruktúre vyjadrené terminologické pomeno-

vane explicitne na rozdiel od slovenských termínov (gravitačný, zotrvačný, odstredivý) so štruktúrou ADJ [_{VERB}] _{+ný, -ivý, -ký} + SUB. Jav explicitného vyjadrenia zloženého onomaziologického príznaku badať v slovenčine v prípadoch (cyklón s tangenciálnym vstupom), keď sa explicitne vyjadruje vzťah celku (cyklón) a časti (tangenciálny vstup). Naopak v nemčine sa v týchto prípadoch vyskytuje kondenzácia a zúženie zloženého príznaku na typickú vlastnosť (Tangentialabscheider /tangenciálny skruber/).

Jazykové vedomie a kultúra vyjadrovania v internetových denníkoch

Petra Strnáďová

Katedra odbornej jazykovej komunikácie, Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela,
Banská Bystrica

V našom príspevku analyzujeme jazykové vedomie a kultúru vyjadrovania novinárskych aj čitateľských produktov na internetových portáloch denníkov *Sme* a *Nový čas* (Topky). Textové vzorky spravodajstva sú porovnateľné témou aj rozsahom, titulky aj príslušné diskusné fóra majú vlastné charakteristiky odvíjajúce sa od typu periodika (tzv. broadsheet, teda „mienkotvorné“ médium na veľkom formáte verzus tabloid, teda médium bulvárneho typu na malom formáte). V rozbere sa venujeme ich jednotlivým zložkám a vrstvám, pričom sa zameriavame na kritérium funkčnosti a akceptovateľnosti v danom kontexte.

Europoslanci kritizujú maďarský koberec (*Sme*)

verzus

Fraška okolo koberca: Maďarsko dráždi EÚ (Topky)

Z výsledkov našej štúdie vyplýva, že z pragmatického hľadiska boli jazykové prostriedky použité v skúmaných vzorkách prevažne funkčné a v súlade s typom periodika: výrazná prevaha expresívnych výrazov v bulvári oproti výraznejšej neutralnosti jazykových prostriedkov v mienkotvorného média. Pokiaľ ide o kultúru vyjadrovania, táto tiež kolísala, presnejšie klesala v poradí od novinárskych produktov portálov *Sme* a *Nový čas* (Topky), cez diskusné fórum *Sme*, až po veľký skok smerom dolu, ktorý znamenalo čítanie pripojených diskusií na *Topky.sk*.

Pre mňa doc.JUDr. Fico csc predstavuje kriminálne iredentistické nacionálne prospechárske primitívne lpekulatívne nebezpečenstvo opanovania politickej moci riadiacej ekonomiku dumpingových šprintom do negatívna. (*Sme*)

verzus

sudruh verutak,dakujem ti za odpoved..odpovedal si,ako len najlepsie vies,teda nijako..lebo si jedna obrovská nula (Topky)

resp. až

Taká špina ako si Ty sa musí dlho hľadať.

retard na jednotku , ty smradlave nacistické hofno :-)))) (Topky)

S ohľadom na hĺbkovú a povrchovú štruktúru textov vykazujú novinárske produkty všetky atribúty ich príslušných textových modelov (teda primeraný slohový postup a útvar v kombinácii s funkčným jazykovým štýlom), zatiaľ čo v diskusných príspevkoch sa nachádza mnoho „šumov“ sťažujúcich správnu identifikáciu tak obsahovej, ako aj formálnej stránky.

Individuálna charakteristika živých osobných mien v Rabči

Marcela Szczerbová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela,
Banská Bystrica

Každý z nás je od svojho narodenia ovenčený menom a priezviskom tvoriacim úradnú pomenovacia sústavu. Avšak, v tomto príspevku venujeme pozornosť neúradnej antroponymickej sústave, ktorá tvorí otvorený, neustále sa rozvíjajúci a dynamický súbor rôznych pomenovaní. Keďže dvojmenná pomenovacia sústava s pomerne uzavretým počtom rodných mien a priezvisk sa stala nepostačujúcou z dôvodu rozširujúcich pomenovacích potrieb, vznik neúradnej antroponymickej sústavy túto vzniknutú situáciu vyriešil. Úradné osobné mená prestali splňať identifikačnú funkciu v rámci dedinského kolektívu.

Sústavu živých osobných mien chápeme ako systém antroponymických modelov, v ktorých sa prejavujú špecifické onomastické črty.

V príspevku podrobnejšie, či detailnejšie analyzujeme funkčný člen individuálnu charakteristiku, ktorý sa vyznačuje antroponymickými sémantickými príznakmi [+jednotlivec bez vzťahu k iným (príbuzným/nepříbuzným) osobám] a [-dedičnosť]. V individuálnej charakteristike sa uplatňujú aj rôzne hodnotiace postoje pomenovateľov, či už ide o expresívnosť ± konotatívnosť, alebo tiež o spoločenskú príznakovosť ± spoločenské zaradenie a hodnotenie. Individuálna charakteristika patrí medzi funkčné členy obsahujúce v porovnaní s inými funkčnými členmi (napr. krstné meno, apelatívny člen) rozmanitejšie spôsoby tvorenia, početnú variabilnosť prípon a môže využívať všetky slovné druhy.

Individuálna charakteristika čerpá lexiku zo všetkých vrstiev slovnej zásoby, je vytvorená zo slov neutrálnych hovorových, expresívnych, zastaraných, historizmov, nárečových, prevzatých i cudzích. Systém prvkov individuálnej charakteristiky je otvorený na rozdiel od systému prvkov funkčných členov (krstné meno), ktorý je relatívne uzavretý.

Římská kronika aneb *Martimiani* ve staročeském překladu

Beneše z Hořovic¹

Štěpán Šimek

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

V první části článek uvádí základní přehled fakt a pramenů ke studiu staročeského překladu tzv. *Římské kroniky*, jinak též kroniky *Martimiani*.

Římskou kronikou, kronikou *Martimiani*, ale též *Martiniani* nebo *Martimianou* se nazývá více středověkých památek kronikářského rázu. Za prvé a zvláště je to středověká kronika *Cronica summorum pontificum imperatorumque ac septem etatibus mundi* Martina Polona (†1279).

Druhou, rozsáhlou skupinu památek nesoucích toto označení tvoří díla představující rozšířené či adaptované dílo Polonovo. Označují se tak jak kroniky jazykově latinské, tak jejich překlady a adaptace v národních jazycích.

Za stěžejní pro staročeskou kroniku *Martimiani* je nutno považovat kroniku štrabsburského kanovníka Jakoba Twingera von Königshofen (na rozdíl od staročeského překladu německá kronika sama sebe názvem *Martimiani* neoznačuje, činí tak však sekundární literatura); německá historiografie zná pod jménem *Martimiani* také „konkurenční“ kroniku švábského minority Martina *Flores temporum*.

Twingerův německý text se stal pretextem staročeského překladu (přinejmenším u dvou ze tří kapitol), tradičně datovaného do první třetiny 15. století a připisovaného rytíři Benešovi z Hořovic. Staročeská verze kroniky se zjevně těšila nemalé oblibě – můžeme to odvodit z množství zachovaných rukopisů, ale především z faktu, že se roku 1488 stala jedním z prvních českých tisků. Nepochybná popularita kroniky v době pozdního středověku byla vystřídaná postupnou ztrátou zájmu o ni v době mladší; důvodem bylo patrně zachycení událostí, jež se staly mimo území českých zemí a neměly na ně bezprostřední vliv. Částečně živá však byla jako památka literární – ke zpracování trojské války podle Beneše z Hořovic se explicitně hlásí pražský tisk z roku 1666.

Po obsahové stránce je staročeská kronika *Martimiani* tradiční „kronikou světa“, popisující děje od stvoření světa přes nejstarší židovské dějiny, trojskou válku a život Alexandra Makedonského až k založení Říma. Následně uvádí životopisy římských císařů po Karla IV. a papežů po Jana XXI. Ve své době plnila staročeská verze kroniky patrně funkci zábavné četby; můžeme to odvozovat z literárně živého zpracování trojské války i „Alexandreidy“ a z uvedení anekdot, pověstí a legend, ale i textů apokryfní povahy v tzv. apendixech (zachovalých však pouze v prvotisku).

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektů GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování*, GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)* a za podpory *Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny* č. LC 546.

Do dnešních dnů se dochovaly celkem čtyři „neúplné“ rukopisy a dvacet exemplářů prvotisku. Tři rukopisy jsou uloženy v Knihovně Národního muzea v Praze, jedná se o: MartKronA, přibližně z roku 1445, signatura II C 10, fol. 1r–27v, 85r–156v; MartKronB, 15. stol., signatura IV E 29, fol. 1r–65v; MartKronC, signatura I E 30, 15. stol., 112 fol. Další rukopis je uchován v pražské Strahovské knihovně pod signaturou DF IV 43/b. Přehled a uložení prvotisků (MartKronT, 102 fol.) z roku 1488 uvádí např. internetová verze databáze českých prvotisků *Incunabula lingua bohemica impressa*.

S poklesem zájmu o kroniku *Martimiani* jako literární text či historický pramen v nové době koresponduje stav bohemistického bádání. Informace o této památce se např. v literárněhistorických pracích omezují na všeobecné kodikologické, resp. bibliografické informace; některé syntetické nebo slovníkové publikace ji nezmiňují vůbec.

Od jazykovědné bohemistiky se kronice *Martimiani* dostalo pozornosti alespoň lexikografické: rukopis B se stal pramenem pro *Slovník staročeský* Jana Gebauera, rukopisy A, B i prvotisk byly excerpovány pro *Staročeský slovník*.

Jedinečnou studii dotýkající se tématu staročeské kroniky *Martimiani* vydal v roce 2001 germanista Václav Bok.

V následující části článek představuje některé problémy, otázky i hypotézy, k jejichž vyřešení by měla přispět komplexní jazykověhistorická analýza dochovalých pramenů. Soustředí se především na otázky související s přesnější datací kroniky, resp. jejích jednotlivých částí a jejich autorstvím.

Analýza grafického úzu jednotlivých písařů, verifikovaná analýzou hláskosloví a morfo-syntaktické stránky textu, přispívá k vyřešení problému určení sporné datace jednotlivých rukopisů; např. u rukopisu B ukazuje, že uznání roku 1400 (vepsaného v kolofonu) jako časového údaje značícího vznik rukopisu B není příliš pravděpodobné.

Komparace (a přesnější datace) jednotlivých zachovalých pramenů by měla potvrdit či vyvrátit názor některých badatelů o době vzniku tzv. císařské části (před, či po roce 1400) a zda papežská část nebyla přeložena a vřazena až do prvotisku, tj. okolo roku 1488. Komparací s cizojazyčnou soudobou literaturou by mělo být možné potvrdit, zda pretextem papežské části byla přímo latinská kronika Polonova, případně která její redakce.

V závěru se otevírá otázka identity staročeského překladatele kroniky, resp. překladatele jejích jednotlivých částí. Jedná se především o autentičnost/fiktivnost Beneše z Hořovic v případě prvních kapitol kroniky a o relevantnost hledání překladatele papežské části v okruhu univerzitních mistrů okolo Václava Korandy ml.

Empirické poznatky o xenoslovakistike

Dana Široká

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Komenského,
Bratislava

Jeden zo súčasných výskumných trendov v slovenskej jazykovede je orientovaný etnolingvisticky. Orientuje sa na skúmanie podôb komunikácie v každodennom živote a kultúre a venuje pozornosť prítomnosti xenosov (cudzích, nedomácich prvkov). V súčasnej dobe sa v slovenskom jazykovednom prostredí formuje disciplína xenoslovakistika, ktorej fundamentálnymi otázkami sú:

Aký xenodiskurz sa uplatňuje v slovenskom jazyku?

Ako sa prejavuje mentálne (ako aj praktické) zaobchádzanie s cudzost'ou v spoločenskej praxi v slovenskom prostredí?

Xenoslovakistika vychádza z poznatkov o cudzosti v jazyku, kultúre, ako aj z ideových základov xenológie ako všeobecnej náuky o cudzosti.

V príspevku sa autorka pokúsi o vymedzenie kľúčovej terminológie rozvíjajúcej sa slovenskej xenolingvistiky a náznakovo sa pokúsi o podanie xenoobrazu a xenoprofilu Slovákov na jazykovo-kultúrnej báze.

Kľúčové slová: xenos, xenológia, xenolingvistika, xenoslovakistika, xenodiskurz, etnolingvistika, jazykový obraz sveta

Pragmatický a nepragmatický prístup v lingvistike

Dagmar Škvareninová

Katedra odbornej jazykovej komunikácie, Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela,
Banská Bystrica

Príspevok, ktorý sa uberá v troch hlavných líniách, je faktografickým exkurzom do oblasti pragmalingvistiky. Prvá línia predstavuje podstatu pragmatického obratu v lingvistike z diachrónneho uhla pohľadu. Na túto časť nadväzuje druhá línia práce, ktorá detailnejšie objasňuje vývin a zmeny v slovenskej jazykovede v sedemdesiatych rokoch 20. storočia. V tejto časti sa akcentuje tendencia jazykovedcov skúmať spisovný jazyk ako entitu predovšetkým z pozície jeho nositeľov pri používaní. Tretia línia práce venuje pozornosť oblasti frazeológie, a zároveň načrtáva jej podstatné vývinové zmeny. Aj v tejto oblasti sa poukazuje na pragmatický prístup slovenských jazykovedcov, čoho výsledkom sú najnovšie práce frazeológov skúmajúce možnosti využitia frazeologických jednotiek a ich variácií v rôznych kontextoch.

Odborný jazyk matematiky 15. – 17. storočia

Dagmara Špotáková

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava

Ako aj v iných prírodovedných disciplínach (fyzika, chémia, medicína, botanika atď.), tak aj v matematike vzniká v tomto období (15./16. storočie) potreba o vytvorenie nemeckého odborného jazyka, ktorý by názorne popisoval jednotlivé javy. Spolu s pokrokom vedy a ľudského poznania narastá záujem o matematiku nielen na univerzitách, ale aj v kruhu remeselníkov a učňov. Z tohto dôvodu ustupuje latinský jazyk do úzadia a autori začínajú pri písaní učebníc používať materinský (nemecký) jazyk. Príspevok sa zaoberá problematikou nemeckého odborného jazyka matematiky, špeciálne elementárnou geometriou. Venuje sa dejinám geometrických diel, ktoré siahajú až do neskorého stredoveku a analýze formálnej stránky dvoch didaktických diel 16. storočia od autorov Wolfgang Schmid a Augustin Hirschvogel.

Vysokotatranské oronymá – motivácia ich vzniku v minulosti a súčasnosti

Ivan Štancel

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity,
Trnava

V príspevku ponúkame pohľad na zatiaľ málo vyhodnotenú významovú stránku toponým, resp. oroným Vysokých a Belianskych Tatier. Sústredíme sa na najvýznamnejšie vecné faktory a motivačné činitele z minulosti i súčasnosti.

Novší aj starší materiál sme excerpovali zo súčasných a historických máp, knižných a elektronických sprievodcov. Vyberali sme zo vzorky asi 350 oroným. Prehľad iste nie je vyčerpávajúci, účelom bolo výstižne načrtnúť situáciu.

Stručne sumarizujeme dôležité faktory podieľajúce sa na procesoch pomenúvania všeobecne, a to s dôrazom na atribút *spoločenský*. Oronymá pomenúvajú pomerne stále onymické objekty, no do komunikácie sú aj ony začlenené iba prostredníctvom človeka. Aj ony sú zdrojom informácií o sociálnych, kultúrnych a hospodárskych premenách regiónu.

Mimojazykovú stránku tu zastupujú motivačné a obsahovo-sémantické príznaky. Pri výpočte motivačných činiteľov hovoríme o prírodných, historických a kultúrnych podmienkach. No je tu aj perspektíva a postoj pomenúvajúceho, podmienky a okolnosti, za ktorých pomenovací akt prebieha, psychologické, štýlotvorné a estetické faktory. Vo finálnej fáze pomenúvania je rozhodujúci proces akceptácie názvu, jeho zakotvenie v spoločenskom úze a samostatné fungovanie toponyma v jazykovej komunikácii.

Z analýzy vecnej stránky onymickej motivácie tatranských oroným vyplynuli obsahovo-sémantické kategórie vymedziteľné zámenami ČO, AKÝ, ČÍ, KDE. V kategórii ČO evidujeme oronymá objektov s príznamkom opisu, napr. priame *Kriváň*, *Prielom*; prenesené *Kvetnica*, *Satan*. Kategória AKÝ/-á/-é zahŕňa oronymá s funkciou opisu, charakteristiky i lokalizácie, napr. *Vysoká*, *Ladový štít*, *Dolný Kotel*. Kategória ČÍ obsahuje oronymá s príznamkom vlastníctva, príslušnosti a pamätnosti napr. *Slavkovská dolina*, *Spišský štít*, *Daxnerovo sedlo*. Do kategórie KDE radíme oronymá s dôležitým príznamkom lokalizácie, napr. *Horný Kotel*, *Dolinka pod Váhou*, *Ihla v Dračom* a i.

Pri bližšom pohľade na obsahovú špecifiku vysokotatranských oroným môžeme rozoznať viacero skupín. Jedným z najvýznamnejších motivačných činiteľov sú prírodné podmienky (charakter doliny, štítu, rozmer, geomorfológia, dojem, klíma): s priamym významom *Gulatý kopec*, *Kriváň*, *Ladový štít*, *Malá Studená dolina*; s preneseným významom: *Bradavica*, *Ganek*, *Mních*, *Večný dážď*.

V prírodnom profile je motivačne produktívna aj farba – skaly, vody, rastlinného porastu – väčšinou s metaforickým významom: *Belasá veža*, *Bielovodská dolina*, *Čierny štít*, *Sivý hrebeň*; a tiež fauna na základe výskytu druhu či podobnosti s ním:

Kôň, Baranie rohy, Havran, Jastrabia veža, Medvedia lúka, Svišťový štít; a flóra: Javorová dolina, Jedliny, Kvetnica, Litvorový štít, Osikový vrch.

Z kategórie povesti, mytológia a rozprávky tu sú názvy: *Kačacia dolina, Žabie plesá* (podľa mýtických zlatonosných kačiek a žiab), *Čertov chrbát, Dračí štít.*

Ludskú činnosť v tejto oblasti oronymá mapujú v spojení s postupom osídľovania, hospodárstva a všetkých druhov exploatacie, napr. lovu, bylinárstva, hľadania drahých kovov, pastierstva a baníctva aj priemyslu. O šoltýskej kolonizácii a vlastníctve hovoria názvy *Batizovská dolina* ← ojkonymum (oj.) *Batizovce* ← osobné meno (OM) *Batiz*; *Kežmarský štít* ← oj. *Kežmarok*; *Nefcerka* ← OM *Nefcer*; *Spišský štít* ← územný názov *Spiš*. Na zlatokopečkú a banskú činnosť odkazujú *Hincova kotlina, Medená kotlina, Štolska dolina, Zlaté vrátka* a i. Na chov dobytky a pastierstvo *Kobyliá dolina, Košiar*. Na lov a pytliactvo *Strelecké polia*.

Politické a ideologické zásahy sa týkajú hlavne najvyššieho vrcholu *Gerlachovského štítu*. Bolo viacero pokusov názov účelovo zmeniť: *Štít Františka Jozefa* (za čias Rakúsko-Uhorska), *Stalinov štít* (po r. 1949).

Osobné mená osobností spoločenského života, politiky, kultúry, vedy, horského vodcovstva motivovali názvy: *Daxnerovo sedlo* (politik), *Wahlenbergove plesá* (botanik), *Hviezdoslavov vodopád* (spisovateľ), *Rumanov štít* (horský vodca), *Birkenmaierov pilier* (horolezec).

Zvláštnou, veľmi bohatou skupinou sú názvy horolezeckých a skalolezeckých ciest. Odrážajú veľmi rôznorodé motivačné činitele, mnohé z nich predstavujú prejav akejsi liberalizácie trendov v pomenovaní. Ide však o objekty pre verejnosť menej významné. Sú dôležité, no výlučne v rámci horolezeckej mikrosociety. Prostredníctvom tohto kontrastu sa snažíme zhodnotiť možné posuny vo vnímaní objektívnej reality pri pomenovaní a mieru (relatívnu) ich závažnosti.

Motivantmi tu sú antroponymá (*Grószova cesta*), znaky cesty (*Chrbtom*), tvar skaly a poloha (*Lavý pilier*), toponymá (*Poľská cesta*), počasie (*Zima na krku*), no aj netradičné činitele, ako konkrétne udalosti (*Šesť omrznutých prstov*), umenie a kultúra (*Star Gate, Neznateľná krehkosť bytia*), objavujú sa aj fiktívne slová, okazionalizmy a slovné hračky (*Moribundus, La Šarapata*), cudzie výrazy (*Jetstream, Sin Compromiso*), expresívnosť, frazeologizmy a nespisovná lexika (*Belzebub, Presratá línia, Zakázané ovocie*).

Vytvorili sme teda stručný náhľad na rôznorodosť pomenúvacích potrieb jedného regiónu Slovenska. Naznačili sme, čo bolo v priebehu jeho vývinu určujúce a ako sa tento priestor postupne zaplňal názvami. Vznikol tak sumár najdôležitejších motivačných faktorov podieľajúcich sa na tvarovaní vysokotatranskej toponymie.

Výzkum hláskosloví v českých praktických příručkách období baroka

Marta Štefková

Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky,
v. v. i., Brno

Období baroka bylo v české jazykovědě po dlouhou dobu pokládáno za úpadkové. Důvodem bylo negativní hodnocení barokní literární produkce u J. Dobrovského a jeho následovníka J. Jungmanna. Ti vyzdvihli českou literární tvorbu a spolu s ní i vyspělost spisovné češtiny v období humanismu, zatímco vývoj v následujícím období hodnotili negativně. Zde je nutné upozornit, že se tento kritický soud týkal spíše úpadku literární produkce, jenž byl zapříčiněn úbytkem českého čtenářstva, nežli úpadku jazykové úrovně. Přestože v první polovině 20. století vzniklo několik literárněvědných studií a vyšlo i několik edic barokních literárních děl, byl tento pokus o rehabilitaci barokního období násilně ukončen kvůli nastalé politické situaci v českých zemích. Většina českých jazykovědců z toho důvodu vzala za své nelichotivé hodnocení baroka (potažmo i barokní češtiny), dokonce ještě v roce 1985 byla schválena publikace F. Cuřína *Vývoj spisovné češtiny* jako vysokoškolská učebnice, podle níž český jazyk upadal až do 18. století stále víc. Mylný pohled na barokní češtinu se pokusil vyvrátit B. Havránek ve svém *Vývoji spisovného jazyka českého* (1936), později rovněž D. Šlosar, R. Večerka či A. Stich.

V současné době vzniká řada dílčích prací zaměřených na jazyk barokních náboženských textů (biblické texty, kázání, modlitby, písně) a historiografických textů. Dosud však chybí popis jazyka textů prakticky odborných, jako jsou hospodářské příručky, kalendáře, knihy o počtech, kuchařky aj. (s výjimkou lékařských textů, jejichž jazykem se zabývá A. M. Černá). Právě tyto texty byly nejvíce rozšířeny mezi venkovským lidem (tomu byla spolu s nižšími vrstvami měšťanstva určena většina český psané literární produkce období baroka). Odborně naučné texty tak formovaly povědomí českých čtenářů o podobě spisovné češtiny a podílely se rovněž na vzniku novočeského spisovného jazyka. Ten sice zamítl některé jevy, ve spisovném jazyce období baroka všeobecně přijímané (např. náslovné *ou-*), a to ve snaze přiblížit se jazyku *Bible kralické* a jiných textů tzv. zlatého období, nicméně zachoval vývojovou kontinuitu jinak nepřerušenu. Pro výzkum barokní a raně novověké češtiny je tak nezbytné, aby se pozornost diachronních bohemistů zaměřila na tato dosud opomíjená díla, čímž by se získal celistvý obraz vývoje českého jazyka.

Autorka tohoto příspěvku chce přispět k popisu českého hláskosloví v barokní odborně naučné literatuře, zde konkrétně na materiálu *Knih hospodářských*. Tato první hospodářská encyklopedie v českých zemích byla vydána roku 1706. Jde o český překlad latinského originálu *Operis oeconomici – De oeconomica suburbana* (1679, 1683) od jezuitského kněze Kryštofa Fischera. Translace se ujal zkušený překladatel Jan Barner, který – jak známo – se podílel i na překladu *Bible svatováclavské*. Analýza textu je zaměřena na pronikání čtyř hláskových změn do tištěné literární produkce, a to: diftongizace *ú* > *ou-*, protetické *v-*, diftongizace *ý* > *ej*, úžení *é* > *i*. Na základě

excerpovaného materiálu byl sledován rozsah těchto změn a jejich fixace na konkrétní lexémy či koncovky.

Bylo zjištěno, že 1) náslovné *ou-* zcela převládá nad podobami nediftongizovanými; ty jsou omezeny na lexémy, v nichž se grafém *v* (užívající se pro zápis hlásek *u*, *ú*) objevuje i v jiných barokních textech, proto u daných lexémů můžeme předpokládat původní krátkost či krácení; 2) protetické *v-* je ojedinělé; sledovaný jev je typický pouze pro některé lexémy, např. *vokoun*, *vokúrka*, *voman*, *vorat*, *vosíka*; 3) diftong *ej* se uplatňuje pouze v slovních základech, a to nedůsledně zhruba u poloviny dokladů; změna je opět vázána na vybrané lexémy, jako *blejskat*, *hlemežď*, *mlejn*, *motejl*, *pejcha* aj.; 4) úžení postihuje vokál *é* častěji uvnitř slova (např. *dýlka*, *kolíbka*, *lítat*, *polívka*, *ryví*; doloženo u poloviny lexémů), méně změna postihla koncovky tvrdé složené adjektivní deklinace (nejvíce v nominativu plurálu feminin a v nominativu a akuzativu plurálu maskulin, např. *věci oddělený býti mají*, *pysky tvrdý*, *sepsaný spisy*; vokál *í* nahrazuje původní *é* též v lokálu singuláru maskulin a neuter, jde však o morfologické vyrovnávání tvarů instrumentálu a lokálu, nikoliv o výsledky úžení).

Předložená analýza představuje malou ukázkou autorčina výzkumu, jenž si klade za cíl podrobně popsat průběh výše jmenovaných hláskových změn v tiskařském úzu barokního období, a to v návaznosti na práci J. Poráka *Humanistická čeština*. Stav v prakticky odborných textech bude porovnán jednak se zásadami uvedenými v dobových jazykově reflexivních textech, jednak se stavem v textech stejného žánru v předcházejícím a následujícím období. Nutná je i konfrontace s jazykem děl jiných žánrů; žánrová diferenciacie založená na porovnání hláskových jevů pak může být základem pro diachronní stylistiku, která nebyla dosud soustavněji pěstována. Detailní popis zkoumaných jevů poslouží též k určení mimojazykových faktorů ovlivňujících psaný jazyk (vliv původního jazyka v případě překladových památek, jazykový úzus určitého žánru, vzdělání autora a jeho původ (nutné zejména při porovnávání textů české provenience s texty moravskými a slezskými, v nichž se mohou odrážet nářeční vlivy), zásahy tiskářských dílen do jazyka textů aj.).

Článek vznikl v rámci řešení grantového úkolu GAČR č. P406/11/1786 Slovník nářečí českého jazyka.

Valtická, Radouňova, Na Blanici

(k problematice detoponymických urbanonym)

Pavel Štěpán

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

V příspěvku se zaměříme na názvy pražských ulic vycházející ze zeměpisných jmen, nejprve na jejich motivaci (motivace bude vymezena na základě funkčního hlediska), dále pak na jejich formální stránku, a to především jejich slovtvornou strukturu.

1. Motivace

Detoponymická urbanonyma plní několik základních funkcí:

1.1 Orientační funkce – vyjádření polohy nebo směru

Polohu nebo směr ulice vyjadřují jednak předložková urbanonyma (*V Klukovicích, Nad Trojou, Do Lipan, Ke Smíchovu*), jednak názvy vytvořené sufixem *-ský* (*Zbraslavská, Brněnská, Opatovská*).

1.2 Honorifikační funkce

Za honorifikační jména jsou obvykle považovány názvy, jejichž dominantní funkcí je připomínka nebo oslava určité osoby, události nebo místa. Honorifikační urbanonyma vytvořená od toponym můžeme rozdělit na dvě skupiny:

a) Urbanonyma připomínající určitou událost, která se v daném místě odehrála: např. *Zborovská* (podle bitvy u Zborova v roce 1917), *Lidická* (na památku zničení Lidic v roce 1942). U názvů tohoto typu je honorifikační funkce velmi výrazná.

b) Urbanonyma připomínající určitý významný zeměpisný objekt, např. *Košická, Slovenská, Krkonošská, Kavkazská* apod. U těchto pojmenování bývá honorifikační funkce méně výrazná, do pozadí ji často poněkud odsouvá funkce systémiotvorná.

1.3 Systémiotvorná funkce

Užití detoponymických urbanonym je výhodné zvláště tam, kde je zapotřebí pojmenovat na základě určitého systému větší množství ulic. Základem systému se obvykle stává soubor toponym z určitého území. Například v Praze-Bohnicích jsou ulice pojmenovány podle polských měst a regionů, např. *Lodžská, Toruňská, Poznaňská, Vratislavská, Štětínská, Bydhošťská, Opolská, Mazurská, Mazovská, Pomořanská*.

V řadě případů můžeme sledovat určitou souvislost mezi polohou čtvrti v rámci Prahy a směrem, kterým leží region, jehož obce se staly základem vzniklého systému. Například v Klánovicích, ležících na samém východě Prahy, byly ulice pojmenovány podle obcí ve východních Čechách, konkrétně na Královéhradecku (např. *Smiřická, Bělečská, Všešarská, Smidarská*). Tato logika však neplatí vždy. Kupříkladu v Sobině, který je nejzápadnější pražskou čtvrtí, jsou ulice pojmenovány podle názvů obcí ležících na jihovýchodní Moravě (*Valtická, Bzenecká, Jasenická, Brňovská*).

1.4 Další specifické případy – naznačení majetkového vztahu

V některých případech urbanonymum utvořené od toponymického základu určitým způsobem naznačuje majetkový vztah osoby nebo instituce k objektu nacházejícímu se v dané ulici nebo v její blízkosti. Jde jednak o názvy zachycující majetkové poměry ve vzdálené minulosti (obvykle ve středověku), jednak o názvy zcela nové, odrážející vlastnictví v současné době. Do první z těchto dvou skupin urbanonym patří kupříkladu názvy ulic *Mělnická* a *Plaská* na rozhraní Malé Strany a Smíchova, nazvané podle zdejších dvorů, které patřily mělnickému proboštovi a cisterciáckému klášteru v Plasech.

Druhou skupinu zcela nových názvů reprezentují urbanonyma *Skandinávská* a *Sárská* v Praze-Zličíně. V první z těchto dvou ulic se nachází švédský, tedy „skandinávský“ obchodní dům IKEA, ve druhé pak hypermarket Globus; tento maloobchodní řetězec založil podnikatel ze sárského města St. Wendel.

2. Formální stránka

Upozorníme zde jen na několik pozoruhodných typů pražských detoponymických urbanonym.

2.1 Typ *Nejdkova*

Urbanonyma *Nejdkova* a *Radouňova* v Řeporyjích jsou zdánlivě utvořena od osobních jmen, vycházejí však ze jmen místních. Tento způsob tvoření je zcela neobvyklý, nemá obdobu ani v pomístních jménech. Jedná se o analogické tvoření podle posesivních adjektiv.

2.2 Tvoření nulovým sufixem

V pražské urbanonymii se setkáváme s řadou případů, kdy toponym bylo na ulici přeneseno bez jakékoli slovtvorné obměny. Nelze zde přitom hovořit o přenašeni jména blízkého objektu, neboť oikonymický objekt je od objektu urbanonymického vždy velmi vzdálen a mezi těmito dvěma objekty neexistuje žádná souvislost. Pojmenovací motiv urbanonym tohoto typu je shodný jako u názvů ulic utvořených sufixem *-ská*.

2.2.1 Typ *Lipí, Mezihoří*

V Horních Počernicích se kupříkladu nachází osm urbanonym utvořených nulovým sufixem z oikonym zakončených na *-í*: *Lipí, Mezihoří, Mezílesí, Meziluží, Podůlší, Trní, Zábrodí, Zámezí*. Bez znalosti místní terénní situace a urbanonymického kontextu v dané lokalitě bychom tato urbanonyma nepochybně interpretovali jako vzniklá iradiací (tj. přenesením) z pomístních jmen nebo přímo odrážející polohu konkrétní ulice, byla však utvořena od stejně znějících názvů severovýchodočeských obcí.

2.2.2 Typ *Nad Volyňkou*

Volně lze k urbanonymům tvořeným od toponym nulovým sufixem přiřadit předložkové názvy ulic typu *Na Nežárce, Nad Volyňkou*. I když se to jeví jako překvapivé, předložka zde neplní lokalizační funkci; tato urbanonyma mají tentýž pojmenovací motiv jako všechny dosud analyzované uliční názvy. V Uhřetěvsi, kde je zaveden mi-

mo jiné systém uličních názvů vycházejících z hydronym, se vyskytují tři urbanonyma, která vznikla spojením předložky se jménem jihočeské řeky: *Na Blanici*, *Na Nežárce*, *Nad Volyňkou*.

Když Slováci mluví česky (analýza výslovnosti)

Veronika Štěpánová

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

V příspěvku analyzujeme mluvený projev nerodilých mluvčích češtiny, studentů Vyšší odborné školy herecké v Praze. Podmínkou přijetí na VOŠ hereckou totiž není znalost češtiny ani např. maturita z ní. Všechna výuka probíhá v češtině, takže se nepředpokládá, že by se přihlásil někdo, kdo česky vůbec nerozumí, avšak studuje zde nezanedbatelný počet lidí, kteří při příchodu na školu češtinu aktivně neovládají. Většinou se pochopitelně jedná o studenty ze Slovenska, kterým komunikace v češtině po krátkém čase nedělá větší problémy a kteří např. v lexikální, morfologické a syntaktické rovině záhy skoro vůbec nechybují. Jejich slovenský původ lze však odhalit v rovině fonetické; při poslechu jejich mluveného projevu rodilý Čech obvykle konstatuje, že mají tzv. „slovenský přízvuk“. Tuto skutečnost u většiny z nich snadno odhalí i naprostý laik, avšak pravděpodobně již nebude schopen přesně popsat, v čem konkrétně onen „slovenský přízvuk“ spočívá, tedy které jevy slyší odlišně, než jak je na ně zvyklý u rodilých Čechů. Právě těchto drobných odlišností češtiny a slovenštiny se týká tento příspěvek.

Většina studií, které se zabývají rozdíly mezi češtinou a slovenštinou, fonetickou rovinu opomíjí, případně se soustředí pouze např. na fonologické odlišnosti nebo na rozdíly v asimilačních procesech. Lze se setkat i s tvrzeními, že z hlediska artikulace se čeština od slovenštiny nijak výrazně neodlišuje. Když pomineme fakt, že kupř. inventář českých a slovenských hlásek není zcela shodný (tj. že v češtině se vyskytují hlásky, které nemá slovenština, a naopak), tak názor o nepatrných fonetických odlišnostech mezi češtinou a slovenštinou nelze považovat za zcela přesný. Často se např. při artikulaci hlásek jedná opravdu o rozdíly, které lze popsat jako tzv. jemné fonetické detaily, avšak pokud jsou tyto detaily pro posluchače významné natolik, že pouze podle nich identifikuje řeč nerodilého mluvčího, nelze pak tuto oblast považovat za lingvisticky nedůležitou.

V tomto referátu se tedy soustředíme především na hláskovou (segmentální) rovinu jazyka, rovinu suprasegmentální pouze krátce zmíníme. Nebudeme však uvádět obecné rozdíly např. mezi českým a slovenským inventářem hlásek, zaměříme se pouze na jevy, které se vyskytly v analyzovaných českých projevech slovenských mluvčích. Zkoumat tak budeme především hlásky, které se vyskytují jak v češtině, tak i ve slovenštině (při zápisu fonetickou transkripcí IPA by jim tedy náležel stejný symbol), avšak vyskytuje se u nich zřetelný slyšitelný artikulační rozdíl.

V oblasti samohlásek se zastavíme u přední vysoké samohlásky. U slovenských mluvčích se vyskytuje na české poměry velmi „úzké“ *i*. Rozdíl v artikulaci je především v tom, že ve slovenštině se jazyk vyklene více vzhůru, čímž se těsněji přiblíží k hornímu patru a vznikne tak užší rezonanční prostor, kudy prochází výdechový proud vzduchu. V češtině není jazyk takto silně vyklenut a přiblížen, prostor mezi ním a patrem je tedy širší.

S vokály, konkrétně s jejich délkou, souvisí i jeden výrazný a typický rozdíl mezi češtinou a slovenštinou. Jedná se o jev zvaný rytmický zákon, případně rytmické krácení či rytmické střídání délek. Ve slovenštině (stručně řečeno) dochází ke změně dlouhé slabiky na krátkou, pokud jí předchází jiná dlouhá slabika. Nejčastěji se tedy jedná o změnu dlouhé samohlásky v samohlásku krátkou. Ve slovenštině však existují i výjimky z tohoto pravidla a nelze tedy říci, že slovenským mluvčím dělá vždy problémy vyslovit v češtině ta slova, v nichž se vyskytují dvě dlouhé samohlásky ve slabikách za sebou. U některých typů a tvarů slov k tomu však dochází.

Více nápadných rozdílů se vyskytuje v oblasti souhlásek. Naše analýza vychází pouze z poznatků sluchových (percepčních), nikoli z experimentálního zkoumání artikulace. Lze však předpokládat, že pokud se budou jednotlivé porovnávané hlásky lišit v akustické rovině, je nanejvýš pravděpodobné, že tento rozdíl je způsoben jejich odlišnou artikulací. Náš materiál vykázal percepční rozdíly jak u souhlásek *t, d, n, l, c, dz, č, dž*, tak i u úžinových sykavek, tj. *s, z, š, ž*. U souhlásky *l* pravděpodobně bude rozdíl nejen artikulační, jak konstatuje B. Hála, ale v případě analyzovaných studentů byl zřetelně slyšitelný i rozdíl akustický.

Z oblasti spojování hlásek se zmíníme stručně o jednom zásadním rozdílu mezi češtinou a slovenštinou. Je jím tzv. splývavá, neboli vázaná výslovnost, která je ve spisovné slovenštině preferována, zatímco pokud se analogické projevy vyskytnou v češtině, jedná se z pohledu ortoepie obvykle o výslovnost chybnou. Jedním z projevů vázané výslovnosti je absence tzv. rázu, čili tvrdého hlasového začátku před slovy začínajícími na samohlásku. U slovenských studentů byla absence rázů v řeči dalším poměrně nápadným projevem, zvláště pokud se vyskytne ve spojení s neslabičnou předložkou a zároveň vyvolá i znělostní změny. Dalším projevem vázané výslovnosti jsou asimilace znělosti před jedinečnými souhláskami na rozhraní dvou slov (případně i na dalších morfematických hranicích).

Z oblasti suprasegmentální by bylo velice zajímavé porovnávat např. českou a slovenskou realizaci přízvuku nebo hledat rozdíly v intonaci obou jazyků. V realizaci těchto úkolů nám však brání nejen rozsah příspěvku, ale především poměrně obtížná uchopitelnost (a tím i srovnatelnost) suprasegmentálních jevů. Např. důkladný popis (jakož i výstižný transkripční systém) české i slovenské intonace totiž prozatím chybí.

Slovotvorná produktivnost zkratk a značek v češtině¹

Zdeňka Tichá

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Výzkumný záměr *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století* byl realizován v Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., jako komplexní příprava na tvorbu moderního výkladového slovníku. Nedílnou součástí databáze *Pralex* jsou zkratky a značky, jež jsou jedním ze čtyř základních typů zpracovávaných jednotek (těmi jsou jednotky jednoslovné, víceslovné, podslovní části a zkratky/značky).

Výchozím zdrojem zkratk pro lexikální databázi *Pralex* byl *Frekvenční slovník češtiny a Slovník spisovné*. Tyto zkratky byly do databáze vloženy programově. Průběžně jsou při zpracovávání stávajících zkratk přidávány další (homonymní) zkratky, resp. významy zkratk. Jejich zdrojem je především korpus SYN. Na základě zvolených kritérií jsou cíleně přidávány vybrané zkratky ze *Slovníku zkratk* a doplňkově jsou do hesláře přidávány zkratky ze slovníků *Nová slova v češtině*. *Slovník neologizmů 1, 2*.

Na základě práce s bohatým lexikálním materiálem jsme rozčlenili zkratky podle původu následujícím způsobem. Za **zkratky české** považujeme takové zkratky, které vznikly na pozadí českých pojmenování, v rámci českého jazyka. **Zkratky**, které označujeme jako **cizí**, můžeme rozdělit na dvě skupiny. Do první skupiny řadíme zkratky **internacionální** – jsou rozšířeny a užívají se ve více jazycích, rys cizosti se u nich postupně stírá. Do druhé skupiny řadíme zkratky, které vznikly v **cizím jazyce** a jsou omezeny na užívání v něm (v cizím jazykovém prostředí).

Základem pro zpracování příspěvku byly zkratky a značky zpracovávané v rámci databáze *Pralex*; dále jsme využívali slovníky neologismů (SN1, SN2) a nejnovější excerpci vrstvu z elektronického lexikálního archivu ÚJČ AV ČR, v. v. i. (databáze *EDA*). Pro doplňování odvozenin či pro ověřování významů byl použit textový archiv společnosti NEWTON Media, a. s., a rovněž texty z internetu.

Při práci na lexikální databázi a zejména při práci s novým lexikálním materiálem je zajímavé sledovat dynamiku, pohyb zkratk na časové ose. Existence a fungování zkratk totiž velmi přesně kopírují tendence ve slovní zásobě obecně. Při práci na databázi *Pralex* i při práci s novým lexikálním materiálem jako celkem můžeme sledovat celkový nárůst počtu zkratk. Toto tvrzení je těžko prokazatelné v konkrétních číslech, soudíme tak podle celkového pozorování dostupného neologického materiálu a srovnání s texty dostupnými na internetu.

V rámci zkratk můžeme sledovat výraznou tendenci v pronikání původně úzce odborných zkratk mimo jejich původní sféru užití (úzce odbornou, příp. zájmovou). Příčinu tohoto procesu lze vidět v komplexním působení, součinnosti, pojmenovacích

¹ Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru ÚJČ AV ČR, v. v. i., *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století* (AV0Z90610521).

potřeb a celospolečenské relevantnosti pojmenovávané skutečnosti. Šíření zkratk od-
borných můžeme pokládat za jeden z projevů tendence k intelektualizaci, zatímco ší-
ření prostředků zájmových (slangových) za projev tendence k demokratizaci.

V současné době je v lexikálním materiálu velmi dobře patrný nárůst počtu kom-
binovaných zkratk, tj. zkratk, jejichž součástí je číslice. Dříve se takto utvořené
zkratky vyskytovaly mnohem méně, anebo označovaly cizí realie. V novém lexikálním
materiálu jsou tyto zkratky časté v oblasti informačních a komunikačních technologií²,
např.: *Y2K* – Year Two Kilos, *2D* – dvojdimenzionální. Méně často se podobné zkrat-
ky objevují v jiných oblastech, např. v administrativě (ačkoliv i zde souvisejí
s moderními technologiemi), v politice či ve sportovní oblasti.

Slovotvorné prvky *e-* (=elektronický), *i-* (=internetový), *m-* (=mobilní, souvisejí-
cí s mobilním telefonem) se objevily s nástupem moderních komunikačních technolo-
gií a můžeme je považovat za specifický typ graficko-fónických zkratk. Nově se po-
dílejí na vzniku zcela nového slovotvorného modelu „zkratkový prvek + plnohodnotné
slovo“, který dle jednotlivých prvků má různou specifikaci. Pojmenování s těmito
komponenty se pohybují na škále od původně cizích (přejatých) k naprostému zdo-
mácení, tj. tvoření dalších spojení s rozmanitými ryze domácími výrazy. Pojmenová-
ní přejatá jsou často termíny v oblasti komunikačních a informačních technologií a
v oblasti „lidských zdrojů“.

Dle Helcla (1949) slova zkratková vznikající 1) záměrně (skládání), 2) spon-
tánně, nikoliv uvědoměle, a 3) podle (iniciálových) zkratk. Dolník (2003) vyděluje
zkratková slova vznikající 1) prostým zeslovněním, 2) zeslovněním flektivizační
(prostězařazující) příponou a 3) ze zkratk odvozená. Nejobecněji můžeme říci, že čím
větší je celospolečenská relevantnost (byť omezena v čase) označovaného jevu, tím
produktivnější je abreviační útvar. Doloženy jsou četné deriváty zkratky NATO, které
jsou psány jak s podobou *NATO*, tak i s podobou *nato*, např. *NATOCentrismus* / nato-
centrismus. Podobně rovněž deriváty zkratky *VIP* – „very important person, velmi
důležitá osoba“ – jsou doloženy s počátečním psaním *VIP-* i *vip-*, přičemž u dvou (pří-
ležitostných) výrazů je odlišné psaní signálem odlišných významů. Mezi tato odvoze-
ná pojmenování patří *VIPák*, *VIPík*, *VIPka* ve významu ‚velmi důležitá žena‘, *vipák*,
vipík, *vipka* ve významu ‚kartička, průkazka opravňující ke vstupu do určitých prostor
vyhrazených pro velmi důležité osoby (VIP)‘, *vipický* (zachyceno pouze v nespisovné
podobě *vipíckej* – ‚*vipíckej hotel*‘, tj. ‚hotel určený pro VIP‘),

Z nejnovějšího lexikálního materiálu uvedme deriváty odvozené od zkratky *ABL*
– Agentura bílého lva (bezpečnostní agentura, kterou spoluvlastnil Vít Bárta, dnes již
bývalý ministr dopravy, člen strany Věci veřejné), srov. „*abelizace*“ *státní správy, pře-
jmenování republiky na ABLanistán; DeABLizace, debártizace; deABLizovat vládu.*

Neotřelé uplatnění abreviačních útvarů nacházíme zpravidla v profesním vyja-
dřování či v publicistice, např. ze zkratky *BIS* ve významu ‚Bezpečnostní informační

² Zabýváme se zkratkami všeobecně známými; stranou v tomto příspěvku zůstávají zkratky používané
v internetové komunikaci, SMS apod., přejaté převážně z angličtiny. Z českých např. *MTR* – mám tě rád, *MTMR*
– mám tě moc rád, *MTMMMMR* – mám tě moc moc mocinky moc rád atp.

služba⁴ bylo odvozeno pojmenování této služby *biska* a následně – na základě zvukové podobnosti – také pojmenování příslušníka této služby, a to *BISák* / *bisák* či *bizon*

Zejména v publicistických textech nacházíme příklady okazionální slovtvorby uplatňující zkratku jako část příležitostného výrazu pro ozvláštňení projevu, např. zkratka názvu společnosti České energetické závody – *ČEZ* se stala motivem pro další ironická pojmenování např. *ČEZko* / *ČEZsko*, *ČEZista*, *ČEZský*, *čezovský*, *ČEZkomando*.

V tomto příspěvku jsme se pokusili postihnout některé aspekty lexikální dynamiky v oblasti abreviace, které jsou zároveň příznačné pro neologickou slovní zásobu vůbec. V posledních letech dochází ke kvantitativnímu nárůstu zkratk a značek, jak domácích, tak přejatých, přičemž se zde protíná několik tendencí. V první řadě je to tendence k ekonomičnosti vyjadřování, k pronikání lexika (včetně zkratk) z vědních oborů do běžného života a tedy i do běžného úzu (srov. též Lotko 2009). Sledujeme rovněž na jedné straně tendenci k internacionalizaci (Martincová 2003, Kochová 2003, 2005), na straně druhé ale zároveň tendenci vyrovnávací, jež se projevuje v zeslovaňování zkratk, v jejich modifikaci dle potřeb vyjadřování a uživatelů jazyka (srov. Martincová 2003).

Abreviační útvary tvoří velmi specifickou vrstvu v rámci (nové) slovní zásoby. V příspěvku jsme se snažili popsat dynamické rysy neologických abreviačních útvarů, které tvoří značně progresivní skupinu jazykových útvarů, jež se může jevit jako okrajová, ale z důvodů její nesporné zajímavosti, produktivnosti a slovtvorné aktivity je důležité věnovat jí pozornost.

Zámená v slovenských a srbských frazémach¹

Jasna Uhláriková

Oddelenie slovakistiky, Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade, Srbsko

V rámci našich predchádzajúcich výskumov metaforickej funkcie zámen v texte, dostali sme sa aj k téme samotných frazém, v ktorých sa ako komponenty vyskytujú zámená s rozličnými funkciami a charakteristikami. V práci sa, nadväzujúc na doterajšie výskumy, budeme zaoberať charakteristikami zámen vo frazémach a charakteristikami frazém so zámenným komponentom v slovenskom a srbskom jazyku, pričom si budeme všimáť predovšetkým podobné použitie zámen vo frazeológii v dvoch uvedených jazykoch, ale aj niektoré rozdiely. Počas výskumu sme zistili, že existuje rôznorodosť výskytu zámen vo frazémach. Získané poznatky o nich sú dôležité, lebo nadväzujú a dopĺňajú doterajšie poznatky súvisiace s problematikou slov ako komponentov frazém. Základnou východiskovou literatúrou pre náš výskum bola monografia *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику* (1987) Dragany Mrševićovej – Radovićovej a štúdia Jozefa Mlacka *Frazeologická jednotka a zámená* (1973). Príklady sme čerpali z frazeologických slovníkov Željky Spasićovej (1984 a 1989).

Jedna z dôležitých otázok frazeológie je otázka problematiky slov ako zložiek frazém. Cieľom našej práce je skúmať spôsob použitia zámen vo frazémach v slovenčine a srbčine. V práci vyčleňujeme niekoľko možných klasifikácií frazém so zámenným komponentom na základe štyroch kritérií. Zisťujeme, že tieto klasifikácie môžeme rovnako uplatniť tak v slovenských, ako aj v srbských frazémach so zámennou zložkou: a) klasifikácia na základe typu frazeologizácie, b) klasifikácia na základe funkčného zaťaženia vo frazémach, c) klasifikácia na základe zámenných komponentov vo frazémach, d) klasifikácia na základe premenlivosti zámenných komponentov vo frazémach.

V rámci nášho výskumu zisťujeme, že:

1. Všetky druhy zámen môžu byť zložkami frazém (osobné: *nespadne mu koru- na z glavu – neže му пасти круна с главе*; privlastňovacie: *to je voda na mój mlyn – to je voda na moju vodenicu*; zvrätané: *seba (себе): byt' bez seba – бити (из)ван себе; присти к себе – дођи /к/ себи*; svoj (свој): *niest' svoj križ [bretä] – носити свој крст*; opytovacie a ukazovacie (najčastejšie v korelatívnych pároch): *čo na srdci, to na jazyku – што на уми, то на друму*; neurčité: *bude z teba voľačo – биће од тебе (тега и сл.) нешто*; vymedzovacie: *všetko má svoj čas – све у своје време; за každú cenu – по сваку цену; byt' samé ucho – претворити се /сав/ у уво; sám ako prst – сам као прст atď.).*

¹ Práca je súčasťou projektu *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi* (č. 178017), ktorý financuje Ministerstvo školstva a vedy Republiky Srbsko.

2. Záméná sa v slovenčine a srbsčine používajú veľmi podobne. Rozdiely existujú v jednotlivých príkladoch na lexikálnej, morfológicko-syntaktickej alebo významovej úrovni.

Na lexikálnej úrovni existujú rozdiely vzťahujúce sa na prítomnosť, resp. neprítomnosť záména v príslušných frazémach: a) Záméno je zložkou frazémy iba v jednom z dvoch uvedených jazykov: *ak máš boha pri sebe – ako бoга знаиш* alebo opačne *ko високо лети, ниско пада – летел ако анјел, /а/ спадол ако черт*. b) V ekvivalentných srbských a slovenských frazémach použité sú rozličné druhy zámen: *јури као да га [те и сл.] сви ђаволи зоне – бежи (леті, лиета а п.) колко ти пара стаји*. V srbskej frazéme použité je vymedzovacie záméno a v jeho slovenskom ekvivalente vzťahové. Obe sú záväzným komponentom frazémy, ale nie aj kľúčovým slovom. Význam „najväčšej miery niečoho“ frazémy určujú čiastočne, ale rovnako analógiou. c) Záméno *свој* s významom „vlastný“ sa často javí ako komponent frazémy v jednom jazyku, pokiaľ v ekvivalentnej frazéme v opačnom jazyku tu stojí prídavné meno „vlastný“: *neverit' vlastným očiam – не веровати својим (властитим, рођеним) очима* a opačne *бáт' са о своју кожу – бринути (дрхтати, страховати) за властиту кожу*.

Použitie rozdielných zámen vplýva na funkčnú zaťaženosť zámen vo frazémach. V slovenskej frazéme *luž/ je s ním amen* záméno mužského rodu v 3. os. sg. v inštrumentáli (*s ním*) je premenlivé a na jeho miesto sa z pragmatického hľadiska môže dostať substantívne alebo adjektívne slovo. V srbskej ekvivalentnej frazéme *отпевати своје* je záméno *своје* záväzný element, i keď nie je kľúčovým slovom.

Na morfológickom pláne rozdiely súvisia s pádom, v ktorom stojí použité záméno: – *душа ходи доњо спаваť* (genitív) – *душа му је у носу* (datív); *маť свој разум* (akuzatív) – *мислити својом главом* (inštrumentál), *је по њом* (lokál) – *готово је с њим* (inštrumentál).

Pri frazémach, ktoré vznikli štruktúrnou frazeologizáciou, stretáme sa s početnými kombináciami, napríklad pri vymedzovacích zámenách. Kým sa v slovenských frazémach vymedzovacie záméná používajú v ich základnom tvare (*za nič na svete; za nijakú cenu*), v srbsčine sa tieto záméná rozdeľujú predložkou, pričom oddeľujú časticu na označenie negácie od opytovacieho zámena, s ktorým tvorí vymedzovacie záméno (*ни за што на свету; ни по коју цену; ни у ком случају*). Nadväzujú na štruktúrnou frazeologizáciu v oboch jazykoch sa stretávame s veľkým počtom rôznych kombinácií opytovacích a ukazovacích zámen hlavne v kombinácii s časticou alebo slovesom: *чо бы чо боло – макар ита било; ештеже чо! – како да не!*. Zdá sa, že srbský jazyk disponuje väčším počtom frazém tohto typu, so zámenných komponentom: *него ита!; нема ита!; и те какав!* atď.

Pri frazémach, ktoré vznikli sémantickou frazeologizáciou, sa rozdiely zakladajú hlavne na odlišnej metaforizácii (*byť bez seba – бити (из)ван себе*).

Zisťujeme, že v oboch jazykoch osobné a neurčité záméná v najmenšej miere účinkujú pri výstavbe frazém, pokiaľ sa ako kľúčové slová najčastejšie prejavujú zvrätne, vymedzovacie a odporovacie záméná.

Frazémy so zámenným komponentom nepatria k najfrekvencovanejším druhom frazém, ale sú prínosom v rámci doterajších poznatkov v oblasti frazeológie. Keďže

sme sa počas výskumu stretli s rôznorodým použitím zámen, môžeme povedať, že aj takýto druh výskumu môže byť a je produktívny v rámci frazeologických výskumov, lebo získané poznatky dopĺňajú všeobecné poznatky o formálnych a významových vzťahoch vnútri frazém a nastoľujú ďalšie otázky súvisiace s problematikou určovania hraníc frazém, s lexikálno-gramatickou klasifikáciou frazém a pod.

Adekvátnosť učebných materiálov pre zahraničných študentov z hľadiska rozpracovania segmentálnych a suprasegmentálnych javov slovenského jazyka

Denisa Vagaská

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra

V súvislosti s celosvetovým vývojom záujem o cudzie jazyky stúpa a rovnako rastie i záujem o slovenčinu. I keď je slovenský jazyk považovaný za menej rozšírený, v súčasnosti sa mu venuje čím ďalej, tým väčšia pozornosť. Na základe toho sa vypracúvajú nové metodológie vyučovania slovenčiny ako cieľového jazyka a konštituuju sa primerané učebné materiály. Doteraz sa väčšina z nich sústredila len na prezentáciu gramatických javov, pravidiel (tzv. gramatické minimum) a osvojenie si základnej slovnej zásoby z rôznych komunikačných sfér (tzv. lexikálne minimum). Zacielenosť na tzv. fonetické minimum – vlastnosti zvukovej stránky – je značne obmedzená. Pre dôsledné osvojenie si cudzieho jazyka je potrebné v učebniciach uviesť základný popis a charakteristiku jeho segmentálnych a suprasegmentálnych javov. Ako najvhodnejšie sa javí prezentovať fonologický systém cieľového jazyka v komparácii so systémom materinského jazyka používateľov, poukázať na ich zhodné i dištinktívne prvky a zvlášť prezentovať špecificky slovenské príznaky, ktoré nie sú obsiahnuté v druhom jazyku. V súvislosti so segmentálnym systémom slovenčiny sa odporúča začať deskripciou správnej artikulácie jednotlivých hlások vokalického systému – monoftongov, diftongov a samohláskových skupín. Ďalej je vhodné pokračovať konsonantickým systémom s osobitným dôrazom na rozličnú možnosť výslovnosti spoluhláskových skupín a poukázaním na špecifický jav (znelostnej) asimilácie. Obzvlášť je potrebné spomenúť možný prípad inferencie – negatívneho transferu, v dôsledku ktorého vznikajú tzv. interlingválne homonymá. Tým, že v učebniciach týchto „falošných priateľov“ vopred avizujeme, zredukuje sa ich potenciálna zradnosť a predíde sa ich chybné výslovnosti. Po priblížení základných prvkov segmentálneho systému jazyka sa môžu ďalej prezentovať jednotlivé prozodické javy. Dôležité je upozorniť na splyvavú výslovnosť slovenčiny a pozornosť koncentrovať na opis a explanáciu javov, ktoré majú odlišné uplatnenie v oboch jazykoch – prízvuk, kvantita, melódia a pod. Najadekvátnejší spôsob fixácie spomenutých javov spočíva v obsiahnutí dostatočného množstva úloh na ich precvičenie v učebniciach, ale i použitie nahrávok, ktoré by mali byť ich súčasťou. Fonologická rovina má významné miesto pri osvojovaní si (nielen) slovenčiny ako cudzieho jazyka, a preto by sa jej dôležitosť nemala podceňovať. Mala by mať adekvátne postavenie a primerané rozpracovanie v učebných materiáloch určených cudzincom.

Farba hlasu vo formantovej štruktúre vokálu

Lucia Vaľová

Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, Filozofická fakulta
Prešovskej univerzity, Prešov

V otázke kvality hlasu zostávajú menej prebádané hodnoty formantov vyšších ako je F_1 , F_2 a F_3 . Vo všeobecnosti sa uvádzajú ako irelevantné pre komunikáciu. Vzhľadom na to, že podľa kvality hlasu počúvajúcí posudzuje hovoriaceho a vytvára si predstavu o jeho osobnosti, možno uvažovať o dôležitosti faktora kvality hlasu. Porovnali sme hodnoty formantov jednej hovoriacej zo základného materiálu nahratého v relatívne bezstratovom formáte *wav* s hodnotami formantov tých istých hlások z totožnej nahrávky uloženej v stratovom formáte *mp3* a súčasne sme tieto dve skupiny vzoriek porovnali s hodnotami formantov v nahrávke toho istého prejavu po normalizovaní v programe Sony Sound Forge 8.0. U jednej hovoriacej sme porovnali hodnoty formantov zdravého hlasu a hlasu zmeneného chorobou. Porovnali sme hodnoty formantov viacerých hovoriacich, ktorí uvádzajú ochorenie hlasiviek. Napokon sme porovnali aj hodnoty formantov 10 hlasov hovoriacich, ktorí čítali ten istý text v totožných slabikách. V práci demonštrujeme merania v tabuľkách a grafoch. Výsledkom je zistenie, že formantová štruktúra pri rôznych podobách hlasu sa mení a to predovšetkým vo frekvenčnom rozsahu. Hlasy bez odchýlky sa zdajú byť podľa našich pozorovaní chudobnejšie na formanty vyššie ako je $F_1 - F_3$. Chrapľavé hlasy majú väčší rozdiel medzi hodnotami F_3 a F_4 a medzi F_6 a F_7 . Patologicky zmenené hlasy majú hodnoty F_1 zvyčajne nižšie, než sú priemerné hodnoty obvyklé pre vokál *a*. Ukazuje sa tiež rozdiel medzi dočasnou chrapľavosťou a trvalou chrapľavosťou v usporiadaní formantov. Krátkodobo zachrípnuté hlasy si z hľadiska konfigurácie formantov zachovávajú podobnosť so zdravými, neutrálnymi a mikrofonickými hlasmi, avšak majú prvý formant výrazne znížený.

Kľúčové slová: kvalita hlasu, formanty, hlasivky, chrapľavosť

Význam a funkce deiktických výrazů s komponenty *bůhvi-*, *bůhvi* a *bůh ví*

Vojtěch Veselý

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Deiktické výrazy s komponentem *bůhvi*, popř. *bůh ví* psané s čárkou stojí ve větě v iniciální pozici a plní funkci vlastního rématu. Deiktické výrazy s komponenty *bůhvi-*, *bůhvi* nebo *bůh ví* psané bez čárky plní funkci vlastního rématu – pak stojí na konci věty, popř. (méně vhodně) na začátku věty –, nebo funkci diatématu realizovaného ve větě v iniciální pozici. Podoby psané bez čárky někdy vyjadřují sekundární významy, ve kterých je sém neurčitosti zastíněn jinými sémy. Tyto významy obvykle vyžadují explicitní nebo implicitní přítomnost negace, záporový protiklad je však v některých kontextech neutralizován.

Sýkora koňadra ve staré češtině

Kateřina Voleková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Tento příspěvek se zabývá druhovým pojmenováním sýkory koňadry ve staré češtině. Speciální pojmenování dostávali ve staročeském období zvláště ti ptáci, kteří se lišili od ostatních ptáků jistým výrazným znakem, zvl. fyziologickým. Na původu lexému *koňadra* se čeští etymologové bez výjimky shodují: druhové pojmenování zpěvného černobíle zbarveného ptáka s žlutým bříškem vzniklo přenesením významu z činitelského jména *konědra* ‚ras, pohodný‘, které pro období staré češtiny je doloženo jen v dílech Pavla Židka ve výčtech potupných a nečestných řemesel. V přeneseném významu tento lexém značí ptáka vyznačujícího se rvavostí a ukrutností vůči menším, slabým nebo nemocným ptákům – sýkoru koňadru (*Parus maior*). Poté, co původní význam lexému *konědra* ‚ras, pohodný‘ ustupoval do pozadí a významová souvislost mezi rasem a sýkorou se v podvědomí mluvčích ztratila, docházelo u pojmenování sýkory koňadry k hláskovým změnám, z kterých v nové češtině naprosto převážila podoba *koňadra*. První písemné doklady na lexém *konědra* a jeho variantní podoby ve významu ‚sýkora koňadra‘ se objevují až v 1. polovině 19. století, v období staré a střední češtiny byl pták nazýván pouze *sýkora* či ojediněle u Klareta *březohlávka*.

Z tohoto důvodu předkládáme v našem příspěvku jinou interpretaci výrazu *konidřě* za lat. *astora* z latinsko-českého jmenného alfabetáře ve *Slovníku ostrihomském*, který uvádí SSL s.v. *astur* s významem ‚sýkora koňadra‘. Český překlad *konidřě* vznikl mylnou interpretací německého ekvivalentu. Původce českých překladů, jejichž opis je doložen ve *Slovníku ostrihomském*, měl v předloze jak hláskoslovnou variantu *astora* latinského lexému *scorea* ‚kovová, zvl. železná struska‘, tak náležitý německý překlad *sinter*. Překladatel však německý ekvivalent četl nenáležitě jako *schinder* ‚kožišník, pohodný, ras‘ a vytvořil ojedinělé *ja*-kmenové činitelské jméno *konidřě*, které se v slovníku řadí k dalším podobným ojedinělým kompozitům *obohumlvě*, *pravdodržě* či *potomchozě*.

Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování* a za podpory *Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny* č. LC 546.

Sufiksoidi *-fil*, *-fob* in *-holik* ter njihove ženskospolske ustreznice v slovenskem jeziku

Ines Voršič

Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza
v Mariboru

Naglemu razvoju in vsestranskim spremembam, ki so vsakdanji spremljevalec človekovega življenja, intenzivno sledi tudi jezikovna raba. Pomemben dejavnik, ki vpliva na razvoj leksike, so tujejezične prvine, ki vstopajo v sistem jezika prejemnika in med drugim sprožajo tvorbeno razgibanost in širijo obrazilne možnosti jezika.

Prispevek obravnava zloženske, tvorjene po analogiji tujega tvorbenega modela s prevzetimi korenskimi morfemi *-fil*, *-fob* in *-holik*, in njihove ženskospolske ustreznice. V prispevku je predstavljena družljivost naštetih neprvih korenskih morfemov z nejedrnimi korenskimi sestavinami. Na mestu teh so namreč lahko avtohtone korenske podstave (npr. *kužkofil*, *možganofil*, *česnofob*, *risankofob*, *dojenčkoholik*, *poticoholik*) in korenske podstave neslovanskega izvora (npr. *gangsterofil*, *jazzofil*, *jogurtfob*, *robotofob*, *cukerholik*, *workaholik*) ali stalno vezani zloženski morfemi (npr. *astrofil*, *videofil*, *arahnofob*, *hidrofob*, *fotoholik*), obenem pa se take sufiksoidne prvine lahko družijo tudi z lastnoimenskimi sestavinami (npr. *Bondofil*, *Mozartofil*, *Bušofob*, *Titofob*, *Heinekenholik*, *Nutelloholik*).

S pomočjo orodja Sketch Engine, ki gradivo črpa iz slovenskega referenčnega korpusa FidaPLUS, je preverjena tudi ustaljenost tovrstnih leksemov. Čeprav tak besedotvorni tip v slovenščini ni novost in je del konvencionalnega besedotvornega sistema, imajo včasih take tvorjenke bolj ekspresiven kot designativen pomen, zaradi sistemskosti tvorbenega vzorca pa jih je, tudi kadar nimajo visoke frekvence, mogoče dojemati kot potencialne sestavine slovenskega leksikona.

Jazyková ideológia aj v slovenskom parlamente

Júlia Vrábľová

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava

Príspevok približuje pojem jazyková ideológia, ktorý sa v domácich jazykovedných kruhoch len začína etablovať (Juraj Dolník, István Lanstyák). Keďže jazyková ideológia sa viac či menej explicitne prepája s podielom vplyvu na sociálne štruktúry, s mocou, ako jej zdrojová explikačná báza v príspevku posluží okrem prepisu parlamentných rokovaní o novele zákona o štátnom jazyku (12. schôdza v r. 2011) aj niekoľko legislatívnych dokumentov. Ich výber sme uskutočnili tak, aby predstavoval čo najreprezentatívnejšiu vzorku slovenskej legislatívy týkajúcej sa zákona o štátnom jazyku. Opierame sa predovšetkým o dôvodové a predkladacie správy k zákonu o štátnom jazyku, o koncepciu starostlivosti o štátny jazyk a podobne, považujeme ich za emblematické doklady v analýze diskurzu tohto typu. Získané produkty analýzy konfrontujeme s názormi formulovanými expertmi, slovenskými jazykovedcami.

Mikroštruktúrne vzťahy všeobecne a v onymii (príklady toponým obce Hronec)

Hana Weissová

Ústav cudzích jazykov, Technická univerzita, Zvolen

Chotárne územie obce Hronec sa nachádza v stredoslovenskej horskej krajine neďaleko Brezna, na okraji Veporských vrchov Slovenského rudohoria v doline Čierneho Hrona pod Chvatimechom. Súčasťou chotára sú dlhé zalesnené doliny potokov – Osrblianskeho a Kamenistého, ohraničené horskými chrbtami, vysokými okolo 900 metrov.

Charakterizovaním okolností vzniku toponým obce Hronec by sme radi poukázali na častý výskyt mikroštruktúrnych vzťahov pri týchto názvoch. (Pre zaujímavosť uvádzame v zátvorke i príklady toponým zo susednej obce Osrblie, porovnaním možno ilustrovať väčšie zastúpenie pri toponymách obce Hronec.)

Podľa teórie o **asymetrii jazykového znaku** (o nedokonalnej korešpondencii medzi zložkami znaku – *formou a významom*) môže jedinému označujúcemu – *forme* zodpovedať viac označovaných – *významov* (polysémia; homonymia) a naopak jediné označované, *teda význam* možno v jazyku vyjadriť mnohými rôznymi označujúcimi – *formami* (synonymia; veľmi voľne aj paronymá). Tieto javy sa označujú ako **mikroštruktúrne vzťahy** (homonymia, polysémia, antonymia, synonymia, hyponymia, hyperonymia, kohyponymia, tautonymia), v jazyku sa s nimi bežne stretávame.

Mikroštruktúrne vzťahy poukazujú na sociálne **prepojenie** proprií a ich používateľov. (Krško, 2002). Sledujúc túto skutočnosť si všimame **odraz geografických podmienok, činnosti ľudí a osobných mien v terénnych názvoch** obce Hronec.

Špecifický horský terén regiónu obce Hronec možno rozdeliť na **hlavnú** dolinu (dolina Čierneho Hrona), do ktorej ústia **druhoradé** doliny (doliny Kamenistého a Osrblianskeho potoka). Do druhoradých dolín ústí veľké množstvo **bočných údolí** – menších **dolíniek** s horskými potokmi.

Objekty v horskom teréne boli pomenované ľuďmi (drevorubačmi, lesníkmi), ktorí postupne prenikali proti prúdu horských potokov od hlavného údolia do druhoradého údolia a stáde do údolia bočného až k vrcholu vrchu. Názvy doteraz používajú väčšinou len ľudia pracujúci v lesníctve v daných lokalitách.

Jedným terénnym **názvom** zvykli pomenovať súčasne **dolinu, potok** ňou pretekajúci, často i **časť lesa** vo svahoch doliny, dokonca i **vrchol** či **masív vrchu**, v ktorom sa dolina nachádza. Podľa V. Blanára (1996, s. 25) ide o **onymickú homonymiu**: dolina, potok, les, resp. pastva – *Blatisko, Bujacká, Bukovcová, Cachmary, Dolná Gajdošová, Dolná Krištofka, Dolná Prašivá, Dolná Všivavá, Endreska, Hlboká, Horná Krištofka, Horná Prašivá, Horná Všivavá, Hraškova dolinka, Hronček, Jaseňová, Kamenka, Kopčastá, Kramľová, Krámnisková, Kyslá, Malá Havranka, Malá Slivková, Malá Smolová, Matejka, Mičincová, Osrblianka, Skalnistá, Spišiaková, Strmá, Suchá, Túrniková, Veľká Havranka, Veľká Smolová, Vranička, Zavadianka, Zubačka*;

(Osrblie: *Gašparová, Gebertová, Mojžišová, Predná dolina, Slivková, Spišiaková dolinka, Spišiaková, Suchá, Tomášová, Zadná dolinka, Židova dolinka, Žliebky*); dolina, potok, les, resp. pastva aj vrch – *Krakľová*; (Osrblie: *Tajchová*).

Pri pomenovaní objektu v teréne (tu výlučne bočných dolín) a vytváraní názvu si ľudia všimli (názvy vytvárajú opozitné dvojice, môžeme ich pokladať za **onymické antonymá**):

- polohu objektu vzhľadom na smer toku potoka v hlavnej doline, do ktorej bočné údolie ústilo – to ovplyvnilo výber adjektíva **horná – dolná**, napr.: *Horná Gajdošová* (chotár susednej obce Osrblie) – *Dolná Gajdošová*; *Horná Krištofka* – *Dolná Krištofka*; *Horná Prašivá* – *Dolná Prašivá*; *Horná Všivavá* – *Dolná Všivavá*;

- veľkosť (dĺžku) doliny v porovnaní so susednou dolinou – dvojica adjektív **veľká – malá**, napr.: *Veľká Havranka* – *Malá Havranka*; *Veľká Smolová* – *Malá Smolová*; *Veľká Slivková* (chotár susednej obce Valaská) – *Malá Slivková*;

(Osrblie: – polohu objektu vzhľadom k obci – dvojica adjektív **predná** – bližšie pri obci – **zadná** – ďalej od obce, napr.: *Predná dolina* – *Zadná dolina*).

Ľudia každodenne pohybujúci sa v chotári obce potrebovali identifikovať, teda nazvať aj **časti** už pomenovanej **lokality** (uvedené názvy lokalít by sme mohli pokladať za **hyperonymum**, vo vzťahu ku ktorému tvorí názov časti uvedenej lokality **hyponymum**):

- **lokality Vtáčnik (časť lokality Bašta** – strmý hrebeň a svah kopca *Vtáčnik; Muškov hrb* – skalnatý vrchol kopca *Vtáčnik*); *Bašta (Za brúsom* – svah *Bašty* medzi *Pikuľkou* a *Hutkoškou*; *Hutkoška* – lúky na okraji zalesnenia svahu *Bašta*; *Pikuľka* – ostredky, porast v spodnej časti svahu *Bašta*; *Kalvária* – časť svahu *Bašta*; *Máčkovica* – skaly vo východnom svahu *Bašty*); *Hájny grúň (Blatisko* – les v zalesnenom svahu *Hájneho grúňa*; *Hlobišov* – pasienky na severovýchodnom úpätí *Hájneho grúňa*; *Jamina* – lúky na severovýchodnom úpätí *Hájneho grúňa*; *Siata hora* – les vo svahu *Hájneho grúňa*); *Hlobišov (Bujacká* – pastvina, pôvodne časť pastviny *Hlobišov*); *Gajdoška (Hlboká* – les v masíve vrchu *Gajdoška*); *Havranie skaly (Hrašková dolinka* – jej skalnaté steny vytvárajú severnú časť lokality *Havranie skaly*; *Jaseňová* – jej skalnaté steny vytvárajú južnú stranu lokality *Havranie skaly*); *Chvatimech (Na jame* – les v sedielku na hrebene vrchu *Chvatimech*); *Kopec (Paseky, Pod Kopcom* lúky na úpätí vrchu *Kopec*); *Paseky (Za Rauzou* – lúky, orná pôda v dolnej časti lokality *Paseky*; *Drotáreň (Rášťubňa* – lúka v lokalite *Drotáreň*).

(Osrblie: **lokality Spišiaková** (časť lokality *Zubačka* – spodná časť doliny *Spišaková*);

Tonizová (Do tajchu, Na bani – časti doliny *Tonizová*); *Tajchová (Šaratská* – pastvina vo svahu vrchu *Tajchová*).

Pri terénnom výskume sme sa stretli s javom, keď informátori uviedli, že niektoré objekty v chotári obce majú viac názvov, resp. názov lokality na mape sa nezhodoval s názvom od informátora. Spomínaný jav sa nazýva **polyonymia**. J. Krško (1996, s. 136 – 137) tvrdí, že polyonymia je jav patriaci do mimojazykovej stránky toponyma, ktorú tvorí **vzťah pomenovateľa** k nazývanému objektu pri vzniku mena a **onymická platnosť** toponyma pri spoločensky podmienenej identifikácii objektov a javov sku-

točnosti. Primárnou príčinou vzniku polyonymie chotárných názvov je ich najslabšia štandardizovanosť spomedzi všetkých druhov toponým. Štandardizovanosť (ustálenosť) názvu nesúvisí s vekom, ale dôležitosťou toponyma. Chotárne objekty majú špecifický charakter v tom, že reprezentujú hospodárske objekty, ktoré človek pretvára, využíva, mení ich tvar, charakter. Činnosť človeka sa môže odraziť pri vzniku nového pomenovania.

Pri vzniku **polyonymie** názvov v obci Hronec sme sa stretli s viacerými **príčinami**:

starší názov lokality motivovaný charakterom terénu sa zmenil po vybudovaní stavby – hospodárskej alebo cirkevnej – v danej lokalite (*Vršok, Na Vršku – Brána, Na Bráne; Kamenisté – Svätý Ján, Pri svätom Jáne*), (Osrbli: *Na bani – Do tajchu*); starší názov motivovaný hospodárskou („priemyselnou“) stavbou – existujúcej v čase vzniku novšieho názvu, neskôr zaniknutej, nahradil názov podľa cirkevnej stavby (kaplnky) – v súčasnosti existujúcej (*Drotáreň, V Drotárni – Pri Anjel Stážcovi; V tuneli – Pri Antonkovi, Ku Antonkovi*); lokalita pomenovaná podľa tvaru terénu alebo podľa činnosti človeka dostala ďalší názov podľa iného motivujúceho vlastného mena (*Dolina – Osrblianska dolina; Handelská dolina – Balocká dolina; Kamenistá dolina – Sihlianska dolina; Paseky – Pod Kopcom*); lokalita pomenovaná podľa polohy, podľa majiteľa, prípadne stavby nadobudla iný názov po zmene majiteľa resp. užívateľa (*Greška – Adamcova lúka*), (Osrbli: *Nad mlynom – Cigáňova dolinka*).

Názorne sme charakterizovali obzvlášť rozsiahly výskyt mikroštruktúrnych vzťahov pri toponymách obce Hronec. Toponymá by bolo možné ďalej analyzovať, podrobnejšie si všímať motiváciu ich vzniku.

Není rostlina jako rostlina

Eva Záhořová

Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Příspěvek vychází z anotace latinsko-staročeské kartotéky, která vzniká v rámci grantového projektu GA ČR č. P406/10/1153 Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování, a z grantového projektu GA ČR č. P406/10/1165 Česká slovní zásoba v období humanismu a baroka: vývojové aspekty.

Určování názvů a řádné přiřazování starších názvů rostlin a živočichů k současným patří k čtenářsky vděčným tématům. Zajímavé však je i pro ty, kteří zpracovávají slovní zásobu určitého vývojového období. Může totiž pomoci dešifrovat význam, případně jeden z významů při vytváření hesla.

Na počátku je nutno podotknout, že se názvům rostlin, především jejich etymologii, věnoval Václav Machek, a to jak v jednotlivých člancích vydávaných v časopise Naše řeč, tak v monografii České a slovenské názvy rostlin. Ve svých výzkumech, co se týče názvů rostlin, vycházel hlavně z Preslovy Květeny. Něco více o samotných rostlinách se můžeme dozvědět z práce Františka Polivky Názorná květena zemí koruny české obsahující též čelnější rostliny cizozemské, pěstované u nás pro užitek a okrasu. K osvětlení významu názvů jednotlivých rostlin pomohou i etymologické slovníky, ať už Machkův, Rejzkův či Holubův a Kopečného. K názvům rostlin vznikly i dílčí studie, poučení lze čerpat i ze slovníkových hesel (například Gebauerův Staročeský slovník). Velkým pomocníkem při zkoumání tohoto problému je jistě i Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů od Idy Rystonové.

Tento příspěvek primárně vychází z anotace latinsko-české kartotéky a z anotace lexikální databáze humanistické a barokní češtiny výše zmiňovaných grantů.

Zaměřuje se na tři příklady rostlin, u nichž se pod tímž názvem skrývá hned několik různých druhů. Podrobněji rozebírá „stračí nožku“, „řebříček“ a „truskavec“ a činí závěry na základě dokladů zmíněných kartoték a uvedeně literatury.

Jak je jistě zřejmé, v době středověku se pod tímž názvem skrývalo větší množství rostlin než v pozdějších obdobích. I z v příspěvku zkoumaných příkladů vyplývá, že čím jsou doklady mladší, tím jistěji se v nich jedná o tutéž rostlinu.

Příspěvek si nekladl za cíl dokonalý přehled a zpracování výše zmíněných názvů rostlin, ale chtěl pouze ukázat jeden z možných způsobů, jimiž lze využít v současné době zpracovávanou latinsko-českou kartotéku a lexikální databázi humanistické a barokní češtiny a otevřít otázku možností dohledávání staro- a středně českých názvů rostlin v porovnání s jejich latinským označením.

Fenomén intertextuality v kontexte súčasnej nemeckej lingvistiky

Tamara Zajacová

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

To, že vznik a vývin jazyka je kolektívnou záležitosťou, už poprie dnes málokto. Téza o kolektívnom autorstve všetkých existujúcich písaných textov však mnohým pripadá absurdná a vzbudzuje prinajmenšom pohoršenie. Od polovice minulého storočia sa však čoraz hlasnejšie a čoraz častejšie verbalizuje myšlienka nadindividuálneho autorstva textov a prirodzenosť jazykového javu vzájomnej komunikácie medzi textami.

V príspevku **Fenomén intertextuality v kontexte súčasnej nemeckej lingvistiky** sa zameriavame na genézu vzniku a klasifikácie lingvistického fenoménu intertextuality s dôrazom na lingvistický prístup a klasifikácie súčasných nemeckých jazykovedcov. Kvôli ukotveniu pojmu intertextuality v diachrónnom jazykovednom vývine príspevok uvidieme teóriou dialogickosti ruského formalistického jazykovedca Michaila Michajloviča Bachtina zo začiatku 60-tych rokov minulého storočia, ktorá zdôrazňovaním synchronie medzi cudzou a vlastnou rečou v rámci jedného textu ostáva ešte intratextová. Až kritická reakcia francúzskej semiotičky Julie Kristevy z roku 1968 na teóriu dialogickosti M. Bachtina zavedie pojem intertextuality do literárnej vedy a neskôr i všeobecnej jazykovedy. Nie vzťah medzi hlasmi v jednom texte ale vzťah medzi textami navzájom a pôsobenie jedného textu na iný sa stane ústrednou myšlienkou Kristevinho konceptu intertextuality a východiskovou myšlienkou desiatok nadväzujúcich úvah o vzájomnom prepojení všetkých existujúcich textov navzájom. K výberu súčasných klasifikácií a diferenciací daného fenoménu v nemeckom kontexte prístupujeme v príspevku veľmi selektívne a venujeme sa len základným líniám v prácach troch súčasných lingvistov Niny Janich, Jürga Dietersa a Kirsten Adamzikovej a metódou analýzy, syntézy a komparácie sa snažíme vyjadriť základné prvky originalnosti prístupu jednotlivých autorov k zvolenej problematike.

Ke staročeskému *vecěti*

Jana Zdeňková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

V tomto příspěvku se zabýváme některými aspekty užívání staročeského slovesa *vecěti* „říkat“. Jedná se o verbum dicendi, jež mělo ve staré češtině defektní paradigma – jsou doloženy pouze tvary aoristu pro některé osoby a čísla.

Uvedené sloveso zkoumáme na materiále čtyř prozaických překladových narativních textů ze 14. století; jde o úryvek první redakce staročeského biblického překladu, o text nazvaný Jmě o svatém Pavle, o legendu o sv. Václavu ze staročeského Pasionálu a o dvě kapitoly díla O svatém Jeronýmovi knihy troje. Všechny uvedené texty jsou překlady z latiny, proto si všímáme též jejich latinských předloh.

Zkoumaný materiál obsahuje celkem 34 tvarů slovesa *vecěti*. Soustředíme se na to, jak jsou tyto tvary zapojeny do věty, a zároveň si klademe otázku, zda je možné toto sloveso v některých typech syntaktického zapojení chápat spíše jako formální signál přímé řeči než jako určitý slovesný tvar plnovýznamového slovesa. Hypotézu, že by mohlo jít o signál přímé řeči, by podporoval fakt, že jde o výraz poměrně obecného významu a že toto sloveso nemá ve staré češtině doloženo plné paradigma.

Jako formální signál přímé řeči chápeme tvar, který stojí v uvozovací větě spolu s dalším verbem dicendi, nachází se bezprostředně před přímou řečí a má v podstatě funkci dnešní dvojtečky a uvozovky – upozorňuje, že dále následuje přímá řeč. V prototypickém případě takový tvar není rozvíjen dalším větným členem. V textech, kterými jsme se zabývali, se ve funkci signálu přímé řeči vyskytují zejména tvary přítomného participia slovesa *řeci* (*řka, řkúc, řkúce*).

Tvary slovesa *vecěti* ve zkoumaném materiále uvozují buď přímou řeč, nebo nepřímou řeč. Při uvozování přímé řeči se tvar slovesa *vecěti* může vyskytovat buď jako jediné sloveso uvozující přímou řeč, nebo uvozuje přímou řeč spolu s dalším slovesem/dalšími slovesy. Tato další slovesa mohou být buď v neurčitém tvaru, nebo v určitém tvaru. V příspěvku postupně procházíme jednotlivé typy užití a zvažujeme, zda by mohlo jít o tvar pokleslý na formální signál přímé řeči. Docházíme k závěru, že o takový případ se v žádném ze zkoumaných dokladů nejedná. Zkoumané tvary slovesa *vecěti* se v textech, jimiž jsme se zabývali, naopak do velké míry chovají jako určité tvary plnovýznamového slovesa: mohou uvozovat přímou řeč jako jediné verbum dicendi v uvozovací větě (toto je ve zkoumaném materiále velmi častý způsob užití), máme doklad i na uvození nepřímé řeči, tvary slovesa *vecěti* mohou být rozvíjeny dalšími výrazy a ve spojení s jiným verbem dicendi se objevují spíše v menším počtu dokladů.

Naše zkoumání je pouze prvním vstupem do problematiky užívání slovesa *vecěti*. Do budoucna je nutné rozšířit analyzovaný materiál a zahrnout též texty nepřekladové.

Tento příspěvek vznikl za podpory projektu GA ČR č. P406/10/1153 Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování.

Vplyv textových charakteristík na porozumenie textu

Petra Zrníková

Katedra pedagogických štúdií, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava

Učenie sa z textu sa realizuje v procese čítania s porozumením. Porozumenie textu sa skladá z niekoľkých fáz, ktoré prebiehajú paralelne. V príspevku bližšie vysvetľujeme trojúrovňový model W. Kintscha, ktorý pozostáva z povrchovej roviny, textovej roviny a situačnej roviny. Významným teoretickým východiskom pre čítanie s porozumením je aj ďalší Kintschov model – tzv. konštrukčno-integračný model. Na základe týchto modelov budeme rozoberať vplyv textových charakteristík na porozumenie náučných textov so zacielením najmä na žiakov 2. stupňa základnej školy.

Práca s náučným textom je charakteristickou súčasťou výchovno-vzdelávacieho procesu – t. j. ide o učenie sa z textu, čítanie s cieľom osvojiť si určité poznatky, porozumieť téme. Náučný text má všetky vlastnosti, ktorými disponuje aj obyčajný text. Vo všeobecnosti platí, že náučné texty sú informačne veľmi nasýtené, a preto sú na vnímanie náročné. Náročnosť zmierňuje vysoký index opakovania slov. Text býva bohato členený a zostavený z rozvitých viet a zložených súvetí, ktoré pomenúvajú zložité vzťahy príčiny a následku, nastoľujú problém a ponúkajú argumenty a riešenia a pod. To, čo robí náučný text (alebo tiež učebný, resp. učebnicový) špecifickým, je jeho funkcia – t. j. dosiahnuť výchovno-vzdelávací cieľ. Autor náučného textu by sa mal preto snažiť čo najviac priblížiť osobnosti žiaka. Podľa toho by mal voliť dĺžku viet, ich štruktúru a hustotu informácií, ako aj lexikálno-syntaktickú náročnosť. Aj napriek týmto snahám sa stáva, že texty sú pre niektorých žiakov nezrozumiteľné. Príčiny treba hľadať v objektívnych i subjektívnych ukazovateľoch.

V príspevku rozoberáme objektívne ukazovatele merania zrozumiteľnosti, resp. náročnosti textu, ktoré sa dajú merať rôznymi spôsobmi. Viac budeme hovoriť o slovnej zásobe, štruktúre viet, dĺžke textu, elaboráciách, kohézii a koherencii, štruktúre textu. Vo všeobecnosti platí, že nie všetko, čo je jednoduché, krátke alebo stručné, je automaticky zrozumiteľnejšie. Bližšie to ukážeme na vlastnosti koherencie a z nej vyplývajúceho používania kohéznych prostriedkov. Vychádzame z prác slovenských lingvistov: J. Místrika, J. Dolníka a E. Bajzíkovej, ale aj z prác zahraničných autorov (G. Mulder, J. Landová, J. Kamalská a i.), ktorí vnímajú problematiku súdržnosti textu na základe psycholingvistických experimentov. Konkrétne budeme hovoriť o štyroch vlastnostiach textu: explicitnosti, implicitnosti, integrovanosti a fragmentovanosti.

Zdôrazňovanie psycholingvistického aspektu pri skúmaní čítania s porozumením nie je nový prístup. V zahraničí sa vplyvom jazykových prostriedkov na porozumenie textu zaoberajú rôzni autori už od 2. polovice 20. storočia. Vzhľadom na veľké množstvo starších aj novších zahraničných štúdií ale stále medzi odborníkmi panuje názorová nezhoda v otázke významu jazykových spájacích prostriedkov v procese porozumenia textu. Okrem odlišností v metodológii nájdeme rozdiely v terminológii (napr. chápanie pojmu konektor), ale aj v samotnej klasifikácii spájacích jazykových prostriedkov, ktorými sa taktiež budeme zaoberať.